

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ВІСНИК

**НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ХПІ»**

Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства

№ 37(1080) 2014

Збірник наукових праць

Видання засноване у 1961 р.

Харків
НТУ «ХПІ», 2014

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Збірник наукових праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Х. : НТУ «ХПІ». – 2014. – № 37(1080). – 176 с.

Державне видання

Свідоцтво Держкомітету з інформаційної політики України

КВ № 5256 від 2 липня 2001 року

Збірник виходить українською та російською мовами.

Координаційна рада:

Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, д-р техн. наук, проф. (голова);

К. О. ГОРБУНОВ, канд. техн. наук, доц. (секретар);

А. П. МАРЧЕНКО, д-р техн. наук, проф.;

Є. І. СОКОЛ, д-р техн. наук, чл.-кор. НАН України;

Є. Є. АЛЕКСАНДРОВ, д-р техн. наук, проф.; А. В. БОЙКО, д-р техн. наук, проф.;

Ф. Ф. ГЛАДКИЙ, д-р техн. наук, проф.; М. Д. ГОДЛЕВСЬКИЙ, д-р техн. наук, проф.;

А. І. ГРАБЧЕНКО, д-р техн. наук, проф.; В. Г. ДАНЬКО, д-р техн. наук, проф.;

В. Д. ДМИТРИЄНКО, д-р техн. наук, проф.; І. Ф. ДОМНІН, д-р техн. наук, проф.;

В. В. ЄПІФАНОВ, канд. техн. наук, проф.; Ю. І. ЗАЙЦЕВ, канд. техн. наук, проф.;

П. О. КАЧАНОВ, д-р техн. наук, проф.; В. Б. КЛЕПІКОВ, д-р техн. наук, проф.;

С. І. КОНДРАШОВ, д-р техн. наук, проф.; В. М. КОШЕЛЬНИК, д-р техн. наук, проф.;

В. І. КРАВЧЕНКО, д-р техн. наук, проф.; Г. В. ЛІСАЧУК, д-р техн. наук, проф.;

О. К. МОРАЧКОВСЬКИЙ, д-р техн. наук, проф.; В. І. НІКОЛАЄНКО, канд. іст. наук, проф.;

П. Г. ПЕРЕРВА, д-р екон. наук, проф.; В. А. ПУЛЯЄВ, д-р техн. наук, проф.;

М. І. РИЩЕНКО, д-р техн. наук, проф.; В. Б. САМОРОДОВ, д-р техн. наук, проф.;

Г. М. СУЧКОВ, д-р техн. наук, проф.; Ю. В. ТИМОФІЄВ, д-р техн. наук, проф.;

М. А. ТКАЧУК, д-р техн. наук, проф.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор: А. В. КІПЕНСЬКИЙ, д-р техн. наук, проф.

Заст. відповідального редактора: Л. В. ПЕРЕВАЛОВА, канд. філос. наук, проф.

Відповідальний секретар: Н. В. ФРАДКІНА, канд. філос. наук, доц.

Члени редколегії:

А. А. БАДАН, канд. філол. наук, проф.; О. Н. БАРДІН, канд. філос. наук, доц.;

М. Д. ГОДЛЕВСЬКИЙ, д-р техн. наук, проф.; О. Р. ДАШКОВСЬКА, д-р юр. наук, доц.;

О. П. ДЗЬОБАНЬ, д-р філос. наук, проф.; В. В. ДУБІЧИНСЬКИЙ, д-р філол. наук, проф.;

В. Я. ЗАРУБА, д-р економ. наук, проф.; В. Б. КЛЕПІКОВ, д-р техн. наук, проф.;

В. А. МІЩЕНКО, д-р економ. наук, проф.; О. Ю. ПАНФІЛОВ, д-р філос. наук, доц.;

П. Г. ПЕРЕРВА, д-р економ. наук, проф.; О. О. ПЕТУТІНА, канд. філос. наук, доц.;

О. М. ПОСТУПНИЙ, канд. філос. наук, проф.; В. А. СОКОЛЕНКО, канд. економ. наук, проф.;

В. М. ТІМОФЕЄВ, д-р економ. наук, проф.; М. П. ТРЕБІН, д-р філос. наук, проф.;

Н. В. ШАРОНОВА, д-р техн. наук, проф.; В. І. ШТАНЬКО, д-р філос. наук, проф.

Збірник наукових праць «Вісник» НТУ «ХПІ» серія «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства» включено до довідника періодичних видань бази даних Ulrich's Periodicals Directory (New Jersey, USA).

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХПІ».

Протокол № 5 від 30 травня 2014 р.

© Національний технічний університет «ХПІ», 2014

ПЕРЕДМОВА

Уважаемые читатели!

Перед Вами очередной выпуск Вестника Национального технического университета «Харьковский политехнический институт» из серии **«Актуальные проблемы развития украинского общества»**. В этот выпуск были включены статьи преподавателей и студентов Харьковского политеха, которые объединены общей идеей определения проблем развития нашего общества и поиска путей их разрешения.

Заведующая кафедрой права проф. Перевалова Л.В. со своими студентами рассматривает вопросы защиты авторского права, показывает преимущества использования объектов промышленной собственности, анализирует методики оценки восприятия торговой марки потребителями.

Ряд статей посвящен актуальным вопросам культуры и педагогики. Проф. Голозубов А.В. рассматривает аспекты оппозиции культура-цивилизация, доц. Мищенко М.М. – исследует развитие фотоискусства в Украине на современном этапе, а канд. ист. наук Маликов В.В. раскрывает роль батрачества в экономической деятельности и социокультурном бытии украинских крестьян во второй половине XIX – начале XX веков. Статья заведующей кафедрой этики, эстетики и истории культуры Петутиной Е.А. посвящена истории преподавания архитектуры, как одной из важнейших учебных дисциплин на рубеже XIX-XX веков.

В эпоху бурного развития науки, техники и технологий особенно актуальной является статья проф. Владленовой И.В., которая посвящена анализу таких подходов как техноутопизм, техноцентризм и технокритицизм. Смоляга М.В. и Старикова Г.Г. рассматривают проблему объективности научного знания, которая, по их мнению, зависит от способов концептуализации действительности.

Интеграция украинского общества в мировое сообщество предполагает широкий обмен информацией, которая в процессе подготовки и передачи подвергается соответствующей обработке, корректировке, переводу и т.д. В статьях Евсеева С.В., Акопьянц Н.М. и Полтавского В.И. анализируются возможности возникновения ложных смыслов в среде Интернета и особенности перевода общественно-политической лексики.

В рубрике «Экономические аспекты развития предприятий» представлены статьи студентов факультета интегральной подготовки и их научных руководителей. Эти статьи были написаны в процессе обучения студентов по образовательно-профессиональным программам подготовки магистров. Здесь рассматриваются проблемы розничной торговли, увеличения прибыли, управления деятельностью предприятий, оценивается их эффективность.

*Ответственный редактор
А. Купенский*

ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 347.78.045

А.В. ОРЛОВА, студент, НТУ «ХП»;

Л.В. ПЕРЕВАЛОВА, канд. філос. наук, проф., НТУ «ХП»

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

У даній роботі розглянуто проблеми, пов'язані з захистом авторського права в Україні. Виділені основні проблемні аспекти даного питання та проаналізовані основні причини їх виникнення. Запропоновано певний комплекс дій, спрямованих на вирішення проблеми захисту авторського права в Україні. Показано, що підвищення рівня судової та виконавчої влади, правової культури та свідомості громадян буде сприяти зменшенню правопорушень у сфері використання об'єктів авторського права.

Ключові слова: авторське право, комп'ютерні програми, правопорушення, плагіат, піратство, авторська винагорода, організація колективного управління.

Вступ. В умовах ринкової економіки важливого значення набувають об'єкти інтелектуальної власності і, перш за все, об'єкти авторського права та суміжних прав. Це пов'язано з тим, що ринкова економіка надає людині широкі можливості для розвитку творчої діяльності. Твори науки, літератури та мистецтва, комп'ютерні програми, новітні технології та інші об'єкти стали вигідним товаром. Наслідком стало зростання правопорушень у цій сфері.

У травні 2013 року Україна здобула невтішний статус пірата №1 у світі. Україна – єдина країна у світі, яка отримала такий статус за останні 11 років. Торговий представник США (*USTR*) визначив Україну як пріоритетну зарубіжну країну через чисельні правопорушення в сфері інтелектуальної власності. Присвоєння статусу пірата запускає процес перегляду адекватності доступу країни до режиму генералізованої системи преференцій (безмитне ввезення певних товарів), а також додаткових економічних санкцій. Офіційний переклад обґрунтування рішення щодо включення нашої країни

© А.В. Орлова, Л.В. Перевалова, 2014

до *Priority Watch List* (Звіт 301 – спеціальний документ, який випускає Торгове представництво США, де називаються країни, що не забезпечують ефективний захист інтелектуальної власності) стверджує, що погіршення ситуації з належним захистом авторського права та суміжних прав в Україні сталося насамперед внаслідок непрозорої діяльності організацій колективного управління зі збору винагороди (роялті), засилля інтернет-піратства та використання неліцензійного програмного забезпечення [1].

Актуальність даної теми обумовлена тим, що охорона та захист авторських прав є тим фактором, який визначає рівень цивілізованості держави. Належне забезпечення правового захисту об'єктів авторських та суміжних прав дозволяє успішно співпрацювати з розвинутими країнами світу в політичній, економічній та культурній сферах суспільного життя. Проблеми захисту авторських та суміжних прав присвячені науковій праці багатьох вчених: О. Підпригора, О. Святоцький, А. Бойченко, Ю. Шемшученко, Ю. Бошицький, О. Мельник, Т. Рудник, О. Штефан та інших. Однак постійний розвиток науки, техніки, культури призводить до появи нових об'єктів інтелектуальної власності, виявляє нові проблеми та прогалини, що ставить перед науковцями нові завдання по подальшому дослідженню цієї проблематики.

Метою даної статті є виявлення існуючих проблем у системі забезпечення належного захисту авторського права в Україні та пошук шляхів їх подолання.

Результати дослідження. За роки незалежності в Україні було прийнято низку законодавчих актів, присвячених авторському праву. Основний закон держави – Конституція України, проголосила свободу літературної, художньої, наукової творчості, встановила, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Основним спеціальним законом у цій сфері є Закон України «Про авторське право і суміжні права». Також питання охорони авторського права врегульовані статтями Книги IV Цивільного кодексу України. Загальні засади захисту права інтелектуальної власності передбачені ч. 3 ст. 418 цього Кодексу, яка визначає, що таке право є непорушним. Кожна особа може звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. Закон України «Про основи національної безпеки» визначає, що захист права інтелектуальної власності є одним із основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України.

Але незважаючи на це, система захисту авторських прав є досі неефективною і вимагає свого подальшого вдосконалення.

Серед існуючих проблем слід виділити невизначеність багатьох ключових понять у законах або недостатнє їх відпрацювання. Наприклад, одним з питань сьогодні лишається: «Що можна вважати твором науки?», адже діюче законодавство не дає чіткого визначення даного поняття. Міститься пе-

вна проблематика, щодо відмежування творів науки від усіх інших.

Відсутнє законодавче визначення понять, що стосуються глобальної мережі Інтернет. Існують випадки дублювання понять у Законі України «Про авторське право і суміжні права» та ЦК України, нерідко з використанням зовсім інших формулювань.

Одним зі спірних питань є невизначеність об'єктів авторських прав. У науці та практиці не припиняються дискусії з приводу того, до якого інституту інтелектуальної власності відносяться комп'ютерні програми: авторське право або патентне?

Відповідно до діючого законодавства комп'ютерні програми охороняються авторським правом як літературні твори. Це означає, що охороняється код комп'ютерної програми. Така охорона є досить не надійною, так як існує можливість обійти права автора за допомогою видозміни коду або перепису ідеї комп'ютерної програми на іншій мові програмування [2].

Правилами складання і подання заявки на винахід і на корисну модель, що затверджені Наказом МОН № 22 від 22.01.2001 – комп'ютерні програми виключені з патентної охорони в Україні, але існує можливість отримання патентної охорони, якщо технічні рішення, спрямовані на досягнення певного результату, були вирішені з використанням комп'ютерних програм. Авторський захист має певні недоліки перед патентною охороною, а саме: при виникненні авторських прав відсутній контроль новизни, що може привести до оспорування авторських прав, в той час як при патентуванні обов'язково перевіряється новизна; авторське право захищає тільки код, а патентний захист передбачає захист технічного рішення без прив'язки до коду.

Таким чином вибір варіанта захисту залежить як від програми, її функціонального призначення, так і від планів на її подальше використання. Саме тому деякі розробники комп'ютерних програм вибирають так званий «подвійний» захист: захист і технічного рішення, і самого коду [2].

Наступною проблемою є постійне зростання правопорушень у цій сфері. Найбільш небезпечними видами злочинів визнано піратство щодо комп'ютерних програм, аудіовізуальних творів, баз даних, книг. Так, згідно з проведеним дослідженням компанією IDC, рівень піратства в Україні складає 84 %, що є одним із найвищих у Європі. Згідно з даними міжнародної асоціації Business Software Alliance ця цифра досягає 91 %. У той же час середній світовий показник піратства складає 34 %. Втрати національної економіки від комп'ютерного піратства складають більше ніж 400 млн. доларів на рік [3].

Відсутність належної законодавчої бази обумовила поширення плагіату, судові справи щодо якого надзвичайно складні, оскільки довести сам факт плагіату непросто. Поширення набули факти незаконного розповсюдження творів у мережі Internet, їх публічне сповіщення у громад-

ських місцях, наукового плагіату, що призводить до появи так званих «фахівців», досягнення яких викликають великий сумнів. Українські науковці висловлюють занепокоєність розповсюдженням плагіату в усіх сферах суспільного життя.

Ці та інші фактори вимагають пошуку засобів ефективного захисту авторського права. Самим підвищенням рівня кримінальної відповідальності проблему не вирішити. Необхідно комплексно підходити до цього, зокрема, вирішити проблему, пов'язану з розглядом справ у суді. Частіше всього суди допускають помилки при розгляді справ, пов'язаних з порушенням авторських прав, у зв'язку неправильним застосуванням законодавства, у деяких суддів відсутні спеціальні знання з права інтелектуальної власності.

Ще однією проблемою у сфері захисту авторських прав, яка потребує свого вирішення, є проблема виплати авторської винагороди. Закон не передбачає здійснення контролю за діяльністю організацій колективного управління, які повинні бути ланкою між користувачами та авторами. Дана некомерційна організація повинна надавати правовласникам послуги зі збирання та розподілу винагороди, що належить їм за використання або відтворення відповідних об'єктів авторського права.

Авторське право в Україні захищається цивільно-правовими, адміністративними і кримінально-правовими засобами. Від того наскільки цей захист буде дієвим, залежить дотримання в нашій державі конституційних прав громадян у сфері інтелектуальної власності, їх правовий захист, виконання міжнародних зобов'язань України перед світовою спільнотою. На думку вчених, необхідно провести кодифікацію у сфері інтелектуальної власності. Ще в 2004 р. був поданий проект Кодексу України про інтелектуальну власність до Верховної Ради України, але був відхилений через низку недоліків і протиріч.

Висновки. Недосконалість діючого українського законодавства, існуючі протиріччя та недоліки не забезпечують надійного захисту авторських прав в Україні. Необхідно, перш за все, узгодити норми Цивільного кодексу України та спеціального законодавства, визначити понятійний апарат, привести законодавство у відповідність з нормами міжнародного права. Підвищення рівня судової та виконавчої влади, правової культури та свідомості громадян буде сприяти зменшенню правопорушень у сфері використання об'єктів авторського права. Усі ці та інші міри будуть сприяти створенню надійного механізму захисту прав авторів в Україні.

Список літератури: 1. Тиждень, 28 травня 2013. – Режим доступу: <http://tyzden.ua/Society/80660>. 2. *Ортинська М.* Комп'ютерні програми: авторський та патентний захист. – Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-491/>. 3. *Блашків О.О.* Проблеми захисту авторського права в Україні. Матеріали регіональної міжвузівської наукової конференції викладачів та студентів «Україна в роки Другої

світової і Великої Вітчизняної війни 1939-1945 рр.». – Донецьк: ДонНТУ, 2010. – 205 с.
Bibliography (transliterated): 1. Tizhden, 28 travnya 2013. – Rezhim dostupu: <http://tyzden.ua/Society/80660>. 2. *Ortinska M.* Komp'yuterni programi: avtorskiy ta patentniy zahist. – Rezhim dostupu: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-491/>. 3. *Blashkiv O.O.* Problemi zahistu avtorskogo prava v Ukrayini. Materiali regionalnoyi mizhvuzivskoyi naukovoyi konferentsiyi vikladachiv ta studentiv «Ukrayina v roki Drugoyi svitovoyi i Velikoyi Vitchiznyanoyi viyni 1939-1945 rr.». – Donetsk: DonNTU, 2010. – 205 s.

Надійшла (received) 07.04.2014.

УДК 339.166.5:658.626

В.В. ПОНОМАРЕНКО, студент, НТУ «ХП»;

Л.В. ПЕРЕВАЛОВА, канд. філос. наук, проф., НТУ «ХП»

РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ПО ПІДВИЩЕННЮ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

У даній роботі розглядаються переваги використання об'єктів промислової власності на підприємстві, а також можливі шляхи вирішення проблеми їх низького використання. Показано, що залучення промислової власності в господарський обіг, а також дотримання принципів організації оцінки та обліку нематеріальних активів надає значний вплив на підвищення стійкості підприємства на ринку, а також сприяє підвищенню ефективності його функціонування.

Ключові слова: промислова власність, об'єкти промислової власності, оцінка вартості прав, організація обліку, бухгалтерський облік.

Вступ. В сучасних умовах бурхливого розвитку інноваційної економіки, безперервного вдосконалення виробництва, постійного оновлення продукції та послуг об'єкти інтелектуальної власності набувають особливого значення, забезпечуючи успіх в конкурентній боротьбі і розширення ринкових ніш в організації.

В інноваційній діяльності промислових підприємств найбільш значущими є об'єкти промислової власності. Промислова власність представляє собою різновид інтелектуальної власності, завдяки якій вдосконалюється сфера виробництва товарів. Найбільш поширеними видами промислової власності є: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ноу-хау, товарні знаки.

Актуальність теми полягає в значимості об'єктів промислової власності для підприємств, що визначається суттєвими вигодами, які вони отримують, якщо створюють або купують об'єкти інтелектуальної власності в процесі інноваційної діяльності. Насамперед, це переваги в конкурен-

© В.В. Пономаренко, Л.В. Перевалова, 2014

тній боротьбі:

- монопольне право на виробництво даного типу продукції, яке отримує фірма, власник патенту (свідоцтва) або ліцензії;
- більш успішне проникнення на нові ринки з новим товаром;
- більший попит на товар з відомою у споживачів торговою маркою;
- можливість продажу товару за більш високою ціною за наявності суттєвої новизни або популярності торговельної марки;
- зменшення витрат на рекламу.

Проблеми, пов'язані з використанням об'єктів промислової власності знайшли своє відображення в роботах таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Т.А. Аншаков, А.Л. Міллер, С.І. Голубєва, В.М. Фейгельсон., А.С. Григорян, В.Н. Лопатіна та інші. Однак питання щодо використання об'єктів промислової власності потребують свого подальшого дослідження.

Метою статті є розробка заходів по підвищенню ефективності використання об'єктів промислової власності, зокрема проведення дослідження організації оцінки та обліку прав промислової власності на підприємстві.

Результати дослідження. У сучасному світі Україна, на жаль, відноситься до технологічних аутсайдерів. Відсутність єдиної державної стратегії побудови конкурентоспроможної економіки, заснованої на інноваціях, спричиняє відсутність зацікавленості вітчизняних промисловців до впровадження світових новацій. Нині частка нашої країни у світовому обсязі торгівлі наукомісткою продукцією становить якихось 0,1 % [1].

На сьогоднішній день в Україні запатентовано майже 160 тис. технічних рішень (в тому числі винаходів – 93, корисних моделей – 44, промислових зразків – 20). Але лише шість з тисячі винаходів використовуються у виробництві. А за даними Державного комітету статистики України за 2012 рік підприємства та організації уклали ледь більше 800 ліцензійних договорів. Це дуже мало для зареєстрованих в країні близько 50-ти тисяч підприємств [1].

Існують три лінії поведінки підприємств у відношенні наукового опрацювання і проектування інновацій. По-перше, відмова підприємств від проведення власних розробок на користь закупівлі патентів, ліцензій, готового пакету документації у вітчизняних підприємств, а також копіювання та адаптація зарубіжних конструкторських і технологічних рішень. По-друге, використання власних розробок і розрахунків. Нарешті, по-третє, залучення сторонніх організацій та учасників для проведення наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт.

Аналізуючи діяльність промислових підприємств, можна зробити висновок, що закупівля ліцензій є маргінальним напрямком інноваційної діяльності промислових підприємств. На закупівлю ліцензій, в основному,

зорієнтовані підприємства з помітним впливом іноземних власників або ті, що є частиною міжнародних компаній.

Незважаючи на той факт, що багато підприємств в першій половині 90-х років ліквідували свої наукові та конструкторські підрозділи, значна частка підприємств у взаєминах з наукою дотримується принципу «опори на власні сили і ресурси». Підприємства, які орієнтуються на власні НДДКР, превалюють над тими, що користуються послугами сторонніх наукових організацій.

Але щоб підприємство працювало ефективно, користуючись власними розробками, треба правильно оцінити вартість прав промислової власності.

Економічне поняття вартості прав об'єктів промислової власності висловлює ту вигоду, яку має правовласник даного об'єкта на момент її оцінки. Оцінка вартості дозволяє здійснити: внесення вартості об'єктів промислової власності в статутний капітал суб'єктів господарювання; постановку на бухгалтерський облік як нематеріальних активів; поступку права на об'єкти промислової власності; купівлю-продаж ліцензій на використання; роздержавлення і приватизацію державної власності; ліквідацію підприємства, що має об'єкти промислової власності; заставу або страхування об'єктів промислової власності; розділ, успадкування, дарування чи безоплатну їх передачу; визначення частки майнових прав на об'єкти промислової власності; визначення стартової ціни для конкурсів, аукціонів і торгів об'єктів промислової власності; обчислення податку, мит, зборів; відшкодування збитків; оцінку вартості підприємства; експертизу інвестиційних проектів та ін. [2].

Для підвищення ефективності свого використання та принесення вигоди правовласнику об'єкти промислової власності мають відповідати наступним вимогам: по-перше, можливості ідентифікації (виділення, відділення) організацією від іншого майна, а також можливості використання у виробництві продукції при виконанні робіт чи наданні послуг або для управлінських потреб організації та використання протягом тривалого часу понад 12 місяців або звичайного операційного циклу, якщо він перевищує 12 місяців; по-друге, здатності приносити організації економічні вигоди (доходи) у майбутньому; по-третє, наявності належно оформлених документів, що підтверджують існування самого активу і виключного права в організації на результати інтелектуальної діяльності (патенти, свідоцтва, інші охоронні документи) [3].

Важливим етапом в процесі використання об'єктів промислової власності є постановка на облік прав промислової власності. Основними завданнями обліку прав промислової власності на підприємствах, з одного боку, є достовірне узагальнення та подання інформації про надходження, наявність і використання прав промислової власності, з іншого, контроль за їх окупністю в найкоротші терміни на базі аналізу прибутковості. Облік прав промислової власності дозволяє враховувати надходження

об'єктів прав промислової власності на підприємство, контролювати своєчасність нарахування амортизації та термінів корисного використання, а також облік вибуття прав промислової власності (продаж, списання, безоплатна передача).

Головною метою організації обліку є забезпечення оптимального функціонування підприємства, що досягається за допомогою грамотного, ефективного управління. Організація обліку прав промислової власності забезпечує ефективну організаційну структуру облікового апарату та оптимальну чисельність облікового апарату; сприяє підвищенню кваліфікації облікового персоналу; забезпечує підтримку, поліпшення умов праці; поліпшує організацію набору кадрів; вибору оптимальних форм первинної документації (розробка нових, покращення існуючих) та облікових реєстрів; забезпечує раціональні форми обліку; автоматизацію облікового процесу, якість програмного забезпечення обліку; організацію документообігу або його вдосконалення; підвищує якість облікової інформації; забезпечує схоронність облікових документів; сприяє розробки організаційних регламентів обліку (посадові інструкції, індивідуальні графіки, робочий план рахунків, та інші); повноту та якість складання діючих організаційних документів з обліку тощо.

Таким чином, організація обліку прав промислової власності - це цілеспрямована діяльність щодо створення системи обліково-економічної інформації та безперервного її упорядкування для управління необхідними даними.

Основними принципами організації обліку прав промислової власності є [4]:

- 1) принцип цілісності, який передбачає, що бухгалтерський облік - це цілісна система, що складається з взаємозв'язаних елементів;
- 2) принцип всебічності – врахування всіх внутрішніх зв'язків і чинників, які впливають на функціонування облікової системи;
- 3) принцип субординації вимагає при організації бухгалтерського обліку будувати ієрархію елементів і відносин з яких-небудь критеріями. Так, облік нематеріальних активів організується за видами і групами об'єктів, відповідальним особам, місць використання і т. п.;
- 4) принцип динамічності встановлює, що всі характеристики системи змінюються в часі. Податковий кодекс вніс зміни до амортизаційної політики нематеріальних активів, що повинно бути відображено в наказі про облікову політику;
- 5) принцип системоутворюючих відносин передбачає виділення тих зв'язків між елементами, які забезпечують її цілісність та розвиток: принцип подвійного запису, кореспонденція рахунків, диференціація субрахунків (синтетичних, аналітичних, позабалансових);
- 6) принцип випереджального відображення передбачає наявність постійних проблем, вирішення яких продиктовано часом, а, отже, викликає

необхідність прогнозування стану обліку в майбутньому;

7) ритмічність означає надходження первинних документів на обробку у встановлені графіком документообігу терміни;

8) принцип безперервності передбачає послідовну побудову вченого процесу: первинний, поточний і підсумковий етапи облікового процесу нематеріальних активів;

9) принцип паралелізму означає ведення обліку нематеріальних активів в усіх підрозділах підприємства.

Принципи бухгалтерського обліку прав промислової власності забезпечують загальну структуру, що визначає, яка інформація включається в звіти і як ця інформація повинна бути представлена.

Основними принципами організації обліку прав промислової власності є: принцип бухгалтерської збалансованості; система подвійного запису.

В основі принципу бухгалтерської збалансованості – облік активів, якими володіє підприємство, і облік своїх зобов'язань. Відповідно до принципу подвійного запису кожна операція повинна бути двосторонньою і взаємопов'язано зареєстрована. Якщо угода зареєстрована таким чином, то які б операції не здійснювалися, зберігається принцип бухгалтерської збалансованості [5].

Висновки. Таким чином, залучення промислової власності в господарський обіг, а також дотримання принципів організації оцінки та обліку нематеріальних активів надає значний вплив на підвищення стійкості підприємства на ринку, а також сприяє підвищенню ефективності його функціонування. З розвитком інноваційної діяльності ступінь цього впливу багаторазово посилюватиметься.

Список літератури: 1. Режим доступу: <http://sips.gov.ua/>. 2. *Зинов В.Г.* Управление интеллектуальной собственностью: Учеб. пособие. – М., 2008. 3. *Интеллектуальная собственность: актуальные проблемы теории и практики / Под ред. В.Н. Лопатина.* – М.: Юрайт, 2008. 4. *Герасим П.М. та ін.* Управлінській облік на підприємстві: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. 5. *Організація бухгалтерського обліку.* Навч. посіб. / Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник, М.М. Шигун, С.М. Шулепова. – Житомир: ЖІТІ, 2006.

Bibliography (transliterated): 1. *Rezhim dostupu: http://sips.gov.ua/*. 2. *Zinov V.G.* *Upravlenie intellektualnoy sobstvennostyu: Ucheb. posobie.* – Moscow, 2008. 3. *Intellektualnaya sobstvennost: aktualnye problemy teorii i praktiki. Pod red. V.N. Lopatina.* – Moscow: Yurayt, 2008. 4. *Gerasim P.M. ta in. Upravlinskiy oblik na pidpriemstvi: Monografiya.* – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2006. 5. *Organizatsiya buhgalterskogo obliku. Navch. posib. F.F. Butinets, O.V. Oliynik, M.M. Shigun, S.M. Shulepova.* – Zhitomir: ZhITI, 2006.

Надійшла (received) 07.04.2014.

І.Є. ГАРМАШ, студент, НТУ «ХП»;

Л.В. ПЕРЕВАЛОВА, канд. філос. наук, проф., НТУ «ХП»

ОСНОВНІ СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ТОВАРУ НА ПРИКЛАДІ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ

У статті розглянуто основні поняття, що пов'язані зі стратегією розвитку торговельної марки підприємства, наведена класифікація стратегій торговельних марок, яка залежить від різних чинників, надані приклади їх використання задля підвищення конкурентоздатності товару. Розглянуті різні методики оцінки сприйняття торговельної марки споживачами. Показано, що торговельна марка тільки тоді реалізує свій потенціал, коли цільова аудиторія непохитно впевнена в її якості та неповторності.

Ключові слова: торговельна марка, бренд, стратегія, конкурентоздатність, інструменти маркетингу.

Вступ. Загострення конкуренції майже на всіх товарних ринках обумовлює необхідність активного використання вітчизняними виробниками маркетингових стратегічних інструментів. Розробка та впровадження торговельних марок підприємств на розвиненому споживчому ринку є засобом одержання конкурентних переваг, тому що торговельна марка є одним із напрямів інноваційної діяльності та призначена посилити їх ринкове становище.

У сучасних умовах торговельні марки набувають виняткового значення як вагомий економічний чинник усталеності та позиціонування підприємства. Торговельна марка стає постійним і важливим чинником формування лояльності споживачів, якщо раніше в розвитку торговельного бізнесу значна увага приділялася напряму діяльності, то зараз – об'єкту діяльності – торговельній марці. У цих умовах торговельна марка набуває особливого значення і стає інструментом, здатним підвищити ринкову вартість бізнесу. Унаслідок цього зростає вагомість не стільки створення торговельної марки, скільки ефективного управління нею.

Окремі теоретичні, методологічні та методичні аспекти управління торговельною маркою розглянуті у працях зарубіжних і вітчизняних вчених: О. Азарян, Л. Балабанової, М. Белявцева, О. Головльової, С. Девіса, П. Дойля, О. Зозульова, О. Кендюхова, Т. Кляйна, О. Кужилевої, Л. Попової, Л. Радкевич, Д. Саттона, О. Філюріна, Г. Чармесона, Л. Чернатоні, О. Шканової та інших. Незважаючи на значний внесок вчених, їх напрацювання не охоплюють усі аспекти даної проблеми, що дає змогу продовжити наукові дослідження.

Правове регулювання відносин, що пов'язані з використанням торговельної марки, здійснюється Конституцією України, Цивільним та Господарсь-

© І.Є. Гармаш, Л.В. Перевалова, 2014

ким кодексами України, Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та іншими законодавчими актами.

Мета статті. Наразі остаточно не визначено понятійний апарат в теорії управління марками. Серед вітчизняних і російських маркетологів, зокрема, існує плутанина в розумінні термінів «бренд» і «торговельна марка». Крім цього, навіть в існуючих публікаціях з впровадження торговельних марок на ринок і брендінгу основна увага приділяється саме розробці бренду та його характеристикам. Питання стратегічного управління торговельною маркою, інтегрування стратегії марки в товарну стратегію підприємства не знайшли достатнього теоретичного висвітлення в наукових працях закордонних і вітчизняних авторів. Поза увагою дослідників залишається механізм сприйняття торговельної марки споживачем як основи управління маркою, адже саме від її сприйняття на ринку залежить можливість перетворення торговельної марки в успішний бренд. Невирішеність цих питань і зумовила вибір теми даного дослідження.

Результати дослідження. В українському законодавстві та на практиці вживається різна термінологія, яка позначає само поняття торговельної марки. Узагальнення поглядів відомих вчених дозволило уточнити понятійний апарат теорії управління маркою і визначити співвідношення термінів: «товарна марка» – «торговельна марка» – «товарний знак» – «бренд».

Під товарною маркою розуміється позначення конкретного товару для ідентифікації його на ринку серед інших аналогічних товарів. Торговельна марка передбачає обов'язкову юридичну реєстрацію і може відноситися як до окремого товару чи групи товарів, так і до виробника цього товару. Товарний знак – це скоріше юридичний термін, яким позначають об'єкт інтелектуальної власності, що захищає назву та інші атрибути товару від конкурентів. Бренд розглядається як успішна торговельна марка, що викликає у споживачів певні позитивні емоції і асоціації, які, в свою чергу, стають джерелом капіталу марки.

Дослідження сутності марки як особливого товару дало підставу для визначення «стратегії марки». Під стратегією марки можна вважати можливі довгострокові маркетингові рішення відносно марки з метою зміцнення її позицій на цільовому ринку, створення, збереження і збільшення капіталу марки [1]. Стратегічні рішення щодо марки приймаються на всіх рівнях стратегічного планування підприємства. На рівні мономарки стратегічні рішення приймаються залежно від стадії її життєвого циклу.

В сучасних умовах особливу актуальність набувають стратегії формування лояльності до марки. Аналізуючи приклади вибору та застосування різних стратегій підприємствами, можна говорити про велику різноманітність маркетингових стратегій. Незважаючи на те, що базова мета функціонування всіх підприємств-виробників на ринку однакова – одержання прибутку, не існує єдиної маркетингової стратегії щодо її досягнення, яка

була б прийнятна для всіх фірм.

У табл. 1 наведено різновиди стратегій марок, в залежності від рівня прийняття стратегічних рішень відокремлюється певна класифікаційна ознака, що і впливає на вибір стратегії [2].

Таблиця 1 – Класифікація стратегій марок

Рівень прийняття стратегічних рішень	Класифікаційна ознака	Різновиди стратегій марок
Корпоративний рівень	1. Стратегічні рішення відносно міжнародних ринків	<ul style="list-style-type: none"> – Стратегія національної марки – Стратегія стандартизації марки на іноземних ринках – Стратегія адаптації марки до іноземних ринків – Стратегія глобалізації марки
Рівень портфеля марок	1. Стратегії, що формують портфель марок	<ul style="list-style-type: none"> – Стратегія створення мультимарки – Стратегія створення нової марки – Стратегія розширення існуючої марки – Стратегія ліквідації марки – Рішення про спільну марку
	2. Стратегії щодо ролі марок у портфелі	<ul style="list-style-type: none"> – Класична марка – ностальжі – Атакуючі марки (форвардні марки) – Марки-новинки – Флангові марки
	3. Стратегічні рішення щодо конфігурації марки	<ul style="list-style-type: none"> – Марка-товар – Марка-лінія – Зонтична марка – Марка-гарантія
Рівень мономарки (однієї конкретної марки)	1. Стратегія розширення марки	<ul style="list-style-type: none"> – Стратегія розширення марки за товарною ознакою – Стратегія розширення марки за ціннісною ознакою
	2. Стратегія підтримки марки	<ul style="list-style-type: none"> – Стратегія підтримки актуальності марки – Стратегія омолодження – Репозиціювання – Раціоналізація
	3. Стратегія формування лояльності	<ul style="list-style-type: none"> – Стратегія створення лояльності – Стратегія підвищення лояльності – Стратегія поширення лояльності – Стратегія утримання клієнтури

Торговельна марка становиться брендом тільки в тому випадку, якщо вона буде схваленою споживачем. Вартість бренду залежить від ступеня поінформованості та лояльності до нього споживачів, тому в основі стратегічного управління маркою лежить дослідження поведінки споживачів на ринку і його переваг щодо існуючих торговельних марок. Проведене за власною методикою дослідження дозволило зробити висновки, що вітчизняний споживач доволі поінформований про наявні на ринку торговельні марки, крім того, факт наявності марки на виробі для нього має значення.

Розвиток марочного капіталу – основне завдання вищого керівництва компанії. Звичайна британська чи американська компанія оцінюється на фондовому ринку приблизно в два рази дорожче її балансової вартості. У той же час компанії з сильними торговими марками оцінюються біржею вчетверо дорожче вартості їх активів. У наш час успішна марка коштує досить дорого.

Залучаючи й утримуючи споживачів, успішні торгові марки забезпечують процвітання фірми. Завоювавши з їхньою допомогою лояльних покупців, компанія одержує можливість зміцнити ринкові позиції, підтримувати рівень прийнятних цін і стійкі потоки коштів, що, в свою чергу, підвищує ціну акцій компанії і забезпечує базу для її подальшого зростання. Питання про торгіву марку це не тільки одна з характеристик споживчого ринку, відповідь на нього має величезне значення як для промислових ринків, так і для постачальників послуг, роздрібної торгівлі та рекрутингових організацій.

Для того щоб товар фірми був затребуваний, мета менеджера – розробити план заходів щодо формування у споживачів певного образу марки, тобто стратегію позиціонування торговельної марки. Створюючи концепцію позиціонування, менеджеру слід пам'ятати про дві речі. Перш за все, людина завжди буде прагнути бути єдиною у своєму роді, тому торговельна марка повинна легко відрізнитися від інших. Менеджеру необхідно відповісти на питання: чому покупці повинні вибрати саме цю марку? По-друге, цільова аудиторія повинна розглядати унікальні переваги продукту як доречні та бажані.

Розробка стратегії позиціонування включає наступні чотири етапи:

- вивчення показників марки – якісне дослідження методом інтерв'ювання: виходячи з яких показників покупці вибирають альтернативні марки;

- вивчення конкурентів – з'ясовується сприйняття споживачами показників марок конкурентів;

- аналіз недоліків марки – встановлюється спектр можливостей марки; цей крок дозволяє менеджеру висунути припущення про створення даної вартості, відсутньої в марках конкурентів;

- практична перевірка загальної ідеї - які з запропонованих ідей зрозумілі цільовому споживачеві і представляють для нього цінність, яким із

них він повірить.

Для оцінки сприйняття торговельної марки споживачами використовуються різні методики. Просте тестування підходить для промислових виробів і послуг, а от для споживчих товарів доцільніше застосовувати метод непрямого або проектного інтерв'ю. Споживачі часто не схильні або не здатні пояснити почуття та спонукання, які рухають ними у виборі торговельних марок, тому дослідники розробляють непрямі методики опитувань.

Найбільшого поширення набули наступні проектні методики:

– Вільні асоціації. Покупцям представляють торгову марку, товарний знак або рекламний слоган і просять їх привести перші слова, які придуть їм на думку в цьому зв'язку. У бесіді з'ясовується, чим викликані дані асоціації;

– Візуальні враження. Споживачі інтерпретують ситуації, в яких задіяні торгові марки. Наприклад, учасники дослідження показують таку сцену: чоловік читає спеціальний каталог «Товари поштою», а дружина, що стоїть поруч, робить якесь зауваження. Респондента просять припустити, що говорить про каталог жінка. Творці даного методу виходять з поняття, що, оскільки люди часто говорять про власні почуття з небажанням, їм легше спроектувати свої думки на інших;

– Одухотворення марки. Респондентам пропонують подумати про торгову марку як про людину і описати його характер, що дозволяє виявити пов'язані з нею асоціації;

– Тварини, діяльність, об'єкти. Респонденти відповідають на питання про те, з якими тваринами, деревами або автомобілями вони можуть порівняти торгові марки, які беруть участь у дослідженні, що дозволяє розкрити їх образ в очах споживачів;

– Визначення типових покупців марки. Респонденти описують типових користувачів різних торгових марок. Мета даного методу - виявлення прихованих потреб і спонукань, що впливають на вибір споживачів;

– Подібність і відмінність торговельних марок. Для встановлення характерних особливостей процесу споживчого вибору респондентів просять визначити, в чому полягають відмінності різних торговельних марок. Аналогічний метод: споживачі складають пари торгових марок за принципом їх схожості. Потім за допомогою комп'ютерної програми складається карта марок певної товарної категорії. Карти виявляють сильні і слабкі сторони різних торговельних марок, допомагають виявити недоліки новинок і вибрати напрямок репозиціонування марок – «ветеранів».

Торгова марка «виробляє» вартість чотирма способами. По-перше, роздрібна торгівля і споживачі готові заплатити за сильні торгові марки високу ціну. По-друге, сильна торгова марка володіє лівовою часткою ринку. По-третє, в силу лояльності до них споживачів успішні торгові марки приносять стабільно високий прибуток. Нарешті, у успішних торговельних

марок більше і розбіг і перспектива подальшого зростання.

Ймовірно, кращий спосіб забезпечення необхідних інвестицій у торговельну марку – роз'яснювальна робота серед акціонерів, спрямована на усвідомлення ними високої цінності успішної марки [3].

Висновки. Стратегія придбання виняткових прав щодо торгової марки, розпорядження ними та їх захисту визначає даний об'єкт нематеріальних активів не тільки в якості засобу отримання прибутку, але і в якості стратегічного напрямку діяльності компанії.

Успішні торгові марки створюються на основі високоякісного продукту. Але оскільки в сучасних умовах копіювання будь-якого товару не представляє особливих проблем, задача менеджера вміло диференціювати товар на ринку, постійно збільшувати пропоновану споживачам цінність. Торговельна марка тільки тоді реалізує свій потенціал, коли цільова аудиторія непохитно впевнена в її якості та неповторності. Сильні торговельні марки високо цінуються покупцями, їм належать великі частки ринків, а їхні власники мають можливість розширення товарних ліній і проникнення на нові ринки. Не дивно, що компанія, яка володіє портфелем сильних торгових марок, одержує найвищу оцінку з боку фондового ринку.

Створення успішної торговельної марки вимагає часу, довгострокових інвестицій. Багато менеджерів надмірно орієнтовані на короткостроковий прибуток і неохоче направляють ресурси на розвиток торговельних марок. Більше того, вони нерідко скорочують заплановані інвестиції. Така політика, можливо, тимчасово підвищить прибутковість компанії, однак вона робить негативний вплив на конкурентоспроможність компанії в довгостроковій перспективі.

Список літератури: 1. Решетнікова Г.С. Стратегії марок світових та вітчизняних виробників кондитерських виробів // Маркетинг в Україні. Видання Української Асоціації Маркетингу. – 2005. – № 6(34), листопад-грудень. – С. 32-36. 2. Решетнікова Г.С. Еволюція категорії «стратегія» і її особливості з точки зору маркетингового стратегічного планування // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Вип. II. Економічні науки. – Чернівці: АНТ ЛТД, 2005. – С. 258-272. 3. Маркетинг: Учебник / Под ред. Э.А. Уткина. – М.: 1998.

Bibliography (transliterated): 1. Reshetnikova G.S. Strategiyi marok svitovih ta vitchiznyanih virobnykiv konditerskih virobiv. Marketing v Ukrayini. Vidannya Ukrayinskoyi Asotsiatsiyi Marketingu. – 2005. – № 6(34), listopad-gruden. – S. 32-36. 2. Reshetnikova G.S. Evolyutsiya kategoriyi «strategiya» i yiyi osoblivosti z tochku zoru marketingovogo strategichnogo planuvannya. Naukoviy visnik Chernivetskogo torgovelnno – ekonomichnogo institutu KNTEU: Vip. II. Ekonomichni nauki – Chernivtsi: ANT Ltd, 2005. – S. 258-272. 3. Marketing: Uchebnik. Pod red. E.A. Utkina. – Moscow, 1998.

Надійшла (received) 07.04.2014.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.7

А.В. ГОЛОЗУБОВ, д-р филос. наук, проф., НТУ «ХПИ»

КУЛЬТУРА CONTRA ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ВЕЧНЫЙ КОНФЛИКТ?

В статье рассматриваются некоторые аспекты оппозиции культура-цивилизация. В частности, культура понимается как пространство нравственной аксиологии, преемственности традиций, сакральной вербальности, открытой медийности, подчиненных антропологическим основаниям. Цивилизация ориентирована на закрытость, монологичность, тотальность, готовность к радикальной смене парадигм. Выявлено, что культурное пространство формирует условия актуализации исторической памяти, живой памяти с прошлым; цивилизация же, вооружаясь научно-техническим прогрессом, идет по пути глобализации и унификации культур. Возможный выход состоит в осознании самой проблемы техники и цивилизации как духовной коллизии человеческого существа и выявлении в самом себе именно тех вышеназванных критериев, которые являются сущностными для самой культуры, выстраивают поведение самого человека и устройство его общественной жизни.

Ключевые слова: культура, цивилизация, духовность, общение, масс-медиа.

Введение. Длительное время мы являемся свидетелями различных негативных явлений в Европейском Союзе, последние несколько лет проходящем испытание на прочность уже существующих наднациональных институтов и одновременно адаптацию новых членов, участников последних расширений ЕС. Это и длительный кризис т.н. еврозоны, кризис прежде всего финансовый, но и затрагивающий самые разные стороны социально-политической жизни, и центробежные тенденции в ряде европейских стран (Великобритания, Испания, Италия). В культурном пространстве, с одной стороны, нарастает влияние процессов глобализации на разные сферы жизни, а с другой, усиливается тенденция к мультикультурализму. Перед Украиной, кроме хронических проблем определения национальной идентичности и взаимоотношений различных национально-культурных регионов и этниче-

© А.В. Голозубов, 2014

ских групп, все более остро встает вопрос геополитического выбора между различными системами стандартов и приоритетов. В этой ситуации возникает вопрос: сохраняет ли свою актуальность давнишнее противопоставление культуры и цивилизации и каковы перспективы Европы в этом отношении.

Цель статьи – анализ соотношения культура – цивилизация в контексте геополитических и связанных с ними социокультурных реалий современного мира на основе подхода, сочетающего элементы философской и культурной антропологии.

Основные результаты исследования. Понятие цивилизации появилось в XVIII в. в тесной связи с понятием «культура». Французские философы-просветители называли цивилизованным общество, основанное на началах разума и справедливости. Руссо противопоставлял испорченности и моральной разобщенности «культурных» наций простоту и чистоту нравов народов, находившихся на патриархальной ступени развития, т.е. фактически делал объектом своей критики то, что позднее понималось под цивилизацией. У романтиков, в значительной степени воспринявших такой взгляд на последнюю, культура предстает как область духовной свободы человека.

Тогда цивилизация – это прежде всего техногенный, урбанистический и сциентистский вектор развития человечества, влекущий за собой, по О. Шпенглеру, умирание культуры. Й. Хейзинга в работе «В тени заката дня» (1935) писал: «Если эта цивилизация будет спасена, если она не потонет в веках варварства, но, сохранив свои высшие ценности, доставшиеся ей по наследству, перейдет в обновленное и более прочное состояние, тогда совершенно необходимо, чтобы ныне живущие отдавали себе отчет в том, насколько далеко зашла угрожающая этой цивилизации порча» [7, с. 245-246]. Если оставаться в рамках этого подхода, т.е. противопоставления культуры и цивилизации, очевиден вывод, что к началу нового тысячелетия мало что изменилось в этом смысле. Нынешний культурный кризис даже глубже прежних.

Очевидным является снижение способности критического суждения и необходимости в нем. Современный человек не только потребляет полуфабрикаты – почти готовые продукты, но и в области эмоциональной и интеллектуальной жизни ему предлагаются своеобразные суррогаты культурных ценностей. Человек все меньше рефлектирует, самостоятельно размышляет и вырабатывает собственные суждения по тому или иному вопросу. Во всяком случае существуют созданные цивилизацией колоссальные возможности по формированию этого мнения, по управлению им.

Цивилизация создается усилиями одиночек-профессионалов в своей узкой области знания, культура же требует целостного и универсального восприятия. При этом к культурам в меньшей степени, чем к цивилизациям, применимы понятия развитости или, напротив, примитивности. Каждая культура уникальна и неповторима. Цивилизационные же модели (на-

пример, модели экономического роста или бюджетной экономии) могут воспроизводиться неоднократно в различных странах с коррекцией, часто незначительной, на национальную специфику, при этом имеют в большей степени объективные критерии анализа и оценки.

Государству присущ имморализм, мораль в целом чужда политике. Культура не существует вне морали, для цивилизации же часто достаточно остро стоит проблема оправданности ее благ и достижений именно с точки зрения нравственных критериев. Проблематичный характер прогресса остается очевидным для современного человечества. Продолжают обостряться экологические проблемы (на Западе это напряжение снимается за счет новых технологий, у нас нарастает). Наука, не сдерживаемая моральным принципом, дает технике средства для создания всего, в чем нуждается цивилизация, в том числе средства разрушения. Происходит не освоение, преобразование природы, а грубое вмешательство в ее процессы. Цивилизация совершенствует науку, технику, изобретает все более изощренные средства уничтожения человеческой жизни. Как правило, все эти новшества носят революционный характер, часто отрицающий предыдущие достижения. Культура же включает в себя те области человеческого знания и человеческой деятельности (искусство, литература), которые направлены на сохранение духовной преемственности поколений, фактически на продолжение жизни в памяти потомков, в творчестве последователей.

Цивилизация не нуждается в ощущении живой связи с прошлым, она фактически может возникнуть на пустом месте, начать свое развитие с чистого листа и за достаточно короткое время достигнуть очень многого, как мы это видим на примере США. Там продолжают сосуществовать американская цивилизация, традиционно строящаяся руками и умами переселенцев из Европы, и древние культуры индейских народов. Культура же не существует вне традиции, живой связи с прошлым, вне своих этических корней. По сообщению газетной статьи, индейцы Эквадора серьезно взволнованы возможностью исчезновения целого ряда народных традиций. По словам эквадорского этнографа Риты Фуэнтес, испуг от распространения часов у носителей индейской культуры намного сильнее распространения «белых» алкогольных напитков – виски и джина. Даже телевизоры и видеомэгафоны, которые давно прижились в индейских семьях, не привели к забвению сказок и легенд. Часы оказались более страшным оружием цивилизации. «По традиции, индеец должен четко определять время по солнцу, звездам и даже теням. В соответствии с этим существует много песен и легенд о солнце, звездах и тенях. Все это бережно передается из поколения в поколение. Когда у представителей племен появились механические часы, почти никто не проявлял тревоги – стрелки нормально сосуществовали с солнцем. Рядовой индеец на вопрос который час, отвечал «двенадцать, когда дневное светило будет касаться деревьев». Отныне, по-

сле распространения электронных часов он спокойно говорит «одинадцать пятьдесят восемь». О светилах не упоминается. За несколько лет «цивилизованной» жизни индейцы забыли три четверти легенд и сказок, а их язык стал менее поэтичным» [1]. Близость цивилизации требует от индейца если не интеграции в систему жизни белого человека, то хотя бы сосуществования с ней.

Наука в первые десятилетия третьего миллениума поставила перед нами новые проблемы. Это становящаяся все более реальной возможность клонирования людей, генетического моделирования. Эта проблема значительного расширения знаний о нашей галактике и о том, что находится за ее пределами. Готовы ли мы ко встрече с новым знанием? Неоднократно сбывались самые причудливые фантазии писателей-фантастов. Не окажутся ли они правы в том, что Земля – это всего лишь опытный полигон, экспериментальная лаборатория для внеземных цивилизаций. Это проблема увеличивающегося психического и нервного напряжения современного человека. Он практически никогда не остается в молчании, предоставленным самому себе. Это при всей значимости молчания и умения молчать в культуре, особенно восточной, хотя не только – вспомним англичанина Томаса Карлейля: «Молчание – стихия, в которой формируются великие вещи для того, чтобы в готовом виде и величественно предстать в дневном свете жизни, над которым они сразу должны господствовать» [2, с. 363]. У нас человека тотально опекало государство, жизнь западного человека не менее тотально всегда была охвачена средствами массовой информации. Для культуры характерно бережное, трепетное отношение к слову как чему-то сакральному, священному, магическому. В рекламе и в целом масс-медийном пространстве слово становится кричащим и назойливым.

Хотя именно уровень развития масс-медиа (возьмем тот же Интернет), их доступности и общераспространенности, профессионализма и степени контроля над государственными институтами, пока что недостижимый для нас, является залогом плюрализма не только мнений, но и самой информации, при всех штампах и двойных стандартах, выработанных западным обществом. Яркий показатель демократичности американского общества, демонстрирующий, однако, и обратную сторону этой медали, – судебное разбирательство в отношении действующего президента Б. Клинтона в 1996 году. Что выше, что является более значимым: лидерство в области высоких технологий и другие цивилизационные результаты, или ложь под присягой, т.е. преступление против морали? Можно вспомнить здесь же двойственные оценки деятельности чилийского диктатора А. Пиночета, развязавшего массовый террор, но обеспечившего при этом экономике своей страны устойчивый рост, или демонизацию Западом руководившего Кубой на протяжении десятилетий Фиделя Кастро, образ которого для многих, наоборот, окружен своеобразным

ореолом благородного борца, бескорыстного и скромного, сделавшего, однако, всех кубинцев равными в своей бедности. Богатым на неоднозначные оценки лидеров и приходящим им на смену силам является и последнее десятилетие («арабская весна» и пр.), так же как и история того государственного образования, частью политического и культурного пространства которого Украина являлась почти на всем протяжении минувшего столетия.

Для нас главный вопрос – состоимся ли мы как цивилизованная, экономически развитая демократическая страна, сохранив при этом национальное достоинство и национальную культуру. Театр политического абсурда стал перманентным, а это отсутствие продуманной и целенаправленной политики, в свою очередь, влечет самоуничтожение как экономическое, то есть цивилизационное, так и культурное. Наша постоянно провозглашаемая в прошлом многовекторность означала на самом деле отсутствие воспринимаемой и принимаемой всем обществом национальной идеи и осознания значимости собственной культуры, отсутствие четких политических, экономических и идеологических ориентиров. Сейчас мы политически и экономически стремимся в Европу, но для многих людей влияние Голливуда и других американских культурных доминант гораздо ощутимей, чем европейских ценностей, хотя должно было бы быть наоборот.

Понятие американской культуры, на наш взгляд, вообще проблематично. Не в смысле примитивности американской культуры, а в смысле наличия там культуры как таковой. Культура предполагает наличие определенной традиции, основанной, прежде всего на фундаменте исторической памяти, этнографических традиций, религиозных верований, культурных артефактов. Америка, т.н. американский образ жизни, или стиль жизни – это апофеоз, наивысшее развитие современной цивилизации, создававшейся и создаваемой руками и умами эмигрантов, людей, принадлежащих изначально к различным культурам. Американизация нашего общества опасна тем, что она размывает традиционные, национальные традиции, нормы, не предлагая взамен какой-либо ясной системы нравственных ценностей, культурных достижений.

Европейские страны находят в себе внутренние возможности противостоять экспансии американской культуры. Для нас это пока остается большой проблемой. У нас после длительного периода унификации целого ряда национальных культур, попытки создания единой советской культуры и последовавшего затем разделения культур так и не произошло подлинного ренессанса украинской культуры, четкого осознания ее места и значения среди других славянских культур и в общеевропейском культурном пространстве.

Поезд современной цивилизации уходит от нас все дальше, но и культура становится чем-то абстрактным и не имеющим отношения к ре-

альной жизни «пересічного громадянина». Проблема выживания культуры стоит очень остро. В силу известных причин становится все более проблематичным и в то же время необходимым поддерживать в школах и вузах соответствующий уровень преподавания, преподавания не только нового знания, но и нравственных основ жизни.

Отличительной чертой человеческого существа всегда была способность общаться, сочувствовать и сопереживать другому человеку, любить и ненавидеть, смеяться и плакать. В XX веке и эта черта ставится под сомнение. По словам американского историка культуры Уоррена Сусмана, ирония в том, что реальное общение между людьми в этом мире широких коммуникационных сетей невозможно. Это формальное общение без какой-либо значимости, без внутреннего содержания [10, p. 261].

Уже для Д.Г. Лоуренса современное общество представляло собой механический, дезинтегрированный, аморфный организм. «Разве мы мужчины?» – восклицает один из героев знаменитого романа «Любовник леди Чаттерлей» (1928). «И что в женщинах женского? Мы лишь примитивные мыслящие устройства, так сказать, механико-интеллектуальные модели» [3, с. 86]. Эта идея получила доведенное до абсурда развитие в не менее знаменитом романе О. Хаксли «О дивный новый мир» (1932). К подобному же выводу приходит герой романа Б. Олдисса «Без остановки» (1958): «Значит, мы не люди, – с горечью произнес Комплейн <...> Дела наши, наши надежды, страдания, любовь – этого вообще не было. Мы – лишь крохотные забавные, нервно скачущие механические игрушки, куклы с химическим заводом» [4, с. 307].

К концу прошлого века и началу нынешнего ситуация мало изменилась, только становится все более очевидно, что тоталитаризм, духовный и политико-экономический, не является спецификой лишь советской системы. Это форма воздействия на человека и общество, различные варианты которой можно обнаружить в самых разных странах и регионах. Культура также предполагает некую целостность и всеохватность, но источник этой целостности формируется в самом человеке, а не находится вне его, то есть органично, изначально присущ человеческой личности. Это духовность как ощущение человеком себя как существа, наделенного душой, предназначенным к тому, чтобы наполнить свою жизнь чем-то значимым, благородным, творческим. Всякое такое переживание приводит к мысли о присутствии некоего высшего начала в человеческой жизни. Возможно, религия или своеобразный синтез религии с наукой, этикой и т.д., попытки которого предпринимались, например, П. Тейяром де Шарденом, А. Швейцером, может наиболее ясно обозначить цель и смысл человеческой жизни и одновременно стать формообразующей основой культуры, устраняющей вопросы, которыми задавался, например, О. Шпенглер в статье «Человек и техника» (1932): «История виделась как прямая дорога в бесконечность, к

цели, по которой бодро и всё дальше марширует человечество <...> Но куда мы маршируем? Как давно? И зачем? Есть что-то комичное в этом марше в бесконечность, к цели, о которой всерьез даже не задумывались, не пытались себе ясно представить – не осмеливались, ибо цель является концом» [8, с. 459]. Пока чаще можно встретить утверждения, созвучные тезису священника Маррапера из вышеупомянутого романа Олдисса: «Все мы слепцы, без цели мечущиеся по жизни» [4, с. 57].

По поводу же комичности, сопровождающей взгляд на историю, можно заметить, что если поступь цивилизации скорее вызывает опасения и страх, то культуре в различных ее формах свойственно комическое и смешное. «Карнавализация» окрашивает наиболее характерные явления всей культуры XX в. Игровое начало, ирония, пародия, буффонадность характерны для произведений Х.Л. Борхеса, С. Беккета, Дж. Барта, У. Голдинга, М. Спарк, Дж. Фаулза, И. Кальвино, для всего украинского постмодернизма. Все современные формы «карнализации» в литературе и жизни – это, – считает канадский теоретик постмодернизма Л. Хатчеон, – обособленные (и потому искаженные, негативные) средства компенсации за «страх, в котором мы живем, перед последствиями прогресса» [9, р. 85]. Еще в 1949 г. в фантастическом романе «Обезьяна и сущность» О. Хаксли писал: «Наши представления о будущем <...> выражают наши современные страхи и надежды». Какие же это страхи? «Страх перед разрекламированной техникой, которая, поднимая уровень нашей жизни, увеличивает вероятность нашей насильственной смерти. Страх перед наукой, которая одной рукой отбирает гораздо больше, нежели столь щедро дает другой. Страх перед явно губительными институтами, за которые мы в нашей самоубийственной преданности готовы убивать и умирать. Страх перед великими людьми, под возгласы всенародного одобрения возвышенными нами до власти, которую они неминуемо используют, чтобы убивать нас или превращать в рабов. Страх перед войной, которой мы не хотим, и делаем всё, чтобы ее развязать» [6, с. 522].

Выводы. Выход из выше описанной ситуации может дать только позиция не противопоставления цивилизации и культуры, а осознание самой проблемы техники и цивилизации как проблемы духовной жизни человека и подведение под эту проблему определенной нравственной основы. Возможно, эту основу может дать только религиозная вера, как полагали многие русские философы XX века. Возможно, человеку следует осознать себя не просто обладателем, скажем, политических прав и свобод или хозяйствующим субъектом и т.д., а также, а может быть и прежде всего, субъектом культуры, не чуждым культуре, способным самой своей жизнью жить в культуре и созидать культуру через отношение к другим людям, к своей работе.

Английский фантаст Джон Уиндем в рассказе «Колесо» описал ситуацию, когда люди, уцелевшие после некоей всемирной катастрофы, ока-

зались убеждены, что все человеческие беды и зло пошли от колеса, которое дьявол когда-то предложил одному человеку. В результате они сжигают ящик, к которому мальчик приделал колёса, чтобы легче его было тащить. Уиндем говорит устами дедушки этого мальчика: «Изобретение не бывает само по себе хорошим или дурным; добрым или злым его делают сами люди <...> Зло – не в колесе. Зло – в страхе» [5, с. 149]. Цивилизация не есть абсолютное зло. Это есть определенная форма существования человеческого сообщества, а степень ее разумности зависит от самоощущения человека как субъекта культуры, а не марионетки в руках бога или какой-либо идеологии, в том числе прогрессистской.

Список литературы: 1. *Бабич Д.* Часы уничтожают индейскую культуру / Дмитрий Бабич; [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planetu/chasy-unichtozhayut-indeyskuyu-kulturu>. 2. *Карлейль Т.* Теперь и прежде / Томас Карлейль. – М.: Республика, 1994. – 417 с. 3. *Лоуренс Д. Г.* Любовник леди Чаттерлей. – Рига: Кондус, 1994. – 352 с. 4. *Олдисс Б.* Нон-стоп / Брайан Олдисс; [пер. с англ.]. – М.: Терра, 1991. – 318 с. 5. *Уиндем Дж.* Колесо / Дж. Уиндем; [пер. с англ.] // *Миры Джона Уиндема*. В 5 т. Том 5. – Рига: Полярис, 1995. – С. 143-150. 6. *Хаксли О.* Обезьяна и сущность / О. Хаксли // *О дивный новый мир: Английская антиутопия. Романы: Сборник*. – М.: Прогресс, 1990. – 640 с. 7. *Хейзинга Й.* Homo Ludens / Человек играющий. В тени завтрашнего дня / Йохан Хейзинга; [пер. с нидерл. В. Ошиса]. – М.: Прогресс, 1992. – 464 с. 8. *Шпенглер О.* Человек и техника / О. Шпенглер; [пер. с нем.] // *Культурология. XX век. Антология*. – М.: Юрист, 1995. – С. 454-494. 9. *Hutcheon L.* The carnivalesque and contemporary narrative: Popular culture and the erotic / Linda Hutcheon. – Univ. of Ottawa quart., 1983. – vol. 53. – N 1. – P. 83-96. 10. *Susman Warren I.* Culture as History. The transformation of American society in the twentieth century. – New York: Pantheon Books, 1984. – 322 p.

Bibliography (transliterated): 1. *Babich, D.* Chasyi unichtozhayut indeyskuyu kulturu / Dmitriy Babich; [elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planetu/chasy-unichtozhayut-indeyskuyu-kulturu>. 2. *Karleyl T.* Teper i prezhdde / Tomas Karleyl. – Moscow: Respublika, 1994. – 417 s. 3. *Lourens D. G.* Lyubovnik ledi Chatterley. – Riga: Kondus, 1994. – 352 s. 4. *Oldiss B.* Non-stop. Brayan Oldiss; [per. s angl.]. – Moscow: Terra, 1991. – 318 s. 5. *Uindem Dzh.* Koleso. Dzh. Uindem; [per. s angl.]. Miryi Dzhona Uindema. V 5 t. Tom 5. – Riga: Polyaris, 1995. – S. 143-150. 6. *Haksli O.* Obezyana i suschnost. O. Haksli. O divnyiy novyy mir: Angliyskaya antiutopiya. Romanyi: Sbornik. – Moscow: Progress, 1990. – 640 s. 7. *Heyzinga, Y.* Homo Ludens. Chelovek igrauyshiy. V teni zavtrashnego dnya. Yohan Heyzinga; [per. s niderl. V. Oshisa]. – Moscow: Progress, 1992. – 464 s. 8. *Shpengler O.* Chelovek i tehnika. O. Shpengler; [per. s nem.]. Kulturologiya. NN vek. Antologiya. – Moscow: Yurist, 1995. – S. 454-494. 9. *Hutcheon L.* The carnivalesque and contemporary narrative: Popular culture and the erotic / Linda Hutcheon. – Univ. of Ottawa quart., 1983. – vol. 53. – N 1. – P. 83-96. 10. *Susman Warren I.* Culture as History. The transformation of American society in the twentieth century. – New York: Pantheon Books, 1984. – 322 p.

Поступила (received) 31.03.2014.

М.М. МІЩЕНКО, канд. філос. наук, доц., НТУ «ХП»

СУЧАСНЕ ФОТОМИСТЕЦТВО УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА НОВІ ХУДОЖНІ РІШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню розвитку фотомистецтва в Україні на сучасному етапі, огляду основних фотопроектів в ряду визначних арт-практик в нашій державі, виявленню основних напрямків роботи українських фотомитців. Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення фотомистецтва в історії культури України, а також визначення місця української фотографії в світовому фотопроцесі. Показано, що сьогодні фотографія є повноправною учасницею мистецького процесу, існуючи як окремо, так і будучи частиною перформансів, інсталляцій, хеппенінгів, арт-об'єктів та ін.

Ключові слова: фотомистецтво, історія фотографії, фотопроект, арт-практика, візуальне мистецтво.

Вступ. Від технологічного винаходу до естетичної діяльності. Винахідник фотографії Луї Дагер окрім хіміка та винахідника був ще й художником, і перші фотографії в 1837 році створювалися у руслі традиційних для живопису жанрів портрету, пейзажу, натюрморту. Фотографи ХІХ століття, а в минулому живописці і графіки, йшли поступово по шляху від фотографічного відображення дійсності, до створення складних за задумом і виконанням робіт. Процес роботи над фотокомпозиціями часто включав і створення графічних нарисів. Фотомистецтво все більше вдосконалювалося, розмежовувалося на напрямки, вимагаючи майстерності.

Основна трактовка фотомистецтва міститься в тому, що фото – це форма документального відтворення реальної дійсності. Перший етап існування фотографії – це розуміння її як «технологічного винаходу, що служить розвитку науки, управління, суспільства» [3, с. 340]. Довгий час фото не визнавалося як естетична творчість і розглядалося як механістична копія дійсності. Щоб це уявлення змінити, фотографи стали використовувати монтаж, друк з деяких негативів, підмальовували та робили постановки фото, змінюючи відношення до фотографічного образу – як окремої реальності. Саме в кінці ХІХ століття, коли з'являється фотографічна журналістика, в середині фотомистецтва починається розмежування – фото сприймається як документальна фіксація дійсності з одного боку, та фото як особливий вид творчості зі створенням вимислених образів, алегорій. Поступово з'являється уявлення про фото як окремий напрямок мистецтва, що сприяє виокремленню в фотомистецтві художньої фотографії. Тому сьогодні є поділ фотомистецтва на дві сфери: документальна та художня фотографія, і саме останній надається естетичне значення. Цьому відношенню до фотомистецтва сприяють виставки, що починають організовуватися в кінці ХІХ – поч. ХХ ст., з'являються про-

© М.М. Міщенко, 2014

фесійні товариства, в яких йде обмін ідеями та досвідом між фотографами.

Перші художні фото були повністю постановочними. Фотохудожники намагалися досягти нових ефектів зйомки, обробки при друці фотографій, займалися накладанням кадрів для досягнення бажаного ефекту, робили акцент на естетичних якостях знімку – площині, графічності, контрастності. Виникає окремих напрямків – піктореалізм – в якому фото намагається зблизитися з графікою, живописом. Мета піктореалізму полягала в перетворенні фотографічної практики в форму художнього самовираження, що не поступається зображувальному мистецтву, і тим самим підняти художній та соціальний статус фотографії.

Фотографія сьогодні – це явище культури, що володіє певною специфікою: має власну практику та технології, створює за допомогою фотоприладів особливі образи, і більш того – є особливим способом комунікації та концентруванням соціального досвіду. Проблема фотографії як мистецтва залишається невирішеною, зважаючи на беззаперечний факт фіксації об'єкту за допомогою фотоприладів механічно, без участі людини. Разом з тим окрім самого моменту фіксації не можна не враховувати й власний погляд фотомитця на дійсність, той ракурс, в якому реальність подається, розуміння краси, відчуття світу. Дискурси навкруги фотомистецтва не припиняються, загально мистецькі переплітаються з філософськими розмірковуваннями про реальність, образність та ідентичність.

Актуальність дослідження. Фотографія як відображення соціального досвіду. Економічна криза кінця ХХ – початку ХХІ століття в незалежній Україні уповільнила процес культурного розвитку, створивши складні умови не тільки в плані розвитку, але й утримання культурної інфраструктури. Разом з тим, держава культурно розвивається, відповідаючи культурним запитам українців. Останні роки культурний розвиток держави спирається на матеріальну підтримку не тільки з боку держави, а й меценатів. Існує велика кількість іменних фондів, що сприяють розвиткові талановитої молоді, надають можливість отримати освіту, організують виставки, утримують галереї, музеї, влаштовують благодійні аукціони (Фонд «Нові імена», дитячий фестиваль «Чорноморські ігри»). Радикально змінюється статус, роль і функції національної культури, що поступово долає шлях деідеологізації та урізноманітнювала форми культурного життя. Відбувалися важливі зміни в смаках, уподобаннях, критеріях оцінки явищ культури та мистецтва. Про роль культури в суспільному житті свідчать, зокрема, рейтинги відомих та впливових людей України (кожного року рейтинг проводить журнал «Фокус»: «Топ-100 найвпливовіших людей України»), і в ньому зустрічаємо багато імен діячів літератури та мистецтва: письменниці Ліни Костенко, співака Олега Скрипки, актора Богдана Ступки, кінорежисера Кіри Муратової, співака Святослава Вакарчука, художника Іллі Чічкана, діяча індустрії моди Ірини Данилевської.

Отримання незалежності спричинило піднесення у мистецькій сфері, зокрема на національному ґрунті. Відкриття різноманітних форм сучасного світового мистецтва – це пошук свого місця в ньому, пошук орієнтирів на майбутнє. В сучасній Україні фотографія вимагає осмислення свого місця в культурі України зважаючи на її участь в культурному житті: це і засіб реєстрації та документування, і засіб комунікації, і мистецтво, і наука, і індустрія. Особливість нашого мистецтва останніх двадцяти років – це двосторонній рух: у минуле для переосмислення здобутків, і в майбутнє – в контексті розвитку світової культури. Тут важливим аспектом є участь українських фотомитців в світовому фотомистецтві, в якому наші фотомайстри почали брати участь ще і ХІХ столітті, і не лише брати – а й перемагати на виставках в Європі. Так, харків'янин В. Досєкін переміг у Берліні (1865); львів'янин Є. Тшемеський одержав нагороди в Парижі (1871) та Відні (1873). Відзначились також киянин Ф. де Мезер (Париж, 1878, 1880) та полтавчанин Й. Хмелевський (Брюссель, 1883). Власні презентації на міжнародній арені на мистецьких форумах залишаються важливими для України і сьогодні, зокрема, на відомих Бієнале у Сан-Паулу та Венеції. І в цих презентаціях українські митці не лише демонструють свій професіоналізм та майстерність, а й власну українську сутність і власне бачення оточуючого світу. Так, 2004 року Україна була представлена фотопроектом Віктора Марущенка «Донбас – країна мрій» про мешканців індустріального району України. «Передаючи „голі факти”, репортажні фотографії Віктора Марущенка перетворюються на метафору життя» [8, с. 104].

Особливість фотографії в тому, що вона завжди залучена в соціальний досвід, незалежно від того, це аматорська чи професійна фотографія, масс-медійна чи художня. Саме в аспекті соціального досвіду й можна розглядати українську фотографію періоду незалежності. Важливим є не лише саме зображення реальності на фотографії чи повідомлення, яке намагається передати автор, а й те, які історичні, соціальні, культурні умови супроводжували його створення. Усвідомлення цього контексту є актуальним як для самого фотохудожника, так і для рецепції українського фотомистецтва взагалі.

До історії української фотографії: від ХІХ століття до сьогодення. Витоки української фотографії сягають ще середини ХІХ століття. Золотий вік її припадає на 1887-1915 роки [9]. Фотографія прийшла в Україну влітку 1839-го (Львів, Я. Глойзнер). У Києві та Одесі перші фотографії з'явилися у першій половині 1840-х, у Харкові – 1851 року. В другій половині ХІХ ст. відбувалося становлення вітчизняної фотографії, створення мережі професійних фотоустанов. Окрім звичайної побутової зйомки портрету та пейзажу, з'явилися паростки документальної та наукової фотографії. Так, наприклад, А. Муренко (1837-1875), уродженець Чернігівщини, видав фотоальбом «Від Оренбурга через Хиву до Бухари». За «Світлопис

підпоручника А. Муренка» автор одержав медаль Руського Географічного Товариства [9]. В портретному жанрі були відомими фотографи І. Гудовський, В. Чеховський, Ф. де Мезер, Б. Готліб, Й. Хмелевський, В. Досекін, Д. Мазур. Паралельно йшов розвиток фотографії як техніки натурального фотографування, мета – достовірна фіксація життєвих подій. Це стало основою виникнення фотографії репортажу. Особливо поширеним цей напрям фотомистецтва був в Радянському Союзі. Актуальність фоторепортажів почалася ще в 30-х роках, коли виникла потреба в розповідях про грандіозні соціалістичні перетворення та їх фотодокументалізацію. Фоторепортажі друкували в газетах і журналах («Вогник», «Радянське фото» тощо). Наступний етап розвитку фоторепортажів припадає на 1941-1945 роки, ілюструючи боротьбу з фашизмом. З 1957 року при Спілці журналістів УРСР діяла фотосекція, а от спеціального навчання для майстрів фотографії, нажаль, не було, як його немає і сьогодні в Україні. У другій половині ХХ століття фото стає все більш комерційним, тяжіє до створення фотомонтажу, рекламного фото. В 1970 році посилюється вплив фотографічних форм художнього бачення на живопис і графіку, що привело до появи різних видів фотореалізму та гіперреалізму.

Сьогодні фотографія є повноцінним учасником сучасного мистецтва, увага в якому приділяється не самій фотографії як засобу, а змісту, художності, майстерності. Про сутність фотомистецтва сказав український фотохудожник Олександр Харват: «Сьогодні фотографи роблять мільйони кадрів. Але перед тим, як натиснути на кнопку, потрібно думати, про що хочете сказати своєю фотографією» [2].

В Україні в 1989 році в м. Києві створена Національна спілка фотохудожників України, яка сьогодні має свої розгалуження в багатьох великих містах України. Її учасниками є близько 900 фотографів, багато з яких вже мають звання майстра Всесвітньої Федерації фотомистецтва при ЮНЕСКО. Метою Спілки є розвиток і популяризація в світі української фотографії, щоб українське фотомистецтво знайшло місце в світовому культурному просторі, щоб в Україні було створено ринок купівлі і продажу художньої фотографії з відповідною міжнародною сертифікацією (Limited Edition Photos). Для цього проводяться національні і міжнародні фотоконкурси, фотосалони, виставки, відбуваються семінари, майстер-класи відомих фотохудожників. Актуальним для Спілки є застосування інноваційних підходів до розвитку фотомистецтва, використання світового досвіду. Масштабним конкурсом спілки в 2013 році був конкурс «Три погляди на українську фотографію», де художники представляли свої твори по трьом напрямках: художня фотографія, документальна та сучасна (із застосуванням різних візуальних форм, мультимедіа та ін.).

Також в Україні діють багато фотоклубів, серед яких самими відомими є «Обрій» (Вінниця), «Вітамін» (Маріуполь), «Карпати» (Львів),

«Надія» (Євпаторія), «Простір фото» (Рівне), «Об'єктив» (Донецьк), «Свежий взгляд» (Херсон), «Чеширський кіт» (Київ). Сильною є харківська фотографічна школа, що в 1980-ті роки досягла всесвітнього визнання. В останні десятиліття ХХ ст. в Харкові формується коло митців, які обрали фотографію засобом художнього висловлення (група «Время»: О. Мальований, Б. Михайлов, Є. Павлов, Ю. Рупін, О. Ситниченко, О. Супрун, Г. Тубалев та А. Макієнко). У 1980-1990-ті рр. вона поповнилася наступною генерацією митців (В. Кочетов, Р. П'ятковка, С. Солонський, С. Братков, І. Манко, Г. Маслов, К. Мельник, М. Педан, В. Старко, І. Чурсін, А. Авдеєнко та ін.), котрі засвоїли досвід попередників і зробили подальші кроки в розвитку художньої фотографії.

Сучасна українська фотографія: мистецькі пошуки. Сьогодні актуальними є наступні напрями фотографії:

1. Аматорська зйомка, де увага приділяється повсякденному життю простих людей. Фотовиставки аматорських фотографів є цікавими перш за все своєю безпосередністю.

2. Авторська зйомка, яку роблять професійні фотографи, розробляючи індивідуальні концепції і стратегії роботи.

3. Фоторепортаж – напрямок фотомистецтва, що притаманний журналам та таблоїдам. Мета: історія та фотоогляд певної події.

4. Фотосерія – ряд фотографій, що чітко сплановані згідно певної концепції.

5. Фотографія в рекламі та індустрії моди – найбільш комерційний напрямок в фотомистецтві, використовується для досягнення нової форми висловлення предмету/продукту.

6. Функціональна чи предметна фотографія, що розташована поруч з мінімалізмом та концептуальним мистецтвом – це серії знімків сучасної індустріальної культури, цікаві поєднанням об'єктивного предметного погляду на реальність та суб'єктивною точкою зору фотохудожника.

Серед видатних майстрів сучасної української фотографії є Володимир Дубас, Микола Тинкалюк, Олег Огородник, Віталій Грабар, Микола Величко, Ната Дмитрук, Анатолій Іванов, Сергій Іванов, Сергій Мар'ясов, Олександр Соленцов, Олександр Примака, Андрій Любимов, Олександр Бабак, Сергій Бусленко, Олександр Стринадко, Олександр Ляпін, Олег Усатюк, Сергій Бусленко, Ігор Карпенко, Олександр Харват та інші. Активно підтримує розвиток фотомистецтва на Україні газета «День», яка регулярно проводить на державному рівні конкурси фотографії і знайомить з новими фотохудожниками.

В 2012 році було започатковано першу міжнародну фотопремію «Україна, яку ми любимо», яку присвятили 21 річниці незалежної України. Підсумком стала колективна виставка з 30 кращих фоторобіт. В основу фотопремії покладено ідею «відображення образу України через призму авторського не-

тривіального підходу до фотографії як сучасного мистецтва» (за словами організаторів). З усіх куточків України було отримано 500 робіт. Ця премія стала унікальною, поєднуючи патріотизм та сучасне мистецтво фотографії.

Фотографія є важливим і особливим художнім літописом новітньої доби, літописом, який схоплює, підмічає часто звичні і непомітні моменти людського існування. Цій ідеї відповідає яскравий та глибокий щорічний фотопроєкт *Олександра Харвата «Обличчя планети земля»*, в рамках якого з 2007 року було проведено понад 50 персональних виставок. Цей проєкт має на меті засобами фотомистецтва відобразити мальовничість світу, розмаїття пам'яток історії, культури, архітектури, життя та побут людей, сприяти розвитку фотомистецтва і дружніх відносин між фотографами всього світу.

В 2011 році відбулася яскрава подія в сучасній українській фотографії – фотопроєкт *Ігоря Карпенка «Ідеальний світ. Україна»* Проєкт, відштовхуючись від соціальної проблематики, намалював ідеальну картину світу, де українці – замріяні, щасливі, піднесені. За автором, саме такою має виглядати країна з непростю історією, котра варта гармонійного майбутнього. Проєкт отримав визнання за кордоном, зокрема, експонувався у Франції в галереї «Mairie du 16eme». Ігор Карпенко, якого прозвали «Фелліні у фотографії» – представник Харківської школи фотографії, засновник творчої фотолабораторії «Гарячий Цех».

Безперечним фотомайстром України сьогодні є *Василь Пилип'юк* – лауреат престижних міжнародних відзнак в галузі фотографії, дослідник сучасного фотомистецтва, автор книги «Українська художня фотографія. Етапи становлення та мистецькі засади розвитку». Серед ряду робіт Пилип'юка слід згадати альбом «*Це моя Україна*» про природні чудеса нашої країни; серія альбомів «*Постаті*» про відомих українців; фотоальбом «*Я-жінка, Я-травинка, Я-роса*» про загадковість і чарівність жінки.

Відомими, епатажними, провокуючими є трансавангардні фотопроєкти *Арсена Савадова «Донбасс-Шоколад», «Книга мертвих», «Мода на кладовиці»* та інші. Через свої сміливі фото проєкти, Савадов на сьогодні вважається найскандальнішим митцем України. Його роботи експонуються в багатьох музеях Європи, їх купують для приватних колекцій, гран-прі присуджуються на міжнародних конкурсах. За кордоном Савадов вже давно символізує українське мистецтво. Разом з тим, з огляду на його епатажність, це не є «мистецтво для всіх», а більше – для шанувальників сучасного постмодерністського мистецтва, з неklasичною системою естетичних цінностей.

Висновки. Сьогодні фотографія є повноправною учасницею мистецького процесу, існуючи як окремо, так і будучи частиною перформансів, інсталляцій, хеппенінгів, арт-об'єктів, мультимедійних проєктів, – ставши важливим елементом візуального мистецтва. Існуючий більш ніж двадцятирічний досвід власної (незалежної) української фотографії, можна конс-

татувати її безумовні успіхи та великі перспективи на майбутнє. Нові політичні, соціальні, економічні та культурні умови незалежної України створили особливу атмосферу творчості, новий соціальний досвід спричинив появу нових художніх рішень. Та неповторна аура десь позитивного характеру (через отримання незалежності, відчуття волі, загальнонаціонального підйому), десь певного песимізму (зважаючи на складність економічного розвитку, розчарування, складнощі культурного розвитку) сформувала особливий відбиток українськості, відчуття своєї «самості», які, безумовно, присутні в фотомистецтві України, слугуючи тією «візитною карткою», за якою українські митці пізнаються в світі.

Список літератури: 1. *Беньямин В.* Краткая история фотографии / В. Беньямин // Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Избранные эссе. – М.: «Медиум», 1996. – С. 66-91. 2. Виставка Міжнародного Салону художньої фотографії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://km.biznesoblast.com/km/4304/>. 3. *Гурьева М.М.* Проблемы истории фотографии [Электронный ресурс] / М.М. Гурьева – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-istorii-fotografii>. 4. Искра гармонии. Маэстро о себе: Александр Примак [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ru.calameo.com/read/00125060058989174354e>. 5. *Пилип'юк В.* Українська художня фотографія: етапи становлення та мистецькі засади розвитку: навч. посібн. / Василь Пилип'юк. – Львів : Світ, 2007. – 176 с. 6. *Полещук Светлана.* История и теория фотографии для культурологов [Электронный ресурс] / Светлана Полещук – Режим доступа: http://svetapoleschuk.blogspot.com/2008/01/blog-post_7471.html. 7. *Поллак П.* Из истории фотографии / Питер Поллак / пер. с англ. В. Федорова. – М.: Планета, 1985. – 176 с. 8. *Сидоренко В.Д.* Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ-ХХІ століть. / В. Д. Сидоренко. – К.: ВХ[студіо], 2008. – 188 с. 9. *Трачун Олександр.* Золотий вік української фотографії [Електронний ресурс] / Олександр Трачун – Режим доступу: <http://www.primetour.ua/uk/company/articles/1.html>.

Bibliography (transliterated): 1. *Beniamyn V.* Kratkaia ystoriya fotohrafyy / V. Beniamyn // Proyzvedenye yskusstva v epokhu eho texnycheskoi vosproyzvodymosti. Yzbrannye esse. – Moscow: «Medyum», 1996. – S. 66-91. 2. Vystavka Mizhnarodnoho Salonu khudozhnoi fotohrafii [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://km.biznesoblast.com/km/4304/>. 3. *Hureva M.M.* Problemy istorii fotohrafii [Elektronnyi resurs] / M.M. Hureva – Rezhym dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-istorii-fotografii>. 4. Yskra harmonyy. Maestro o sebe: Aleksandr Prymak [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: <http://ru.calameo.com/read/00125060058989174354e>. 5. *Pylypiuk V.* Ukrayinska khudozhnya fotohrafiiia: etapy stanovlennia ta mystetski zasady rozvytku: navch. posibn. / Vasyl Pylypiuk. – Lviv : Svit, 2007. – 176 s. 6. *Poleshchuk Svetlana.* Istoriia i teoryia fotohrafii dlia kulturolohov [Elektronnyi resurs] / Svetlana Poleshchuk – Rezhym dostupa: http://svetapoleschuk.blogspot.com/2008/01/blog-post_7471.html. 7. *Pollak P.* Iz istorii fotohrafii / Piter Pollak / per. s anhl. V. Fedorova. – Moscow: Planeta, 1985. – 176 s. 8. *Sydorenko V. D.* Vizualne mystetstvo vid avanhardnykh zrushen do novitnikh spriamuvan: Rozvytok vizualnoho mystetstva Ukrainy XX-XXI stolit. / V. D. Sydorenko. – Kyiv: VKh[studio], 2008. – 188 s. 9. *Trachun Oleksandr.* Zoloty vik ukrainskoi fotohrafii [Elektronnyi resurs] / Oleksandr Trachun – Rezhym dostupu: <http://www.primetour.ua/uk/company/articles/1.html>.

Надійшла (received) 02.04.2014.

В.В. МАЛІКОВ, канд. іст. наук, старш. викл., НТУ «ХП»

НАЙМИТУВАННЯ ЯК ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ Й ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті розкривається роль наймитування у економічній діяльності і соціокультурному бутті українських селян другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Проаналізовано основні світоглядні та звичаєво-правові уявлення, пов'язані з відносинами наймання, соціальним і правовим становищем наймита. Встановлено, що звичаєво-правовий інститут наймитування був важливою системою в господарко-побутовому комплексі українців другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Формування та функціонування інституту наймитування в українській етнокультурі відбувалося на основі звичаєво-правових і господарських традицій, світоглядних настанов, усталених статевовікових та соціальних ролей українського селянства під впливом нових соціально-економічних явищ.

Ключові слова: наймит, наймитування, господарсько-побутовий комплекс, українська етнокультура, звичаєве право.

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена тим, що наймитування являло собою невід'ємну частину життя українського селянства в пореформений період. Чималий інтерес до цього явища з боку дослідників соціальної та економічної історії України, починаючи від другої половини ХІХ століття і до сучасності, пояснюється вагомою часткою наймитів у соціальній структурі тогочасного населення. Так, враховуючи обмеженість тогочасних статистичних відомостей щодо наймитів, І. Десятников на основі власного дослідження цього складного питання оцінив чисельність наймитів Наддніпрянщині у 1,7 мільйона осіб щорічно [4]. Вивчення наймитів як однієї з соціальних груп української етнокультурної спільноти допомагає розкрити моральні цінності українців, їхнє ставлення до праці, уявлення про відповідальність та справедливість.

Метою даної статті є виявлення ролі наймитування як соціально-економічного і соціокультурного явища в звичаєво-правовій культурі українських селян Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століть.

Основні результати дослідження. У радянських та деяких пострадянських історичних працях [7-9, 12, 13] наймитування в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століть пояснювалося і пов'язувалося з розвитком капіталістичних відносин у селі, а сільськогосподарські наймані робітники сприймалися як пролетаріат, експлуатований буржуазією, а саме поміщиками і заможним селянством. Так, О.І. Лугова послідовно об-

© В.В. Маліков, 2014

грунтує тезу про те, що селяни не могли існувати без сторонніх заробітків і «по суті являли собою пролетарів», та наголошує на «безперервному зростанні пролетаризації селянства» [9, с. 86-87]. Явища, які суперечили положенню про розвиненість капіталістичних відносин у сільському господарстві України в другій половині ХІХ, а особливо на початку ХХ століть, розглядалися як пережитки кріпацтва у загалом капіталістичних відносинах українського села. Наводилися дані про сотні тисяч сільськогосподарських робітників, які працювали у великих маєтках капіталістичного типу. У цих господарствах поміщики всебічно використовували в організації найманої праці безвихідне становище малоземельного селянства, що тісно пов'язувало поміщицькі маєтки з капіталістичною системою [15, с. 7]. При цьому основним джерелом наймитів, які відправлялися на заробітки в степні райони та на бурякові плантації, вважалися сотні тисяч збіднілих селян [15, с. 10].

Варто піддати сумніву тезу радянських дослідників про наймитів як сільськогосподарський пролетаріат. Як відомо, пролетаріат – це позбавлені засобів виробництва наймані працівники, які живуть, продаючи свою робочу силу, та експлуатуються капіталом. Пролетар відсторонений як від засобів виробництва, так і від результатів своєї праці. Платня його визначається сумою, необхідною для підтримання життя та відтворення робітника, і не залежить від вартості виробленого продукту. Дійсно, частина сільськогосподарських робітників, які вирушали на заробітки за межі своєї губернії або всередині неї, вели злиденне життя, не маючи змоги дати лад власному господарству, відповідає даним критеріям пролетаріату. Проте таку характеристику можливо застосувати не для всіх наймитів того часу, до того ж у цьому вбачається занадто формалізований підхід. Цікаво, що охарактеризувавши наймитів як сільськогосподарський пролетаріат, М. Рубач та інші радянські дослідники самі ж вказували на те, що наймитські заробітки йшли на підтримку власного господарства, додаткову оренду землі для нього, що коштувало недешево [15, с. 9], тобто на підтримку саме селянського способу життя, а не пролетарського.

Відчуженість пролетаря від засобів виробництва має означати те, що наймит повинен був не мати достатньої кількості землі, робочої худоби, реманенту, працівників, коштів для ведення власного господарства. Тобто наймит мав бути малоземельним чи безземельним селянином, який, не маючи змоги забезпечити себе за рахунок власного господарства, змушений був вдаватися до продажу своєї робочої сили. Проте за даними тогочасних дослідників та земських діячів забезпечення себе засобами для життя не було єдиною чи головною метою для багатьох наймитів, не було невідворотністю. У найми йшли також члени заможних сімейств. Молодь забезпечених селянських родин наймалася до ремісників у навчання. Таке учнівство можна вважати не тільки засобом передачі ремесла та однією з

форм залучення робочої сили, але й однією з форм наймитування, оскільки виконуючи усі доручення і роботи, які давав майстер-ремісник, учень на-томість отримував професію [17]. Молода людина на порозі шлюбу також могла відправлятися в найми, щоб, заробивши гроші, отримати певну економічну самостійність від батьків, зіграти гарне весілля й розпочати ведення свого окремого господарства. П. Чубинський подає договори про найм у господарство дівчат на декілька років, які в якості платні отримували гроші, спідниці, сорочки, платки, полотно, прядиво [10, с. 372-373], тобто предмети приданого.

Селяни проявляли гнучкість, застосовуючи наймитування у веденні власного господарства. Так, за доброго врожаю в Печенізькій волості Харківської губернії односімейні селяни та ті, хто не мав худоби, працювали в інших із копи, відмовляючись від праці на власній ниві, й значно більше заробляли, аніж давала їм обробка своїх наділів за допомогою найманої сили. Слідом за неврожайним роком попит на землю навпаки зростав, тож селяни в цей час уважали доцільнішим обробляти наявну в них землю. Окрім того, важливим етапом соціалізації кожної дитини було виконання певних видів робіт у відповідному віці. Зокрема, діти випасали худобу, працюючи пастушками сільського стада. Тож у частині випадків наймитування було лише окремим етапом, обов'язковим або варіативним, у житті селянина, а не постійною діяльністю.

Наймитування селянства не було виключним результатом розвитку капіталістичних відносин в українському селі після скасування кріпацтва. Воно мало свою значну традицію в українській етнокультурі попередніх століть. За даними М. Тиводара, в Карпатах XIV століття феодали заохочували і нав'язували селянам колективний випас худоби найнятими пастухами в межах сільської общини [19, с. 223]. Дослідник також вважає, що походження колективного договору між громадою і пастухами щодо випасу худоби і черговості видачі молокопродуктів («ряду») сягає часів ранньослов'янської землеробсько-скотарської общини [19, с. 210]. Це є промовистими свідченнями побутування найманої праці в селянському середовищі поза капіталістичним устроєм. Про поширеність наймитства в українській культурі XVIII століття свідчить дослідження Ф. Білоконя на основі Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 рр. [2, с. 40-55].

Важливим постулатом є те, що робітник добровільно, хоча й під тиском економічних обставин, продає свою робочу силу роботодавцеві [15, с. 5]. Тобто пролетар виступає самостійною стороною у трудових відносинах, інакше кажучи, він має бути вільнонайманим. Однак за народними поглядами батьки могли віддавати в найми свою дитину поза її власною волею. За етнографічними спостереженнями вільнонаймана праця при збиранні врожаю була великою рідкістю в Чернігівській губернії [11, с. 160]. Наймана праця могла мати й примусовий характер. Зокрема,

несправних платників податків могли віддавати на заробітки примусово за рішеннями волосних судів [20; 21, с. 417, 435, 442, 466, 470].

За твердженням А. Поріцького, наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть завершилось розшарування селянства, і сформувався прошарок сільськогосподарського пролетаріату. Однак, досліджуючи риси сімейного побуту сільськогосподарських робітників України, вчений приходиться до наступного важливого висновку. Не зважаючи на порушення ряду традицій селянської сім'ї, появу нових стосунків між її членами, в основному сімейний побут сільськогосподарського пролетаріату був подібним до загальноселянського [14]. Більше того, працюючи за наймом у сільському господарстві, можна було не втрачати зв'язок із землею та використовувати набутий з дитинства досвід землеробської праці та продовжувати жити в селі. Навіть ті, хто постійно вдавався до наймитування, мріяли про власне господарство за отриманні наймитською працею гроші [3, с. 9]. Цікаво, що подібні твердження можна знайти й у радянських дослідників наймитства. Так, М. Рубач вказує на те що прибулі до степових районів сільськогосподарські робітники були слабо пов'язані з місцевими аграрними відносинами, однак ці селяни усвідомлювали свої потреби у землі і не полишали сподівань на отримання землі для власного господарювання там, звідки вони прийшли [15, с. 20].

Відчуженість робітника від результатів своєї праці мала місце не в усіх різновидах наймання. На протилежних засадах будується звичай скіпщини (спільщини). Даний звичай свого часу був досліджений В. Василенком. Спільщина займала помітне місце в сільському господарстві України другої половини ХІХ століття. Цей звичай полягає у здачі в оренду під один посів чи покіс ріллі або сінокосів. Обробіток землі, засівання, збирання хліба чи сіна є обов'язком наймача (скіпщика, спільщика), ренту ж отримує господар чи орендар землі у вигляді умовної долі врожаю. Хоча, на думку деяких дослідників, спільщина, обробка землі з половини врожаю або з третьої копи являла собою лише пережиток кріпацтва [15, с. 4] або ж найбільш первісний спосіб ведення господарства [11, с. 155], тим не менше важливо відзначити її давній традиційний характер як частини патронатних відносин і особливу форму залучення робочої сили, а фактично найманої праці. Особливість цієї системи полягає в тому, що за обробіток своєї землі господар платить не грошима, а натурально – копами. Власник упевнений в акуратності виконання робіт, оскільки спільщик, зацікавлений у якомога вищому врожаї, робить усе для цього необхідне без примусу й докорів із боку власника.

Поширеним явищем було надання наймитам харчів, одягу та житла на час виконання ними робіт. Звичаї наймання підлітків часто не передбачали оплати їхньої праці натурально або грошима, а лише їхнє утримання в сім'ї господаря. Формально такий випадок повністю відповідає положен-

ню про те, що платня пролетаря визначається сумою, необхідною для підтримання його життя та відтворення, і не залежить від вартості виробленого продукту. Проте наймання підлітків-сиріт, працю дітей у господаря за харчі та одяг, працю дівчаток за ті речі, які складуть їм придане, можна розглядати як вияв піклування громади про слабких у соціальному й економічному плані своїх членів. Певною мірою подібну функцію виконували всі найми в тому випадку, коли обидві сторони належали до однієї громади.

Можна побачити, що наймитство становило широку соціальну нішу, придатну до входження у неї різних представників тогочасного суспільства. Окрім вище наведених варіантів, в яких фігурували різного майнового становища українські селяни, показовою у цьому плані є судова справа щодо утримання біглого солдата-дезертира у якості наймита, котрий служив у поміщика [5, с. 578-579].

Таким чином, наймитування являло собою складне соціальне явище в суспільному житті українського села другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Викривлення картини цього явища у радянській науковій літературі пов'язано з тим, що у центр дослідження потрапила передусім «експлуатація наймитів» (капіталістична експлуатація, яка прийшла на зміну кріпосницькій), їх «тяжке життя», а порівняно менше уваги приділялося питанням щодо ролі наймитування в житті сільської громади та селянських сімей, значення цього явища у процесі соціалізації особистості. Тоді як поняття наймит у традиційній народній культурі є визначеним насамперед у морально-ціннісному аспекті й у способі життя такої людини. Для розуміння особливостей наймитування як явища соціально-економічного життя і духовної культури українського села другої половини ХІХ – початку ХХ століть необхідно з'ясувати й питання характеру наймитської праці. Так, В. Пашук, проводячи поділ робіт на фахові і нефахові, відносить польові роботи до нефахових [13, с. 29-41]. У цьому він дотримується поглядів до революційної інтелігенції, яка також вважала землеробську працю неспеціалізованою, називаючи робітників, які йшли в найми її виконувати, чорноробами [6, с. 525-526, 545]. Водночас не всяка наймитська праця в сільському господарстві може бути зарахована до нефахової. Даючи загальну характеристику роботи пастуха, М. Тиводар вказує, що його життя і праця були складними, вимагали спеціальних знань та навичок, а також значних трудових зусиль [19, с. 248]. Колективний випас вели переважно пастухи-професіонали, які нагромадили такі знання та трудові навички. Так, ватагом мав бути досвідчений пастух, котрий вмів добре виготовляти молочні продукти, лікувати худобу і людей, виконувати різноманітні обрядові й магичні дії. Такі вимоги носили суто професійний, функціональний характер. Виняткова більшість пастухів-професіоналів були вихідцями з бідняцьких родин. У них батько передавав трудові навички синові, і той з двадцятилітнього віку ставав професійним пастухом. В Українських Карпатах

зустрічались родини, в яких пастуше ремесло передавалося з покоління в покоління [19, с. 249-250, 254-255]. Землеробські заняття теж вимагали майстерності, навчання, яке відбувалося в процесі соціалізації селянської дитини. Перевірці професійних селянських навичок і знань надавали помітного значення в ході ініціаційних випробовувань парубка. Так, парубок мав продемонструвати свою здатність косити на рівні з дорослими цілий день під час косовиці або жнив [1, с. 71]. Тож з позицій традиційної народної культури відносити польові роботи селянина до нефахових є некоректним. Майстерність селянина у цих роботах цінувалася не тільки в середовищі самого селянства, але й серед наймачів, які намагалися завербувати для роботи в маєтках найбільш майстерних, спритних та витривалих косарів [11, с. 215-217].

Оцінюючи економічну роль наймитування для самих селян, виваженою здається позиція сучасних дослідників, які вважають, що наймитування селян було викликане неможливістю покрити видатки за рахунок праці у власному господарстві, тож заробітчанство виступала як необхідна умова виживання [13, с. 14-25; 8, с. 368]. Про велике економічне значення наймитування для селян на межі XIX-XX століть свідчить у своїх дослідженнях народного побуту й М.Ф. Сумцов. «На осінь припадають «бурякові жнива», як подекуди звуть копку буряків жінками й дівчатами. Ці жнива дають селянам значний заробіток. Багато хазяїнів, що самі засівають землю буряками і потім продають їх заводам» [18, с. 103].

Аналізуючи стан ремесел та промислів у Чернігівській губернії, О. Русов розглядає наймитування («відхожий промисел») як один із способів поповнення селянського сімейного бюджету, рівний за своєю прибутковістю до інших промислів та ремесел. Дослідник також зауважує постійне зростання чисельності селян, які вдаються до відхожого промислу, у 1880-1890-х роках [16, с. 259-260]. Але відхід селян у найми досить часто супроводжувався поневіряннями, тобто вирушаючи навесні в найми зі своїх сіл на Південь України, селяни могли не мати й уявлення про те, в якій місцевості і в кого вони будуть працювати. У переходах до місць найму та пошуках роботи могла витратитися значна частина селянського часу влітку. Поневіряння у відхожому промислі мають непродуктивний характер, на думку О. Русова, це – невиробничі втрати часу. Через нестачу коштів селяни та дрібні ремісники вдаються до кредиту з важкими умовами, що посилює матеріальну залежність селян [16, с. 278].

Наймитування в українському селі другої половини XIX – початку XX століть було нерозривно пов'язано із патронатними відносинами. Такі відносини між поміщиками і селянами були обумовлені не тільки тривалою традицією та відповідними уявленнями з часів кріпацтва, але й об'єктивними соціально-економічними факторами. У важкі часи неврожай, за даними М. Сумцова, «поміж панства і селянства іноді піднімались

богобоязливі люди, що роздавали голодним увесь хліб» [18, с. 91-92]. Потреба в матеріальній підтримці поміщиками й багатшими селянами біднішого селянства не відпала разом із скасуванням кріпацького права на українських землях. На Поділлі селяни, йдучи в найм до поміщика, говорили: «треба стати у пана на службу, бо рятує і робить вигоду людям» [22, с. 6] – яскраве свідчення патронатного та допомогою-обмінного характеру відносин наймання в кінці XIX століття.

Якщо місцеві поміщики та багаті селяни здійснювали матеріальну опіку над біднішим селянством, то обов'язком священнослужителів була духовна опіка над ним. І така опіка мала бути віддяченою селянами у вигляді платні за треби, подарунків та праці для священика. Однією з форм примусової праці були роботи, виконувані селянами на користь священика у пости та на свята. Зокрема, М. Сумцов наводить випадок, що стався 1881 року на Слобожанщині, коли селяни серед іншого висували вимогу до священика не примушувати сповідників в піст робити на себе [18, с. 79-80]. Таке загострення стосунків між пастирями і селянами може свідчити про конфліктний характер самих патронатних стосунків, виявами яких були різноманітні форми праці селян на своїх патронів. Цукроварні, винокурні і маслобійні підприємства залучали до себе працю селян, використовуючи принцип патронатних і допомогою-обмінних відносин. Так, у Білгородському повіті за відгодівлю селянської худоби в умовах нестачі кормів у самих селян взимку, поміщики укладали із селянами договір наймання на роботу, щоб доглядати за своєю худобою. Але крім того, селяни були зобов'язані відпрацювати весною на оранці полів або восени при перевезенні врожаю [17, с. 213-214].

Оцінюючи соціально-економічне значення наймитування, а саме сезонної праці, для українського села другої половини XIX – початку XX століть, В. Пашук виділяє ряд негативних характеристик, які в основному є ідентичними до радянських оцінок. На його думку, наймана сезонна праця була фактором стагнації економіки через те, що сповільнювала процес модернізації виробництва. Заробітки наймитів йшли здебільшого на виплату «викупних платежів» і податків і відповідно лише консервували злидений стан наймитських сімей та зрештою посилювали розорення селянських господарств. Окрім негативного економічного впливу, дослідник виділив і деструктивний соціальний вплив наймитування: посилення соціальної напруги через бідність і поглиблення майнового розшарування, сприяння процесу люмпенізації, засвоєння російських культурних і політичних моделей [13, с. 150-151].

Висновки. Наймитування в українській народній культурі проявило себе як доволі гнучкий соціально-економічний та звичаєво-правовий інститут. У мінливих економічних умовах пореформеного періоду, який супроводжувався зубожінням та обезземеленням селянства, різкими перепа-

дами врожайності, становленням і розквітом одних господарств капіталістичного типу та розоренням інших, звичаєво-правовий інститут наймитування слугував для забезпечення основних господарських потреб тогочасного суспільства та регулювання відповідних трудових відносин, викликаних ними. Для бідних прошарків найми давали можливість покрити нестачу коштів, а також надію на зміцнення власного сімейного господарства. Великі та дрібні землевласники завдяки найманню залучали необхідну робочу силу для праці у своїх господарствах, орієнтованих на розширене виробництво й ринок. Наймитування було важливим інструментом перерозподілу трудових сил як на рівні суспільства, так і на рівні окремої сім'ї.

Побутування комплексу стійких народних уявлень щодо наймитської праці та соціального становища наймита сприяло регулюванню відповідних звичаєво-правових відносин у селянській громаді. Тоді як фактичне становище селянина в наймах визначалося багатьма факторами: статевіковими характеристиками, економічним і соціальним статусом у громаді, цілями наймитування, тривалістю перебування в наймах, виконуваною роботою і т. д. Інститут наймитування в українській етнокulturі другої половини ХІХ – початку ХХ століть зазнавав впливу як традиційних форм і звичаїв, так і нових явищ соціально-економічного життя українського селянства того часу.

Список літератури: 1. *Балушок В.* Молодіжні громади та обряди ініціацій в традиційному селі / Василь Балушок // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич]. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – К.: Дуліби, 2010. – С. 56-96. 2. *Білокінь Ф.* Села Полтавщини за Генеральним описом Лівобережної України 1765-1769 рр. / Ф. Білокінь // Сіверянський Літопис. – 2003. – № 1. – С. 40-55. 3. *Варб Е.* Наемные сельскохозяйственные рабочие в жизни и законодательстве / Е. Варб. – М.: Книжное дело, 1899. – 219 с. 4. *Десятников І.* Кількість найманих робітників в сільському господарстві України кінця ХІХ – початку ХХ століть / І. Десятников // Матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал української науки – ХХІ сторіччя». – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2008. 5. Державний архів Київської області, Ф. 234. Оп. 1, спр. 1064. 6. *Ефименко П.С.* Отход крестьян из Харьковской губернии / Пётр Ефименко // Харьковский календарь на 1885 г. – Харьков: Тип. Губ. земства, 1884. – С. 509-565. 7. Історія робітничого класу Української РСР / Під ред. Ф.Є. Лось, І.О. Гуржій, Є.Т. Щербина. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1967. – 560 с. 8. Історія українського селянства. Нариси: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2006. – 632 с. 9. *Лугова О.І.* Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму / О. Лугова – К.: Наукова думка, 1965. – 192 с. 10. Народные юридические обычаи по решениям волосных судов // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. – Т. 6. – СПб., 1872. – С. 359-374. 11. *Овсянников А.Н.* Географические очерки и картины / А. Овсянников. – Т. 2: Малороссия. – СПб.: Тип. А.М. Котомина, 1880. – 460 с. 12. *Парасунько О.А.* Положение и борьба рабочего класса Украины (60-90-е годы ХІХ в.) / А. Парасунько. – К.: Изд-во АН УССР, 1963. – 576 с. 13. *Пашук В.* Заробітчани

Правобережної України (друга половина XIX ст.) / В. Пашук. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 188 с. **14.** *Поріцький А.Я.* Побут сільськогосподарських робітників півдня України кінця XIX початку XX ст. (Історико-етнографічне дослідження): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / АН УРСР. ІМФЕ / Анатолій Поріцький. – К., 1960. – 256 с. **15.** *Рубач М.А.* Социальная структура аграрных отношений и классовое расслоение крестьянства в украинской деревне к 1917 г.: Материалы к Майской сессии 1960 г. / М. Рубач. – М.: Ин-т истории АН СССР, 1960. – 28 с. **16.** *Русов А.А.* Описание Черниговской губернии / А. Русов. – Т. 2. – Чернигов: Тип. губ. земства, 1899. – XI, 377, 327 с.: 18 карт и картограмм. **17.** *Старченко Г.И.* Эволюция сословной структуры общества Центрального Черноземья в пореформенный период (на примере Курской губернии) / Под ред. В.А. Шаповалова. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – 428 с. **18.** *Сумцов М.Ф.* Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / Упорядкування, підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М.М. Красикова. – Харків: Вид-во «Атос», 2008. – 558 с. **19.** *Тиводар М.П.* Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: дис. ... доктора іст. наук.: 07.00.07 / Ужгородський державний університет / Михайло Тиводар. – Ужгород, 1993. – 293 с. **20.** Труды комиссии по преобразованию волостных судов. – Т. 4: Харьковская и Полтавская губернии. – СПб.: Тип. Второго Отделения Е. И. В. Канцелярии, 1873. – 568 с. **21.** Труды комиссии по преобразованию волостных судов. – Т. 5: Киевская Екатеринославская губернии. – СПб.: Тип. Второго Отделения Е. И. В. Канцелярии, 1874. – 568 с. **22.** Этнографические сведения о Подольской губернии. – Вып. 1: Народные юридические обычаи и народные верования, суеверия и предрассудки, записанные в Литинском уезде мировым посредником Н. Данильченко, с приложением памятников устной народной словесности. – Каменец-Подольск, 1869. – 64 с.

Bibliography (transliterated): **1.** *Balushok V.* Molodizhna hromady ta obryady initsiatsiy v tradytsynomu seli. *Vasyl' Balushok.* Narodna kul'tura ukrayintsiv: zhyttyevyy tsykl lyudyny: istoryko-etnolohichne doslidzhennya u 5 t. [nauk. red. M. Hrymych]. – Т. 2: Molod'. Molodist'. Molodizhna subkul'tura. – Kyiv: Duliby, 2010. – S. 56-96. **2.** *Bilokin' F.* Sela Poltavshchyny za Heneral'nym opysom Livoberezhnoyi Ukrayiny 1765-1769 rr. *F. Bilokin'.* Siverians'kyu Litopys. – 2003. – № 1. – S. 40-55. **3.** *Varb E.* Naemnye sel'skohozjajstvennye rabochie v zhizni i zakonodatel'stve. *E. Varb.* – Moscow: Knizhnoe delo, 1899. – 219 s. **4.** *Desyatnikov I.* Kil'kist' naymanykh robitnykiv v sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny kintsya KhKh – pochatku KhKh stolit'. *I. Desyatnikov.* Materialy Pershoyi vseukrayins'koyi nauko-vo-praktychnoyi konferentsiyi «Innovatsiynnyy potentsial ukrayins'koyi nauky – KhKhI storichchya». – Zaporizhzhya: Vyd-vo ZNU, 2008. **5.** Derzhavnyy arkhiv Kyivys'koyi oblasti, F. 234. Op. 1, spr. 1064. **6.** *Efimenko P.S.* Othod krest'jan iz Har'kovskoy gubernii / Pjotr Efimenko. Har'kovskij kalendar' na 1885 g. – Har'kov: Tip. Gub. zemstva, 1884. – S. 509-565. **7.** Istoriya robitnychoho klasu Ukrayins'koyi RSR. Pid red. *F.Ye. Los', I.O. Hurzhiy, Ye.T. Shcherbyna.* – Т. 1. – Kyiv: Naukova dumka, 1967. – 560 s. **8.** Istoriya ukrayins'koho selyanstva. *Narysy: V 2-kh t.* – Т. 1. – Kyiv: Naukova dumka, 2006. – 632 s. **9.** *Luhova O.I.* Sil's'kohospodars'kyu proletariat pivdnya Ukrayiny v period kapitalizmu. *O. Luhova* – Kyiv: Naukova dumka, 1965. – 192 s. **10.** Narodnye juridicheskie obychai po reshenijam volosnyh sudov // Trudy etnograficheskoye-statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkij kraj, snarjazhennoj Imperatorskim Russkim geograficheskim obshhestvom. Jugo-zapadnyj otdel: Materialy i issledovaniya, sobrannye *P.P. Chubinskim.* – Т. 6. – SPb., 1872. – S. 359-374. **11.** *Ovsjannikov A. N.* Geograficheskie ocherki i kartiny. *A. Ovsjannikov.* – Т.2: Malorossija. – SPb.: Tip. A. M. Kotomina, 1880. – 460 s. **12.** *Parasun'ko O.A.* Polozhenie i bor'ba rabocheho klasa Ukrainy (60-90-e gody XIX v.). *A. Parasun'ko.* – Kiev: Izd-vo AN USSR, 1963. – 576 s.

13. Pashuk V. Zarobitchany Pravoberezhnoyi Ukrayiny (druha polovyna KhIKh st.) V. Pashuk. – L'viv: In-t ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 2001. – 188 s.

14. Porits'kyy A. Ya. Pobut sil's'kohospodars'kykh robitnykiv pivdnya Ukrayiny kintsya KhIKh pochatku KhKh st. (Istoryko-etnohrafichne doslidzhennya): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.05 AN URSS. IMFE / Anatoliy Porits'kyy. – Kyiv, 1960. – 256 s.

15. Rubach M.A. Social'naja struktura agrarnyh otnoshenij i klassovoe rassloenie krest'janstva v ukrainskoj derevne k 1917 g.: Materialy k Majskej sessii 1960 g. M. Rubach. – Moscow: In-t istorii AN SSSR, 1960. – 28 s.

16. Rusov A.A. Opisanie Chernigovskoj gubernii / A. Rusov. – T.2. – Chernigov: Tip. gub. zemstva, 1899. – HI, 377, 327 s.: 18 kart i kartogramm.

17. Starchenko G.I. Jevoljucija soslovnoj struktury obshhestva Central'nogo Chernozem'ja v poreformennyj period (na primere Kurskoj gubernii) Pod red. V.A. Shapovalova. – Belgorod: Izd-vo BelGU, 2005. – 428 s.

18. Sumtsov M.F. Doslidzhennya z etnohrafii ta istoriji kul'tury Slobids'koyi Ukrayiny. Vybrani pratsi. Uporyadkuvannya, pidhotovka tekstu, przedmova, pislyamova ta prymitky M.M. Krasnykova. – Kharkiv: Vyd-vo «Atos», 2008. – 558 s.

19. Tyvodar M.P. Tradytsiynne skotarstvo ukrayins'kykh Karpat druhoyi polovyny KhIKh – pershoyi polovyny KhKh st.: dys. ... doktora ist. nauk.: 07.00.07 Uzhhorods'kyy derzhavnyy universytet. Mykhaylo Tyvodar. – Uzhhorod, 1993. – 293 s.

20. Trudy komissii po preobrazovaniju volostnyh sudov. – T. 4: Har'kovskaja i Poltavskaja gubernii. – SPb.: Tip. Vtorogo Otdelenija E. I. V. Kanceljarii, 1873. – 568 s.

21. Trudy komissii po preobrazovaniju volostnyh sudov. – T. 5: Kievskaja Ekaterinoslavskaja gubernii. – SPb.: Tip. Vtorogo Otdelenija E. I. V. Kanceljarii, 1874. – 568 s.

22. Etnograficheskie svedenija o Podol'skoj gubernii. – Vyp. 1: Narodnye juridičeskie obyčaj i narodnye verovanija, sueverija i predrassudki, zapisannye v Litinskom uezde mirovym posrednikom N. Danil'čenko, s priloženiem pamjatnikov ustnoj narodnoj slovesnosti. – Kamenec-Podol'sk, 1869. – 64 s.

Надійшла (received) 25.03.2014.

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ МОЛОДІ

УДК 007.2:72

Е.А. ПЕТУТИНА, канд. филос. наук, доц., НТУ «ХПИ», Харків

РОЛЬ АРХИТЕКТУРЫ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ (ИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА ХТИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ.)

Статья посвящена истории преподавания архитектуры как одной из важнейших учебных дисциплин в подготовке инженеров ХТИ, а также воспитательному потенциалу освоения студентами предметной среды учебного заведения. Указано на целесообразность включения в содержание воспитательной работы с первокурсниками не только ознакомления с историей и традициями университета, но и с эстетической организацией его предметной среды, которая формирует чувства патриотизма, гордости за свой вуз, уважение к уникальным архитектурным творениям, стремление сохранить их для будущих поколений.

Ключевые слова: техническое образование, мировоззрение, рационалистическая архитектура, кирпичный стиль, архитектурное мышление, эстетика среды.

Введение. Актуальность обращения к данной теме обусловлена стремлением современной высшей школы усовершенствовать качество подготовки инженеров, поисками наиболее оптимального соотношения дисциплин в содержании учебного процесса технического университета.

Изложение основного материала. Воспитанник Петербургской Академии художеств, известный архитектор, художник-монументалист и педагог Иван Жолтовский (1867-1957) был убежден в том, что архитектор организует не только пространство, поскольку является подлинным организатором жизни. А потому «он должен быть лучшим, передовым гражданином своего отечества, <...> обладающим глубоким знанием современности, знанием бытовых, культурных и идейных запросов своих сограждан, чувством высокой ответственности перед обществом» [1, с. 32].

Творческий путь И. Жолтовского начинался в конце XIX в., когда популярными становились идеи рационалистического зодчества. При сооруже-

© Е.А. Петутина, 2014

нии крупных общественных зданий – торговых, банковских, промышленных, медицинских, учебных – широко использовались железо и сталь, железобетон и большеразмерное стекло, изразцовый кирпич и металлические строительные конструкции. Актуальность технических аспектов архитектуры, их эстетической роли в ее развитии способствовала утверждению в творческих кругах 1890-х гг. позиции, согласно которой «техника и конструкция должны служить источником художественных форм, а цель и значение зданий источником художественного наслаждения» [3, с. 482].

Важные теоретические положения рационализма в отечественной архитектуре были обоснованы еще в середине XIX ст. талантливым архитектором, инженером и педагогом Аполлинарием Красовским (1817-1875). Его учебник «Гражданская архитектура. Части зданий. С атласом чертежей на 102 листах», изданный в 1851 г., во многом предопределил преподавание архитектуры как важнейшей дисциплины в таких высших учебных заведениях, как Санкт-Петербургский университет, Институт инженеров путей сообщения, Горный и Харьковский технологический институты.

По убеждению А. Красовского, истины архитектуры как науки должны обосновываться общественными потребностями, свойствами материалов и благоразумной экономией. Потребности составляют цель, для которой строится здание, свойства материалов обуславливают способы достижения этой цели, а соблюдение правил экономии дает возможность удовлетворить потребности как утилитарные, так и эстетические. Отсюда двойственный характер архитектуры: с одной стороны, ей необходимо решать чисто технические вопросы в тесной связи с прогрессом техники и естествознания; с другой, «подчиненность гражданских зданий эстетическим условиям вводит архитектуру в ряд художеств». Цель взаимосвязи утилитарной и эстетической сторон архитектуры А. Красовским сформулирована кратко: «Лозунг наш – преобразование полезного в изящное». Приоритет при этом отдавался функциональным и конструктивно-техническим закономерностям зодчества. Их он считал первоосновой развития архитектуры, предопределяющей эволюцию ее эстетических качеств, ибо «техника или конструкция есть главный источник архитектурной формы» [3, с. 482].

Архитектор и инженер, преподаватель практической механики, аналитической геометрии, теории изящных искусств, А. Красовский сделал важный вывод о том, что прогресс строительной техники, появление новых материалов и конструкций должны оказать определяющее воздействие на развитие современной культуры. «Железу предстоит участь совершить переворот в архитектурных формах и произвести новые орнаментальные, современные формы, которые и составят, вероятно, новый стиль».

Со второй половины XIX в. активное участие в проектировании сооружений различного назначения принимали инженеры – выпускники и преподаватели технических вузов, которые основное внимание уделяли

решению конструктивно-функциональных задач в соответствии с возрастающими потребностями промышленного производства, изменением характера архитектурного творчества, сместившегося в область инженерии, увеличением масштабов строительства, а также новым романтизированным отношением к технике. Вместе с тем они должны были учитывать художественные аспекты проектной деятельности, что вело к существенным изменениям в содержании технического образования.

Первым высшим учебным заведением на территории Украины, сочетавшим инженерную и архитектурную подготовку будущих специалистов, стал Харьковский технологический институт. Так, по учебному плану 1902-1903 гг. студенты второго курса механического и химического отделений изучали такие дисциплины, как «Архитектура», «Техническое и архитектурное черчение», «Строительное искусство». Большое внимание уделялось практическим занятиям в группах. Студенты первого курса посещали обязательные занятия по «Рисованию» (4 часа), для которых в ХТИ был создан специальный рисовальный зал. По мнению специалистов, «овладеть рисунком – значит уметь построить плоскостное изображение любого предмета, в любых поворотах и сокращениях <...> рисунок дает такое знание объемной формы, которая позволяет изображать ее не только с натуры, но и на память» [1, с. 31], что очень важно для будущего инженера. Для студентов второго курса проводилась практика по «Архитектурному черчению» (2 часа), а третьекурсники 4 часа в неделю занимались «Архитектурным проектированием».

Среди преподавателей, проводивших занятия по этим творческим дисциплинам, немало замечательных архитекторов и художников, которые успешно совмещали педагогическую деятельность с общественной. Академик архитектуры Алексей Бекетов (1862-1941), воспитавший целое поколение отечественных зодчих, в значительной мере сформировавший архитектурный облик Харькова, в ХТИ проводил занятия по «Архитектурному черчению». Преподаватель «Архитектуры» и «Строительного искусства» Владимир Немкин (1857-1908) более 20-ти лет успешно выполнял обязанности харьковского епархиального архитектора. Автор известных церковных сооружений Михаил Ловцов (1850-1907) был не только главным архитектором ХТИ, но и преподавателем «Рисования», а также «Архитектурного черчения». Помощник начальника участка службы пути Управления Южной железной дороги (1895), архитектор при попечителе Харьковского учебного округа (1907) и архитектор ХТИ в 1914-1916 гг. Юлий Цауне (1862-1930) преподавал архитектурное черчение и проектирование. Источники называют также имена М. Пестрикова, который одновременно преподавал рисование и живопись в Харьковской городской школе; выпускника Императорской Академии художеств А. Данилевского, архитектора строительного отделения Харьковского губернского правле-

ния В. Хрусталева, который со студентами ХТИ проводил занятия по архитектурному проектированию [4, с. 117-118].

Преподаватели, прежде всего, стремились развивать у своих воспитанников образное архитектурное мышление, пространственное и объемное, для которого линия и плоскость являются функциями трехмерности, и в этой связи формировать чувство целого и навыки идти от целого и общего к частям и единичному. «Представление о пространственно-объемной композиции как о едином органическом целом является вместе с тем творением искусства, выражает самочувствие человека, его концепцию мира, его отношение к природе, другому человеку, социальной среде» [1, с. 35].

Педагоги института публиковали свои научные и творческие работы по вопросам архитектуры, строительного искусства, технического образования в авторитетном архитектурном и художественно-техническом журнале «Зодчий» – органе Императорского Санкт-Петербургского общества архитекторов. Многие из них были авторами учебных пособий для технических вузов. Собственные курсы архитектуры разработали А. Бекетов и М. Ловцов, последний был также автором курса строительного искусства для студентов Томского технологического института. В. Немкин – составитель альбома иконостасов разных стилей и популярного руководства «Технические советы для церковностроительных комитетов», которые использовались в учебном процессе.

Эти новые знания и навыки воспитанников ХТИ были востребованы рациональной архитектурой последней трети XIX – начала XX вв., одним из проявлений которой стал кирпичный стиль. Простой и практичный способ отделки фасадов пришел на смену непрочной и недолговечной штукатурке. При возведении объекта поверхность кладки оставляли обнаженной или же облицовывали высококачественным кирпичом, керамической плиткой. Использование изразцов терракотовых вставок, природного камня, узоров, выделявшихся пластикой и цветом, обогащало художественные возможности архитектуры, выразительность заводских построек, жилых домов, больниц, учебных заведений. Кирпичный стиль во многом предвосхитил модерн, а его лучшие образцы по праву считаются ярким проявлением эволюции зодчества. Среди них – корпуса ХТИ, первые из которых были возведены в живописном высоком месте Харькова, на бровке Журавлевских склонов, еще в 1875-1876 гг. Автор сооружений – академик Петербургской Академии художеств Роман фон Генрихсен (1818-1883). Строительство зданий продолжил М. Ловцов, именно по его проекту в 1890 г. был воздвигнут чертежный (ныне главный) корпус ХТИ. В начале XX в. институтский городок насчитывал уже 12 сооружений, среди которых инженерно-механический корпус, построенный в 1904-1907 гг. архитектором Виктором Величко (1864-1923).

Не менее важный аспект проблемы связан с воспитательным потен-

циалом освоения будущими специалистами «второй природы» – предметной среды. Составляющие ее сферу объекты, прежде всего архитектурные сооружения, выступают воплощением как материальных, так и духовных сторон человеческой жизнедеятельности. Они являются своеобразным удвоением человека, сосредоточением его социального опыта и вместе с тем несут информацию о различных сторонах его существования. В них сконцентрированы чувства, знания, умения, навыки, культурные традиции многих поколений. Это настоящая «раскрытая книга» опредмеченных сущностных сил человека – его способностей и возможностей творить из природно-предметного собственного социально-предметный мир.

Архитектура как составляющая предметной среды оказывает постоянное и непреходящее воздействие на мировоззрение личности, ее взгляды, убеждения, идейные позиции, а также на самочувствие, настроение, эмоциональный тонус, так как усилиями специалистов в ней создается образ жизненного процесса, для организации которого она предназначена. Гармоничная архитектурная среда учит молодого человека ценить вложенный в конкретные предметы труд других людей и тем самым является важным средством его нравственного и эстетического развития. Возможность и необходимость возникновения в данном случае эстетического начала определяется материальным характером деятельности, сообщаемой ей чувственно воспринимаемую форму. Нравственное же здесь проявляется в той мере, в какой продукт деятельности выступает и рассматривается не в чисто технологическом, а в социально-коммуникативном значении, как знак человеческих отношений.

Заключение. Включаясь в общественную практику в учебно-воспитательном процессе, студент, прежде всего, решает задачи освоения созданных до него ценностей; только на этой основе могут сформироваться новые духовные запросы. С культурными традициями учебного заведения его знакомят фасады и интерьеры корпусов. По данным различных социологических исследований, эстетика учебных сооружений оказывает значительное влияние на трудовой настрой, отношение к учебе более двух третей студентов. Поэтому важно, чтобы в содержание воспитательной работы с первокурсниками было включено не только ознакомление с историей и традициями университета, но и с эстетической организацией его предметной среды, которая формирует чувства патриотизма, гордости за свой вуз, уважение к уникальным архитектурным творениям, стремление сохранить их для будущих поколений.

Список литературы: 1. Мастера советской архитектуры об архитектуре. – М.: Искусство, 1975. – Т. 1. – 544 с. 2. Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»: Фотоальбом / Л.Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, Г.В. ЛИСАЧУК, И.М. ШЕПТУН. Под общ. ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСКОГО. – Х.: НТУ «ХПИ», 2010. – 212 с. 3. ПИЛЯВСКИЙ В.И., ТИЦ А.А., УШАКОВ Ю.С. История русской архитектуры. – Л.: Стройиздат, 1984. – 512 с. 4. Харківський політехнічний: події та факти / Під ред. д-ра техн.

наук, проф. Ю.Т. Костенко. – Х.: Прапор, 1999. – 336 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Mastera sovetskoj arhitektury ob arhitekture.* – Moscow: Ickusstvo, 1975. – Т. 1. – 544 s. 2. *Nacional'nyj tehničeskiy universytet "Harkovs'kyj politehničeskiy institut"* : Photoal'bom. *L.L. Tovaznianskiy, G.V. Lisachuk, I.M. Sheptun.* Pod obsh. red. L.L. Tovaznianskogo. – Kharkov: NTU «KhPI», 2010. – 212 s. 3. *Piliavskiy V.I., Tic A.A., Ushakov U.S. Istoria russkoj arhitektury.* – Leningrad: Stroyizdat, 1984. – 512 s. 4. *Harkovs'kyj politehničnij: podii ta fakty* / Pid red. d-ra tehn. nauk, prof. U.T. Kostenko. – Kharkov: Prapor, 1999. – 336 s.

Поступила (received) 26.03.2014.

УДК 159

О.В. КУЗЬМЕНКО, канд. пед. наук, доц., НТУ «ХПІ»;
Н.Б. РЕШЕТНЯК, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХПІ»

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ НА СЕМІНАРІ

У статті здійснюється аналіз дидактичної теорії семінарського заняття. Обґрунтовується доцільність подальшого дослідження педагогічної ефективності цієї форми навчання. Автори вважають, що на семінарах із громадянської освіти активність студентів, їх пізнавальні знахідки не менш важливі, ніж суворі в дидактичному відношенні показники їх навчально-пізнавальної діяльності. Через це викладачеві доцільно оперувати не стільки фіксованою оцінкою, скільки парціальним оцінюванням.

Ключові слова: семінарське заняття, навчальна взаємодія, організація спілкування студентів, комунікативна культура, педагогічна технологія.

Вступ. Важливою умовою успішності семінару є педагогічно доцільне навчальне спілкування на ньому студентів. В цій статті викладена система дій викладача, спрямованих на організацію такого спілкування на занятті з теми «Громадянське суспільство». Завданням семінару є: актуалізація знань студентів про основні етапи розвитку людства, засвоєння ними відомостей про ознаки цивілізованого суспільства, історію формування його наукової концепції; виховання високої комунікативної культури студентів як важливої якості особистості громадянина України; розвиток психічних процесів і функцій у студентів шляхом дидактично обґрунтованої організації самостійної пізнавальної діяльності з використанням висновків теорії проблемного навчання. Основні поняття, засвоєння яких є завданням студентів: громадянське суспільство, правова держава, взаємодія держави і цивілізованого суспільства, приватна та публічна сфери, приватна власність, вільний ринок, суспільне та особисте благо, соціальне партнерство, асоціації. Обладнання: Загальна декларація прав людини, Європейська хартія про місцеве самоврядування, Європейська хартія участі молоді в муніципальному та ре-

© О.В. Кузьменко, Н.Б. Решетняк, 2014

гіональному житті, словниково-енциклопедичні видання, роздатковий дидактичний матеріал, електронні ресурси, технічні засоби навчання.

Аналіз джерел та публікацій. У вітчизняній та зарубіжній дидактиці приділяється багато уваги проблемам активізації пізнавальної діяльності студентів засобами організації їх навчального спілкування (Бондаренко С.М., Гранік Г.Г., Євдокімов В.І., Концева О.А., Лернер І.Я., Лозова В.І., Прокопенко І.Ф. та ін.). В працях зазначених та інших науковців розроблено педагогічну технологію, за допомогою якої навчальна взаємодія суб'єктів учбової діяльності набуває продуктивного характеру. Але сьогодні не є достатньо розробленим питання організації спілкування студентів під час засвоєння ними актуальних суспільно-політичних понять та феноменів. Тож **метою статті** є обґрунтування педагогічно доцільної системи дій викладача з організації ефективної взаємодії студентів на зазначеному семінарському занятті.

Викладення основного матеріалу. З метою формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів викладач створює проблемну ситуацію, яка полягає у введенні їх у специфічний психічний стан, пов'язаний з переживанням пізнавальної суперечності, з неможливістю пояснити цікаві феномени або факти на основі наявних знань і умінь [1]. Викладач просить студентів ранжирувати в порядку зменшення значущості поняття «президент», «глава уряду», «депутат парламенту», «громадянин», «губернатор», «спікер парламенту», «міністр», «мер». Досвід роботи показує, що, як правило, виконуючи таке завдання, студенти спочатку називають державних діячів, посадових осіб і лише в останню чергу – громадянина. Далі викладач повідомляє, що В. фон Гумбольдт вважав центральною фігурою громадського життя людину не як політичну істоту (представника держави), а як громадянина. Студенти дізнаються, що свого часу, виступаючи у львівському театрі опери та балету ім. І. Франка, Г. Клінтон сказала: «...найбільш важливою особою у будь-якому демократичному суспільстві є не мій чоловік або чоловік пані Кучми, а рядовий громадянин». Таким чином, підсумовує викладач, має місце суперечність між думкою студентів і точкою зору компетентних у політичній теорії та практиці людей.

Викладач нагадує студентам, що цей семінар є логічним продовженням попереднього, де розглядалися деякі загальнотеоретичні питання громадянського суспільства [4]. На цьому семінарі треба буде вдосконалити раніше отримані знання. Викладач нагадує студентам поставлену на першому семінарі провідну проблему, яку треба остаточно розв'язати, а також цитату з виступу Хілларі Клінтон, що потребує «доформулювання». Домашнє завдання на цьому семінарі перевіряти недоцільно, оскільки на студентів чекає досить об'ємна, складна робота і бракуватиме часу.

Основна частина семінару. Етап I. Робота з конституцією України. Викладач повідомляє студентам, що Основний Закон визначає конститу-

ційні гарантії становлення громадянського суспільства в Україні. Потрібно вивчити деякі з цих нормативних положень. Кожній навчальній групі необхідно буде зіграти роль членів добровільної громадської організації: «Спілка підприємців», «За свободу асоціацій», «Профспілка працівників», «Захисники приватного життя», «Громадянська ініціатива». Усі навчальні групи отримують завдання з фрагментом тексту Конституції України та питаннями до нього.

Завдання для «Спілки підприємців» (статті 41, 42): *«Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним... Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства... Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом... Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції... Держава захищає права споживачів...».*

Питання до наведеного тексту. 1. Який бік життя громадянського суспільства відображено в цих положеннях Конституції? 2. Що могло б змінитися в житті українського суспільства, якби в Конституції були відсутні ці положення?

Завдання для групи «За свободу асоціацій» (статті 36, 37): *«Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших людей... Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів... Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом... Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку».*

Питання до тексту – ті ж, що й для «Спілки підприємців».

Завдання для «Профспілки працівників» (статті 43, 44): *«Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує*

програми... підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється... Кожен має право на... безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом... Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення... Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів...».

Питання до тексту ті ж.

Завдання для «Захисників приватного життя» (статті 30-33): «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду... Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом... Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом... Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї... Кожному гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання...».

Питання ті ж.

Завдання для «Громадянської ініціативи» (статті 38-39): «Громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування... Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування... Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування...».

Питання ті ж.

Всі навчальні завдання на цьому семінарі виконуються студентами за допомогою наступного методичного підходу. Спочатку кожен студент працює в складі навчальної групи індивідуально, фіксуючи в зошиті проміжні результати своєї роботи, потім порівнює їх з результатами інших студентів у своїй групі, доповнюючи записи. Викладач виділяє час як для індивідуальної роботи студентів, так і для їх колективного спілкування в групі. На наступному етапі лідер групи повідомляє учасникам семінару основні підсумки роботи групи. Спірні тези обговорюються. Члени групи можуть допомагати своєму представнику під час захисту точки зору.

Підсумовуючи, викладач повідомляє, що громадянське суспільство неможливе без виконання людьми певних обов'язків, зазначених у Кон-

ституції. За допомогою комп'ютера на екрані відтворюються такі її положення (ст. 65–68): *«Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом... Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей...»*

Етап II. Робота зі статистичним матеріалом. Викладач ставить завдання проаналізувати статистичну інформацію про один з важливих видів асоціацій в Україні – так звані недержавні неприбуткові організації (далі – ННО). Основним джерелом даних є «Довідник громадських організацій України» [2]. За даними цього видання, в Україні нараховується 3821 громадське об'єднання. При цьому автори довідника відзначають, що в ньому зафіксована лише «вершина айсберга», насправді ж таких організацій значно більше. Сьогодні ННО перебирають на себе все більше функцій, які донедавна виконували суто державні інституції. Важливою особливістю цих організацій є те, що вони вирішують перш за все соціальні завдання. У своєму розвитку сучасні ННО України проходять початковий етап і тому не всі вони успішно функціонують. Світова практика показує, що ННО мають можливість ефективно надавати суспільні послуги, а також використовувати матеріальні ресурси. Є всі підстави вважати, що незабаром Українська держава буде сприймати ННО як повноправних партнерів відповідно до практики розвинених демократичних країн. Важливо те, що люди, які залучені ННО до суспільно корисної праці, відчують свою причетність до вирішення громадських справ, отримують додаткову можливість громадянської самореалізації.

Далі увазі студентів пропонується таблиця 1, яка складена *автором* на основі згаданого довідника.

Таблиця 1 – Кількість ННО в областях України

Область	Кількість ННО	Область	Кількість ННО
Вінницька	27	Миколаївська	20
Волинська	31	Одеська	324
Дніпропетровська	37	Полтавська	49
Донецька	115	Рівненська	306
Житомирська	28	Сумська	35
Закарпатська	45	Тернопільська	259
Запорізька	197	Харківська	297
Івано-Франківська	238	Херсонська	22
Київська	522	Хмельницька	37
Кіровоградська	30	Черкаська	34
Луганська	69	Чернівецька	138
Львівська	935	Чернігівська	26

Навчальні групи починають роботу із даними наведеної таблиці. Метою є засвоїти інформацію про розподіл недержавних організацій на території України. Можлива така послідовність роботи із відомостями з таблиці:

1. Ранжирувати адміністративно-територіальні одиниці України з точки зору кількості ННО.
2. Висловити припущення про причини «домінування» або «відставання» тієї чи іншої області.
3. Зафіксувати кількість ННО в тій області України, де проживають студенти.

Після виконання завдання викладач може коротко прокоментувати отримані результати. Він може сказати, що в Західній Україні процес утворення громадянського суспільства, завдяки активності місцевого населення, відбувається швидше, ніж в інших регіонах України. Сьогодні тут найвища концентрація добровільних громадських, у т. ч. молодіжних організацій.

Далі студенти переходять до виконання ще одного завдання. Його мета: отримання студентами уявлення про різноманітний характер діяльності недержавних організацій в Україні. Кожній навчальній групі надається перелік з 15 ННО (наведемо приклади, пов'язані з Харківською областю).

Група 1. Автомобільний клуб «Харків»; Академія Наук екології і безпеки; Харківська міська асоціація інвалідів дитинства; «Армія спасіння»; Асоціація багатодітних матерів; Асоціація жінок Харківщини «Берегиня»; Асоціація жінок-фермерів Харківської області; Асоціація лікарів-отоларингологів Харкова та Харківської області; Асоціація національно-культурних об'єднань Харківської області; Асоціація недержавних стоматологів; Асоціація нотаріусів Харківської області; Асоціація підприємців сфери промисловості та торгівлі «Вібротранс-Ефектон»; Асоціація радіологів Харківської області; Асоціація робітників органів реєстрації актів громадянського стану.

Група 2. Баскетбольний клуб «Кіровоць»; «Батьки за християнське виховання»; Братство ветеранів праці, війн, національно-визвольних змагань та репресованих Харківщини; громадська організація «Рух комуністичної ініціативи» Харкова і Харківської області; Добročинний фонд розвитку культури «Колір мистецтва»; Клуб альпіністів та скелелазів «Кіровоць»; Клуб любителів кішок «Бомонд»; Клуб прихильників творчості Галини Ковганич; «Кредо» – кредитна спілка; «Маккабі», Харківський єврейський культурно-спортивний клуб; Міжобласне національно-культурне товариство «Український фонд «Дитяча освіта»; Міжрегіональна організація «Ліга американського футболу України»; Міжобласний технічний комітет «Забезпечення якості в металургії»; Об'єднання ветеранів органів

внутрішніх справ Харківської області: Обласна громадська організація «Опікунська рада Чорнобиль».

Група 3. Обласне товариство лісників України; Обласний центр сприяння впровадженню правових норм в економічній, господарській, соціальній сферах діяльності; Первинна організація Української асоціації нейрохірургів; «Приват-фонд», кредитна спілка; Регбійний клуб «Харківські титани»; Регіональний університет «Харківський колегіум»; Рєрїховське філософське товариство ім. Г. Сковороди; Російське національно-культурне товариство Харківської області; Рух «Трудова Харківщина»; Слобожанська кінологічна спілка «Стандарт»; «Сім Я», організація багатодітних сімей м. Харкова; Слобожанське Козаче товариство; Союз вчених Харківської області; Союз вчителів Харківщини; Союз молоді Харківщини.

Група 4. Спілка піонерів Харківщини; Спілка соціалістичної молоді Харківщини; Спілка спеціалістів з нерухомості Східної України; Творча асоціація літераторів «Слобожанщина»; Товариство бджолярів Харківської області; Федерація спортивного танцю Харківської області; Фонд екологічного відродження малих річок; Фонд міжнародного конкурсу піаністів на честь Володимира Горовиця; Харківська асоціація «Захист здоров'я підлітків і молоді»; Харківська асоціація молодих правників; Харківська асоціація незаконно звільнених робітників; Харківська асоціація політологів; Харківська обласна асоціація борців антифашистського опору; Харківська обласна асоціація книготорговців; Харківська обласна асоціація сприяння народним депутатам.

Група 5. Харківська обласна добротинна організація сиріт «Дорослий дитячий будинок»; Харківська обласна організація інвалідів-підприємців; Харківська обласна організація любителів книги; Харківська обласна організація скаутів; Харківська обласна організація «В'єтнамське земляцтво»; Харківська обласна організація дівчат-слідопитів і дівчат-скаутів; Харківська обласна організація тверезості й здоров'я; Харківська обласна спілка винахідників і раціоналізаторів; Харківська обласна федерація фізкультури та спорту сліпих; Харківське відділення «Союзу українців»; Харківське обласне відділення Товариства «Україна – Нідерланди»; Харківський регіональний Центр прав людини; Харківське обласне товариство захисту тварин; Харківське обласне товариство захисту прав споживачів; Харківське обласне відділення «Товариства зв'язків з українцями за межами України».

Студенти мають визначити сфери діяльності названих організацій (наприклад освіта, медицина, благодійність, охорона навколишнього середовища). Вивчаючи це питання, вони знайомляться із діаграмою, що наведена на рис. 1

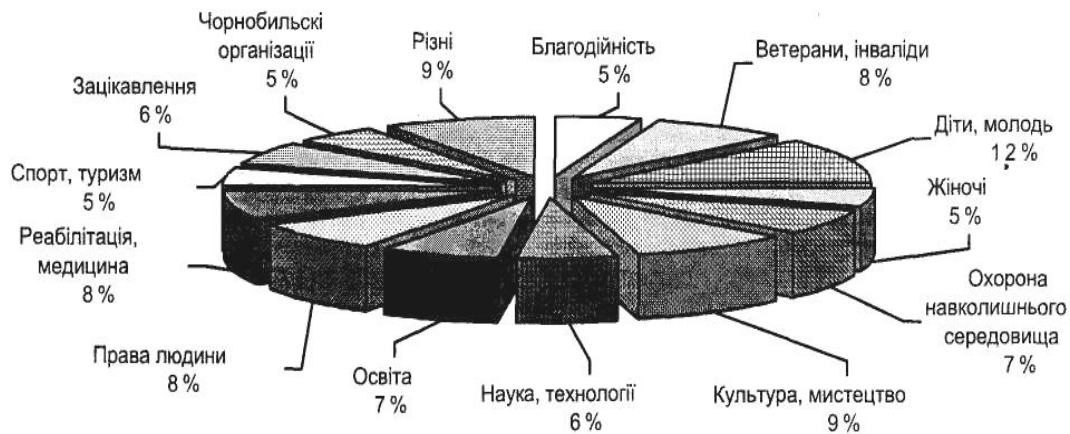

Рис. 1 – Українські недержавні організації за напрямками діяльності

Висновки. На цьому етапі семінару перед викладачем постають два основні завдання: підвести підсумки заняття і забезпечити розв’язання студентами спільної для обох семінарів про громадянське суспільство провідної проблеми. Реалізуючи перше завдання, він може спочатку проаналізувати дидактичну та виховну ефективність обох занять, співставивши результати роботи студентів з їх цілями й завданнями. Доцільно залучити студентів до оцінювання якості проведеної роботи, повідомивши їм, що подібний підхід відповідає сутності взаємодії цивілізованого суспільства і держави. Викладач в такому випадку персоніфікує державу, реалізуючи її навчальну програму, а студенти уособлюють маленьку модель суспільства. Студентам можна запропонувати обговорення такого питання: як би я провів цей семінар, якщо б був викладачем? Обов’язково слід визначити напрями студентського пізнавального пошуку, проблеми й питання, які на занятті були опрацьовані не повною мірою. Можливо, на цьому етапі семінару не слід аналізувати недоліки роботи навчальних груп і окремих студентів. Це мабуть краще зробити після семінару. Вважаємо, що на семінарах із громадянської освіти активність студентів, їх пізнавальні знахідки не менш важливі, ніж суворі в дидактичному відношенні показники їх навчально-пізнавальної діяльності. Через це викладачеві доцільно оперувати не стільки фіксованою оцінкою, скільки парціальним оцінюванням (фразами типу «молодець», «сьогодні краще, ніж минулого семінару», «треба ще попрацювати»).

Розв’язуючи друге завдання заключного етапу семінару, викладач просить навчальні групи провести експрес-наради з метою підготовки версії розв’язання провідної проблеми заняття й варіанта «завершеної» цитати з виступу Гіллари Клінтон. Далі представники навчальних груп повідомляють про результати експрес-нарад, за необхідністю відповідають на запитання. Потім викладач організує обмін думками, щоб зблизити різноманітні погляди студентів на розв’язання провідної проблеми. Якщо студенти не

зможуть дійти єдиної думки й виникає декілька версій, то викладачу не варто вважати результати своєї праці не зовсім вдалими. Подібний підсумок узгоджується з плюралістичним підходом до розв'язання проблем в умовах громадянського суспільства. Викладач орієнтує студентів на ідею, що лежить в основі розв'язання провідної проблеми: в умовах демократії Громадянин є важливішою соціальною постаттю, ніж Президент, оскільки Громадяни утворюють Народ – єдине джерело влади. Педагог цитує чч. 2, 3 ст. 5 Конституції України.

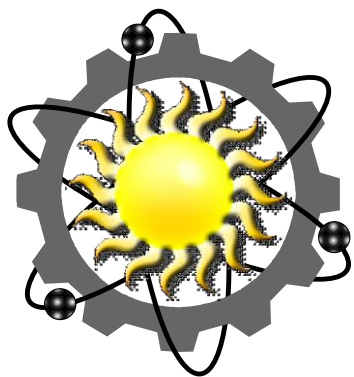
У зв'язку з «неповною» цитатою з виступу Г. Клінтон викладач, позитивно оцінюючи найбільш конструктивні «доповнення» студентів, наводить її дослівний початок: *«Коли ви об'єднуєте свої зусилля для допомоги іншим у громадських спілках, церквах, або навіть у сусідському домі, то цим самим ви зміцнюєте громадянське суспільство і доводите...»* Тож, підсумовує викладач, найважливішою умовою збільшення ролі громадянина в демократичному суспільстві є об'єднання його зусиль з діяльністю інших громадян в інтересах розв'язання спільних справ, досягнення суспільного блага. Саме в такому вигляді громадянське суспільство здатне ефективно взаємодіяти з державою, забезпечуючи собі й кожному громадянину можливість вільного та всебічного розвитку.

Студенти отримують домашнє завдання: написати невеликий твір на тему *«Що може зробити кожен громадянин для того, щоб процес становлення громадянського суспільства в нашій країні йшов швидше?»*.

Список літератури: 1. Гранік Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая О.А. Когда книга учит. – М.: Педагогика, 1991. – 256 с. 2. Довідник громадських організацій України. – К.; Ресурсний центр розвитку громадських організацій «Гурт», 2012. – 384 с. 3. Кузьменко О. П'ять проблем уроку-семінару // Рідна школа, 1996. – № 5/6. – С. 72-75. 4. Кузьменко О.В., Решетняк Н.Б. Інтерактивна педагогічна технологія організації і проведення практичного заняття // Вісник НТУ «ХПІ». Збірник наукових праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 69(1042). – С. 50-56. 5. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2000. – 152 с. 6. Прокопенко І.Ф., Євдокімов В.І. Педагогічна технологія. – Харків: Основа, 1995. – 105 с.

Bibliography (transliterated): 1. Granik G.G., Bondarenko S.M., Kontsevaya O.A. Kogda kniga učit. – Moscow: Pedagogika, 1991. – 256 s. 2. Dovidnyk gromadskih organizacij Ukrainy. – Kyiv: Resursniy centr rozvitku gromadskih organizacij “Gurt”, 2012. – 384 s. 3. Kuzmenko O. Pyat problem uroku-seminaru. Ridna shkola, 1996, № 5/6, s. 72-75. 4. Kuzmenko O.V., Reshetnyak N.B. Interaktivna pedagogichna tehnologiya organizatsii i provedennya praktychnogo zanyattya. Visnyk NTU “HPI”. Zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Aktualni problemy rozvytku ukrainskogo suspilstva. – Kharkiv: NTU “KhPI”. – 2013. – № 69(1042). – S. 50-56. 5. Palamarchuk V.F. Yak vyrastyty intelektual. – Ternopil: “Navchalna knyga – Bogdan”, 2000. – 152 s. 6. Prokopenko I.F., Evdokimov V.I. Pedagogichna tehnologiya. – Kharkiv: Osнова, 1995. – 105 s.

Надійшла (received) 18.04.2014.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 001:1

И.В. ВЛАДЛЕНОВА, д-р филос. наук, проф., НТУ «ХПИ»

ТЕХНОГЕННАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ФИЛОСОФСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ТЕХНИКИ

В статье рассматриваются различные подходы к проблеме техники: техноутопизм, техноцентризм, технокритицизм. В русле технологического детерминизма можно выделить две идеи: развитие технологии представляет собой предполагаемый процесс, или технология представляет собой «последствия», которые присущи обществу. В контексте техноутопизма развилось представление, называемое техноцентризм. Противоположной идеей оптимистическим прогнозам, которые предлагаются в рамках техноцентризма, выступает концепция технокритицизма.

Ключевые слова: наука, техника, технологический детерминизм техноутопизм, техноцентризм, технокритицизм.

Введение. Актуальность данного исследования обусловлена важной ролью науки и техники, от развития которых зависит будущее современной цивилизации. Развитие технологий вызывает острую дискуссию среди различных исследователей, которые видят в них либо спасение от всех проблем, либо причину различных бедствий. Техника выступает в роли важного средства в разрешении жизненных проблем, с другой стороны – могущественной силой, которая угрожает духовной сущности человека, природному миру. Наблюдается, наряду с позитивными аспектами развития техники, тенденция масштабных негативных последствий технической деятельности, социальные конфликты в выборе целей и средств развития современной цивилизации, что нашло свое воплощение в философии техники, которая обратилась к ее морально-нравственной оценке.

© И.В. Владленова, 2014

Цель статьи состоит в формировании концепции, которая бы объединила несколько различных подходов в философии техники.

Основные результаты исследования. Рассмотрим идеи, принципы и установки, которые формируют различные представления о научно-технологическом развитии. В русле *технологического детерминизма* утверждается, что технические разработки, средства коммуникации и массовой информации выступают в качестве ключевого двигателя в истории, который приводит к социальным изменениям [1].

Большинство интерпретаций технологического детерминизма сводится к двум идеям: развитие технологии представляет собой предсказуемый процесс, откладывающий отпечаток на культуру и политические процессы; либо технология представляет собой «последствия», которые присущи обществу. Строгие приверженцы технологического детерминизма не верят, что влияние технологии различается в зависимости от того, насколько технологии могут быть использованы. Вместо того чтобы рассматривать технологии как часть большого спектра человеческой деятельности, технологический детерминизм видит технологии в качестве основы для всей человеческой деятельности. Эта «идея прогресса» или «учение о прогрессе» центрируется вокруг идеи о том, что социальные проблемы можно решить с помощью технического прогресса, благодаря которому общество движется вперед. С позиции технологического детерминизма невозможно остановить прогресс, так же, как и контролировать технологии [1]. Вместо того чтобы признать, что общество или культура взаимодействует и даже формирует технологии, которые используются, технологические детерминисты полагают, что технологии самодостаточны и их развитие обеспечивается внутренними причинами. С точки зрения социального детерминизма, социальные обстоятельства только «выбирают», какие технологии будут приняты, в результате чего ни одна технология не может считаться «неизбежной». Технология и культура не являются независимыми образованиями, и развитие научно-технического знания вовлечено в социальные процессы [там же]. Мирча Элиаде установил, что во многих культурах и религиях существует миф о далеком прошлом, когда человечество жило в блаженном состоянии в гармонии с окружающим миром, в так называемом Золотом веке, в обществе, в котором устранены все известные виды социального зла, удовлетворены все запросы человека и достигнуто всеобщее благополучие за счет воцарения полной справедливости, свободы и равенств. Мирча Элиаде считает, что мифологема золотого века («потерянного рая») восходит ко временам неолитической революции и является реакцией на введение земледелия. Этот архетипический образ лежит в основе любой утопии [2].

Утопия в переводе с древнегреческого означает «место, которого нет». Слово было использовано Т. Мором в работе «Утопия», где он описывает общество, живущее на вымышленном острове в Атлантическом

океане [3]. Первым концептуальным изложением идеи утопии считается диалог Платона «Государство», где он описывает модель идеального общества, построенного на идее справедливости. В основе платоновского «технэ» (искусства-техники) лежат понятия меры и соразмерности, симметрии, гармонии и порядка. В «Утопии» Т. Мора отменена частная собственность, уничтожена всякая эксплуатация, господствует ручной труд и ничего не сказано о развитии техники. В работах Ф. Бэкона осуществлена первая попытка конструирования техноутопизма. Свой подход к проблемам развития науки и техники он изложил в трактате «Новый органон», в котором провозгласил целью науки увеличение власти человека над природой, сама же наука должна занимать достойное место в «царстве человека», ведь ее предназначение в том, чтобы умножать силу и могущество людей, обеспечивать им богатую и достойную жизнь. В работе «Новая Атлантида» Ф. Бэкон описывает идеальное общество, в котором наука дала человеку власть над природой и улучшила его жизнь. В его техноутопическом обществе есть приборы, производящие теплоту, подземные помещения, где поддерживается естественное или искусственное освещение, инструменты, позволяющие увеличивать изображение и т.д. Описанный Ф. Бэконом «Соломонов Дом» представляет собой аналог научно-промышленной организации, которая, с одной стороны, направлена на реализацию процессов промышленной организации и снабжения, производства и реализации продукции, с другой, занимается фундаментальными исследованиями, которые способствуют открытию законов природы [4]. Ф. Бэкон один из первых философов озвучил идею о том, что использование передовых достижений науки и техники можно использовать с целью повышения эффективности и качества производственных процессов, лучшего удовлетворения потребности людей.

На основе идей техноутопизма развилось представление, называемое техноцентризм (Technocentrism), обозначающее систему ценностей, которая сосредоточена на технологии и ее способности контролировать и защищать окружающую среду. Экологические проблемы, полагают техноцентристы, можно решить с помощью науки и техники. К примеру, с помощью разработок новых технологий, очистных сооружений, замены топлива, новых источников энергии и т.д.

Термин «техноцентризм» сконструирован С. Папертом, однако он не раскрыл его значение до конца. Техноцентризм манифестирует процесс центрации, подчинения всех элементов социальной системы технике, занимающей выделенное положение в этой системе [5].

В основе техноцентризма – идея преодоления различных кризисов с помощью форсированного применения науки и техники, а также расширение техносферы путем создания новых технологических проектов, освоения космического пространства и создания искусственного интеллекта. Подоб-

ные идеи были озвучены В. Вернадским, который считал, что возможности человека в преобразовании окружающего мира безграничны, и связывал происходящие процессы с развитием ноосферы – высшей стадией эволюции биосферы, становление которой связано с развитием общества, оказывающего глубокое воздействие на природные процессы. Ноосфера у Вернадского – великая геологическая, космическая сила, сила разума человека, который своей мыслью и трудом преобразует окружающий мир [6].

Идеи техноцентризма присутствуют практически у всех философов-космистов. К примеру, сторонник идей освоения космического пространства К. Циолковский отводил науке и технике главную роль в становлении новой цивилизации, рисуя красивые утопии общества, которое заселило космическое пространство с помощью использованием орбитальных станций [7, с. 45]. Н. Фёдоров русский религиозный мыслитель и философ-футуролог науке и технике также отводил существенную роль в конструируемых им утопиях [8]. Техно-утопия у Федорова отражает гипотетическое идеальное общество, в котором законы, правительство и социальные условия являются исключительно действующими на благо и благосостояние всех ее граждан, а достижения передовой науки и технологий позволят эти идеальные условия жизни осуществить. Опираясь на силу разума, человек, может не только познавать Вселенную, но и населить все миры, установить гармонию в космосе, сознательно управлять преобразованием всей природы, завершая тем самым предназначения Творца.

Как правило, идеи техноцентризма всегда соседствуют с техноутопией. Большинство футурологов, которые прогнозировали будущее путём экстраполяции существующих технологических, экономических или социальных тенденций, конструировали утопические образы. Элементы техноутопии и техноцентризма можно найти и в концепции постиндустриального общества, в котором повышение качества жизни населения предполагается возможным за счет новых, инновационных услуг, а научные разработки выступают главной движущей силой экономики (базой индустрии знаний). Теория постиндустриального общества представлена различными школами и направлениями от социально-политического (Д. Белл, Д.К. Гэлбрейт, Г. Маркузе, Х. Ортега-и-Гюссет, А. Тоффлер и др.) до исторического (Л. Мамфорд, Ф. Фукуяма, О. Шпенглер и др.). В рамках информационного общества концепция техноцентризма актуализировалась в понимании важной роли развития технологий, их центральной роли в жизни общества. Теория «информационного общества» была развита такими авторами, как: М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньер, Р. Карц и др. В рамках концепции информационного общества сделан акцент на становлении технологического общества на основе информационных технологий [9].

Противоположной идеей оптимистическим прогнозам, которые предлагаются в рамках техноцентризма, выступает концепция технокрити-

цизма, в рамках которой артикулируется идея преднамеренно неправильного использования достижений науки и техники, которое наносит ущерб окружающей среде или даже может привести к вымиранию человечества. Большинство последователей этой концепции говорят о мерах предосторожности, а также против преждевременного внедрения новых технологий, необходимости ответственности и осознании рисков, к которым приводит развитие науки и техники [10].

Ж. Эллюль пишет: «Мы все лучше распознаем опасность этого мира. Нам нужна какая-то опора. И поскольку невозможно найти единственный точный ответ, отыскать выход из этого мира, удовлетворительным образом, предрассчитать приемлемое будущее, футурологи хватаются за образ такого будущего, предрассчитать которое нельзя, мысленно перескакивают через препятствия, конструируют нереальное общество... Из кольца техники и технологии они каким-то образом вырываются, но подобное предприятие справедливо именуется Утопией...» [11, с. 147]. Для Эллюля утопия – это триумф технокрицизма, позволяющего закрывать глаза на неприятности, которые приносит техника. Эллюль полагает, что футурологи предлагают радикально технизированный мир, из которого убраны только явные, вопиющие неудобства техники, техника же, в свою очередь, представляет орудие порабощения человека, и даже политика не в состоянии справиться с техникой и сама ею полностью детерминирована. Необходима революция, которая бы изменила негативные тенденции научно-технического прогресса, который должен измеряться не возрастанием числа произведенных ценностей, а количеством сэкономленного человеческого времени.

Продолжая идеи технокритицистов У. Бек выделяют ряд рисков, которым подвержено современное общество. В современном обществе, по мнению Бека, нарушается *монополия науки на рациональность*. «Претензии научной рациональности на *объективное* выяснение уровня риска в опасных ситуациях постоянно противоречат сами себе: они основываются на *карточном домике спекулятивных предположений* и колеблются исключительно в пределах вероятностных высказываний; содержащиеся в них прогнозы безопасности не могут быть опровергнуты даже *реально* происходящими авариями. Кроме того, чтобы вообще осмысленно говорить о рисках, нужно занять определенную *оценочную* позицию. Констатации риска *базируются* на математических *возможностях* общественных интересов прежде всего там, где они могут уверенно заявить о себе благодаря техническим средствам. Занимаясь цивилизационными рисками, наука всегда покидала почву экспериментальной логики и вступала в полигамный брак с экономикой, политикой и этикой или, говоря точнее, она сожигательствует с ними «без официального оформления отношений» [12]. Таким образом, Бек заключает, что в дискуссиях о рисках обнажаются

трещины и разрывы между научной и социальной рациональностью в обращении с цивилизационными потенциалами риска: научный рационализм без социального *пуст*, социальный без научного – *слеп*». Бек отмечает, что все, что угрожает жизни на этой земле, угрожает тем самым интересам собственности тех, кто живет торговлей и *превращением* в товар продуктов питания и самой жизни. Возникает глубокое, систематически обостряющееся *противоречие* между желанием получать прибыль и интересами собственности, которые двигают процесс индустриализации, с одной стороны, и многообразными грозными последствиями этого процесса, наносящими ущерб прибыли и собственности (не говоря уже об ущербе самой жизни), с другой. Место ценностной системы общества «неравенства» занимает, по Беку, ценностная система «небезопасного» общества. «Если утопия равенства содержит в себе множество *содержательно-позитивных* целей общественного развития, то утопия безопасности, собственно, остается *негативной и оборонительной*: в принципе речь здесь идет уже не о том, чтобы добиться чего-то «доброе», а чтобы *избежать* худшего. Мечта классового общества звучит так: все хотят и имеют право *получить часть* общего пирога. Цель общества риска: всех необходимо *уберечь* от ядовитых веществ». Бек считает, что своим отношением к цивилизационным рискам наука во многих отраслях знания пока что утратила свое историческое право на рациональность. «Технические науки все очевиднее встают перед *исторической цензурой*: или они продолжают мыслить и действовать на проторенных тропах XIX века, и тогда они не смогут отличить проблемные ситуации общества риска от ситуаций классического индустриального общества; или же они посвятят себя подлинному, превентивному преодолению рисков, и тогда им придется по-новому осмыслить и изменить собственные представления о рациональности, о познании и практике, а также соответствующие институциональные структуры».

В рамках технокритицизма работает Д. Зерзан, который критикует современную цивилизацию, отмечая негативное влияние технологий, рост которых наблюдается со времен неолита [13]. Принимая идеи Хоркхаймера и Адорно, он полагает, что история цивилизации – это история самоотречения. Человек получает меньше, чем вкладывает, в этом, по мнению Зерзана, заключается обман технокультуры и скрытая сущность одомашнивания: растущее обнищание собственной личности, общества и Земли. Определяющим признаком нынешней ситуации Зерзан называет врожденную катастрофичность, кризис биосферы, повседневное отчуждение, безысходность. Он апеллирует к данным социальной антропологии и этнографии, наглядно убеждая в преимуществах первобытного строя и собирательства. Подлинный Золотой Век он находит в жизни первобытных племен, а своеобразной «осью зла» считает неолитическую революцию. Опираясь на негативную диалектику Адорно, мыслитель выводит два поляр-

ных состояния общества: первобытное (до неолитической революции), понимаемое как неотчуждённое, и «цивилизованное» – понимаемое как отчуждённое и губительное для человека. Схожие идеи имеет Деррик Йенсен, который также критически настроен по отношению к идеям технологического развития [14]. Продолжая идеи технокритицизма и разрабатывая принципы «неолитической гармонии» Л. Мамфорд в трактате «Миф о машине» критикует современное производство, основанное на постоянной экспансии, а не на стремлении к качеству продукта [15]. Мамфорд вводит понятие социотехнической системы – мегамашины, в которой техника перестаёт быть простым инструментом, а становится активным субъектом реальности, трансформирующим человека по своему образу и подобию. Эта система принадлежит правящему меньшинству. Мамфорд полагает, что до становления этой системы на самых ранних этапах неолитической культуры не было вооружённых стычек, неравенства и несправедливости, которые принесла с собой мегамашина [там же].

Течение в современной философии и контркультуре, которое подразумевает критику влияния научно-технического прогресса (особенно в области высоких технологий) на человека и общество, получило название *неолуддизм*.

Средняя позиция между технокритицизмом и техноцентризмом – технореализм (Technorealism), который пытается оценить социальные и политические последствия технологии таким образом, чтобы иметь больше контроля над ними в будущем. Технореализм стремится достичь баланса между двумя крайностями: веры в то, что технологии смогут воплотить утопические идеи о всемирном благополучии, и идеями о том, что они уничтожат человечество либо приведут к моральной деградации [16]. Цель технореализма: осознать стратегический потенциал научно-технического развития и применить его таким образом, он соответствовал основным человеческим ценностям. В рамках этого подхода осуществляется непрерывный критический анализ того, как технологии могут помочь или помешать людям в борьбе за улучшение качества их жизни и роста благосостояния.

Выводы. Различные идеи, принципы и установки, формирующие представления о научно-технологическом развитии можно рассмотреть в русле техноутопизма, техноцентризма, технокритицизма и технореализма.

Для успешного решения широкого круга современных задач в украинской науке требуется анализ большого числа параметров, а также внутренних и внешних факторов, влияющих на развитие научного потенциала. Выделение какого-то одного фактора, влияющего на состояние науки, как основополагающего (например, недофинансирования) также не имеет достаточного основания. Необходимо выработать взвешенную, продуманную научно-техническую политику с учетом всевозможных факторов, влияющих на развитие научного потенциала. Весомая также роль социальных,

культурных факторов, которые способствуют формированию современных отношений в системе наука-образование-государство.

Список литературы: 1. *Kunz W.M. Culture Conglomerates: Consolidation in the Motion Picture and Television Industries (Critical Media Studies: Institutions, Politics, and Culture) / W.M. Kunz. – Rowman & Littlefield, 2007. – 262 p.* 2. *Элиаде М. Миф о благородном дикаре, или престиж начала [Электронный ресурс] / М. Элиаде. – Режим доступа: http://религия-философия-история.рф/load/mircha_ehliade_sbornik_tekstov/1-1-0-8.* 3. *Мор Т. Утопия / Т. Мор ; [пер. с лат. Ю.М. Каган]. – М.: Наука, 1978 – 417 с.* 4. *Бэкон Ф. Сочинения в 2 т. / Ф. Бэкон; пер. с англ. – Т. 1. – М.: Мысль, 1977. – 567 с.* 5. *Papert S. A Critique of Technocentrism in Thinking About the School of the Future [Электронный ресурс] / Seymour Papert. Режим доступа: <http://www.papert.org/articles/ACritiqueofTechnocentrism.html>.* 6. *Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – №. 18. – Вып. 2. – С. 113–120.* 7. *Циолковский К. Монизм Вселенной / К. Циолковский // Грёзы о Земле и небе. СПб., 1995. – С. 45.* 8. *Фёдоров Н.Ф. Сочинения / Фёдоров Н.Ф. – М.: Мысль, 1982. – 711 с.* 9. *Степин В.С. Философия науки и техники: учеб. пособие для вузов / [В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов]. – М.: Контакт-альфа, 1995. – 377 с.* 10. *Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.* 11. *Эллюль Ж. Другая революция / Ж. Эллюль // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Пресс, 1986. – С. 147-152.* 12. *Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.* 13. *Зерзан Ж. Примитивный человек будущего [Электронный ресурс] / Ж. Зерзан. – Режим доступа : <http://svonz.lenin.ru/books/Zerzan-FP.html>.* 14. *Jones S.E. Against technology : from the Luddites to Neo-Luddism / S.E. Jones. – UK and New York: Routledge; 1 edition, 2006. – 288 p.* 15. *Мамфорд Л. Миф машины / Л. Мамфорд. – М.: Логос, 2001. – 408 с.* 16. *Shapiro A. The Control Revolution: How New Technology Is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know / Andrew Shapiro. – Public Affairs, 1999. – 286 p.*

Bibliography (transliterated): 1. *Kunz W.M. Culture Conglomerates: Consolidation in the Motion Picture and Television Industries (Critical Media Studies: Institutions, Politics, and Culture) W.M. Kunz. – Rowman & Littlefield, 2007. – 262 p.* 2. *M. Eliade Mif o blagorodnom dikare, ili prestizh nachala [Elektronny resurs] M. Ebliade. – Rezhim dostupa: http://религия-философия-история.рф/load/mircha_ehliade_sbornik_tekstov/1-1-0-8.* 3. *T. Mor. Utopia. T. More; [per. s lat. Yu.M. Kagan]. – Moscow: Nauka, 1978. – 417 s.* 4. *Bekon F. Sochineniya 2 t. F. Bekon; per. s angl. – Vol. 1. – Moscow: Mysl, 1977. – 567 s.* 5. *Papert S. A Critique of Technocentrism in Thinking About the School of the Future [Elektronny resurs] Seymour Papert. – Режим доступа : <http://www.papert.org/articles/ACritiqueofTechnocentrism.html>.* 6. *Vernadsky V Neskolko slov o noosfere. V.I. Vernadsky. Uspehi sovremennoy biologii. – 1944. – №. 18. – Vyp. 2. – S. 113-120.* 7. *Tsiolkovsky K. Monizm Vpselennoy. K. Tsiolkovsky. Grpezy o Zpemle I nebe. – St. Pet., 1995. – S. 45.* 8. *Fedorov N.F. Sochineniya. N.F. Fedorov. – Moscow: Mysl, 1982. – 711 s.* 9. *Stepin V.S. Filosofiya naguki tehniky i g: ucheb. posobie dlya vuzov [B.S. Stepin, V.G. Gorohov, M.A. Rozov]. – Moscow: Kontakt-alfa, 1995. – 377 s.* 10. *Uebster F. Teorii infrmatsionnogo obshchestva. F. Uebster. – Moscow: Aspekt Press, 2004. – 400 s.* 11. *Ellyul J. Drugaya revolyutsiya. J. Ellyul. Novaya tehnokraticheskaya volna na Zapade. – Moscow: Press, 1986. – S. 147-152.* 12. *Bek W. Obschestvo riska na puti k drugomu modern. W. Bek; [per. s nem. V. and N. Sedelnika Fedorovoy]. – Moscow: Progress-Traditsiya, 2000. – 384 s.* 13. *Zerzan J. Primitivny chelovek buduschego [Elektronny resurs] J. Zerzan. – Rezhim dostupa: <http://svonz.lenin.ru>*

/books/Zerzan-FP.html. **14.** Jones S. E. Against technology : from the Luddites to Neo-Luddism. S.E. Jones. – UK and New York : Routledge; 1 edition, 2006. – 288 s. **15.** Mamford L. Mif mashiny. L. Mamford. – Moscow: Logos 2001. – 408 s. **16.** Shapiro A. The Control Revolution: How New Technology Is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know. Andrew Shapiro. – Public Affairs, 1999. – 286 p.

Поступила (received) 27.02.2014.

УДК 165.194

М.В. СМОЛЯГА, канд. филос. наук, доц., НТУ «ХПИ»;

Г.Г. СТАРИКОВА, канд. филос. наук, доц., ХНУРЭ, Харьков

СТРАТЕГИИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ И ПРОБЛЕМА ОБЪЕКТИВНОСТИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

В статье рассматривается проблема объективности научного знания. Высказывается предположение о том, что решение этой проблемы определенным образом зависит от от способов концептуализации действительности, которых придерживается ученый. Анализируются взгляды на эту проблему выдающихся представителей постпозитивизма. Показано, что при всей логичности и видимой объективности классического, традиционнорационалистского реалистического подхода у него обнаруживаются непреодолимые противоречия о существенные ограничения, искажающие саму идею объективности.

Ключевые слова: объективность научного знания, теория отражения, конструктивизм, реализм, постпозитивизм, неявное знание, теоретическая доминантность.

Введение. Проблема объективности научного знания всегда являлась значимой как для науки, так и для эпистемологии. Особую **актуальность** данная проблема приобретает на современном этапе развития научного и философского знания. Это связано, с одной стороны, с проникновением науки в такие области реальности, о которых человек может иметь исключительно теоретическое, абстрактное представление. С другой стороны, активно развивающееся в настоящее время направление эпистемологической мысли, получившее название радикального конструктивизма, ставит под сомнение возможность получения объективного знания о мире как таковую. Понятно, подобные взгляды являются реакцией на не менее радикальный «наивный» рационализм, убежденный во всемогуществе человеческого разума и наличии объективности как обязательной характеристики научного знания. Эти две позиции представляют крайние точки зрения, истина же, как это часто бывает, находится где-то посередине.

Цель данной статьи – рассмотреть возможные взаимосвязи способов концептуализации реальности и подходов к решению проблемы объектив-

© М.В. Смоляга, Г.В. Старикова, 2014

ности научного знания. Анализируя проблему, мы предположили, что важное влияние на позицию ученого по этому вопросу оказывает привычный для него способ концептуализации действительности.

Результаты исследований. Современные исследователи выделяют три различных стратегии концептуализации сущего, способы осмысления мира человеком – теория отражения, конструктивизм и реалистическая концепция. Теория отражения стремится оперировать неизменными объективными смыслами. Конструктивизм (в своих радикальных версиях) нацелен на привнесение субъективного смысла в априори бессмысленный объект. Реализм субъективно достраивает априорный, предшествующий данному конкретному опыту смысл. Многие современные исследователи считают, что быть субъектом – это значит генерировать смыслы. Поэтому подлинный субъект – реалист, и соответствующий дискурс является реалистическим. Предполагается, что реализм есть фундаментальная концептуальная установка человека, соприкасающаяся с другими конкурирующими концепциями и, при определенных дополнительных посылках, все их объемлющая. Теория отражения и конструктивизм – ее частные полярные случаи. Теория отражения – с предельно минимизированной, нулевой субъективностью – оказывается наивным реализмом. Он, как методологический и гносеологический принцип, обесценивает субъективную, экзистенциальную смысловую нагрузку универсалий (всеобщих понятий) [6, с. 119]. Основание же реалистического осмысления мира глубоко онтологично. Везде, где удостоверяется подлинное, отличающееся от мнимого, реализм обретает почву для существования. Он всегда – что-то принимая, что-то отторгая – пристрастен, субъективно обоснован. Приоритет объективного, существующего независимо от психических и физических усилий людей – один из возможных, но не обязательный, и отнюдь не безупречный, выбор реалистического субъекта.

Объективная независимость логически возможна, но, в человеческом измерении, онтологически ущербна. Объективная независимость заведомо условна, ограничена. Объект есть то, во что «умалается» субъект: переставая сопротивляться внешнему давлению и контролю, утрачивая избирательность в реакциях восприятия, рефлексивно взирая на себя со стороны как на другого, постороннего, чужого. В современном понимании реализма человек и мир суть конгениальные смыслопорождающие субъекты.

Микрокосм (человек) во взаимоотношениях с Макрокосмом чрезвычайно зависим. Он селективен в восприятии сущего, однако получаемые «результаты» во многом детерминированы социально-культурными и природными обстоятельствами. Особенности родного языка, воспитания, образования, текущим моментом в общении с ближними и дальними, нашим биологическим остовом. «Очки», через которые мы смотрим на мир, – такие формы нашего мышления и созерцания, как причинность, вещест-

венность, пространство и время, – суть функции нашей нейросенсорной организации, возникшей в целях сохранения вида. То, что мы видим через эти очки... это подлинный образ действительности, который, впрочем... упрощен...» [4, с. 318].

Отстаивая значимость экзистенции и конструктивного реализма, требующего личностной достройки всякого усваиваемого нами смысла, критически относясь к объективизму и буквально трактуемой процедуре отражения, необходимо отметить, что объективно точная копия мира не только не может быть получена человеком и человечеством, но и попросту излишня, ибо гносеологически умножает сущности без надобности. Теория отражения требует объективных реалий и смыслов – но на самом деле они далеки от объективности. Одновременно скрадывается субъективность субъекта, того, кто живет в мире и познает его.

Конструктивизм же ориентирован на привнесение субъектом смысла в априори бессмысленный объект – коим, рано или поздно, оказывается само конструирующее сознание (и конструируемое). Субъект попадает в ситуацию, бесконечно далекую от ситуации аутопоэзиса, самосозидания. В философско-гносеологическом контексте конструктивизм фиксируется там, где единственно существующая познаваемая реальность понимается «как конструкция самого субъекта, иногда сознательная, но чаще всего бессознательная» [2, с. 5].

В зависимости от того, какой стратегии придерживается ученый, им формируются (и формулируются) критерии научности исследований и, в частности, весьма принципиальный критерий истинности и связанное с ним понимание объективности научного знания. Можно сказать, что понимание объективности знания, сам критерий объективности зависит от того, какую стратегию выбирает исследователь.

Наиболее распространенным среди теоретиков и методологов науки в настоящее время является следующее представление об объективности научного знания. Под объективностью научного знания понимают соотнесенность знания с реальностью, его соответствие этой реальности, истинность и содержательность таких форм знания, как теории, гипотезы, законы и т.п. Объективность, как правило, оценивается с точки зрения критериев истинности или ложности той или иной теории. Считается, что проявлением объективности является наличие таких элементов, которые не зависят от субъективных факторов. Такой подход, как мы видим, опирается преимущественно на реалистическую модель концептуализации, хотя очевидно его происхождение из наивного реализма теории отражения. Основанная не этой теории эмпиристская тенденция материалистов XVIII века в трактовке объективности была заимствована представителями позитивистской, а затем и неопозитивистской философии. Так, А. Айер в свое время выдвинул идею о совпадении объективного и непосредственного.

Логично предположить, что представители всех разновидностей позитивистского толка будут основывать свое видение объективности на подобных рассуждениях. Однако анализ показывает, что такой подход действительно применим лишь к позитивистам вплоть до К. Поппера, т.е. до середины XX века.

К. Поппер, исследуя проблему индукции, поставленную Юмом, пришел к следующему парадоксу. Человеческий интеллект работает не рационально: привычка, рационально не обосновываемая, есть основная сила, руководящая мыслями и действиями субъекта. Решение этого парадокса Поппер усматривал в том, что человек может не только рассуждать рационально, но и действовать рационально – в соответствии с доводами разума. Субъект действует на основании не повторения или «привычки», а одной из своих теорий, которая является не истинной, а самой лучшей из имеющихся у субъекта, лучшей из конкурирующих теорий. С целью выявления этих «лучших» теорий Поппер и предложил критерий фальсифицируемости как необходимое условие признания теории или гипотезы научной: только та теория научна, которая может быть принципиально опровергнута опытом. Согласно этому критерию, высказывания или системы высказываний содержат информацию об эмпирическом мире только в том случае, если они обладают способностью прийти в столкновение с опытом, если их можно систематически проверять, причем результатом проверки может стать их опровержение.

В дальнейшем многие представители постпозитивистского направления достаточно активно и аргументировано пересматривали наивно-реалистическое представление об объективности и постепенно склонялись к тому, что впоследствии получило название эпистемологического конструктивизма (вплоть до радикального конструктивизма).

Интересна, например, трактовка этой проблемы в концепциях «личностного знания» М. Полани и «теоретической доминантности» Н.Р. Хэнсона. В конце 50-х – начале 60-х годов XX века в философии и методологии науки произошли существенные изменения, во многом связанные с тем, что влияние логического позитивизма в области методологии науки было значительно поколеблено представителями нового поколения философии науки: М. Полани, Н.Р. Хэнсоном, П. Фейерабендом, Т. Куном и др. Фейерабенд, в частности, показал, что принцип фальсифицируемости Поппера не выдерживает критики в случае его применения к конкретным эпизодам из истории науки. Если бы этот принцип использовался в реальной научной практике, то многие научные открытия просто не имели бы места. В противоположность принципу фальсифицируемости Поппера Фейерабенд выдвинул «принцип упорства»: ученые должны придерживаться своих теоретических взглядов даже перед угрозой их прямой фальсифицируемости. Это, по его мнению, является необходимым условием

успешного развития науки.

Однако следует заметить, что вопрос о критериях научности знания трудно рассматривать вне учета принципа объективности.

Выделяют два основных аспекта объективности научного знания. Во-первых, объективность понимают как адекватность знания внешнему миру. Это понимание связано с положением о том, что на каждом этапе человеческого познания присутствует момент относительной истинности. Подобную трактовку связывают с эпистемологической объективностью. Во-вторых, объективность рассматривают как отстраненность ученого от тех или иных субъективных предпочтений, его беспристрастность по отношению к оценке результата научного исследования, свободу от групповых и иных интересов. Эта трактовка связана с социальным и аксиологическими аспектами науки [1, с. 10-11].

Автор концепции «личностного знания» М. Полани [5] рассматривал в своих работах и тот, и другой аспект объективности. Вместе с тем он делал акцент именно на аксиологических моментах развития науки. М. Полани связывал тезис о неустранимости личностного фактора из научного познания с отрицанием представления о науке как об «абсолютно» объективном знании. Более объективному рассмотрению науки, по его мнению, способствует упразднение в ней идеала «чистой» объективности [5, с. 31].

Как и Полани, Н.Р. Хэнсон сделал в своих работах акцент на личностных, психологических моментах процесса познания. Подвергая критике неопозитивистское положение о нейтральности утверждений наблюдения по отношению к проверяемой теории, Н.Р. Хэнсон пришел к общей для постпозитивистского направления идее о доминирующей роли теоретических установок ученого над эмпирическим материалом. Утверждения наблюдения формируются в рамках определенного теоретического контекста. Исходя из этого, Хэнсон рассматривал любое утверждение наблюдения в науке как теоретически «нагруженное».

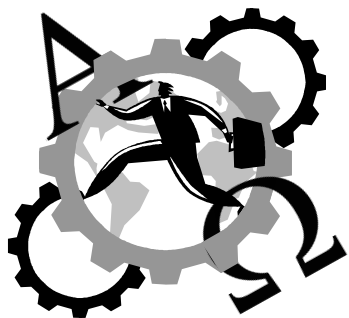
Выводы. Анализ представленных концепций постпозитивизма с точки зрения способов концептуализации реальности позволяет утверждать, что при всей логичности и видимой объективности классического, традиционно-рационалистского реалистического подхода у него обнаруживаются непреодолимые противоречия и существенные ограничения, искажающие саму идею объективности. Настало время для науки в целом согласиться с утверждением Гейзенберга о неустранимости влияния субъекта (исследователя) на объект исследования и полученные при этом результаты. В современной науке и, как следствие, современной эпистемологии сформировалась необходимость пересмотра привычных критериев объективности и дополнения их новыми критериями с учетом выводов, полученных как в концепции конструктивизма, так и в работах по аутопо-

эзису. Данная проблематика требует дальнейших углубленных исследований и на уровне теорий, и на уровне их практического воплощения.

Список литературы: 1. Мамчур Е.А. Объективность науки и релятивизм / Е.А. Мамчур. – М.: Прогресс, 2004. – 215 с. 2. Лекторский В.А. Конструктивизм и реализм в эпистемологии / В.А. Лекторский // *Философские науки*. – 2008. – № 3. – С. 5-9. 3. Летов О.В. Проблема научной объективности в постпозитивистской философии / О.В. Летов // *Вопросы философии*. – 2011. – № 12. – С. 57-62. 4. Лоренц К. Обратная сторона зеркала. Опыт естественной истории человеческого познания / Лоренц К. Так называемое зло. – М.: Культурная революция, 2008. – С. 309-586. 5. Полани М. Личностное знание / М. Полани. – М.: Прогресс, 1985. – 278 с. 6. Фатенков А.Н. Стратегии осмысления бытия: реализм в полемике с конструктивизмом и теорией отражения / А.Н. Фатенков // *Вопросы философии*. – 2011. – № 12. – С. 117-128.

Bibliography (transliterated): 1. Mamchur E.A. Ob'ektivnost nauki i reljativizm. E.A. Mamchur. – Moscow: Progress, 2004. – 215 s. 2. Lektorskij V.A. Konstruktivizm i realizm v jepistemologii. V.A. Lektorskij. Filosofskie nauki. – 2008. – № 3. – S. 5-9. 3. Letov O.V. Problema nauchnoj ob'ektivnosti v postpozitivistskoj filosofii. O.V. Letov. Voprosy filosofii. – 2011. – № 12. – S. 57-62. 4. Lorenc K. Oborotnaja storona zerkala. Opyt estestvennoj istorii chelovecheskogo poznanija. Lorenc K. Tak nazyvaemoe zlo. – Moscow: Kul'turnaja revoljucija, 2008. – S. 309-586. 5. Polani M. Lichnostnoe znanie. M. Polani. – Moscow: Progress, 1985. – 278 s. 6. Fatenkov A.N. Strategii osmyslenija bytija: realizm v polemike s konstruktivizmom i teoriej otrazhenija. A.N. Fatenkov. Voprosy filosofii. – 2011. – № 12. – S. 117-128.

Поступила (received) 26.06.2013.

ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ І ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 130.2

С.Л. ЕВСЕЕВ, канд. филос. наук, доц., НТУ «ХПИ»

72 ПЕРЕВОДЧИКА: ДРЕВНЯЯ ЛЕГЕНДА В КОМПЬЮТЕРНУЮ ЭПОХУ

Статья посвящена вопросу творческого потенциала глобальной сети. Показано, что при производстве информации с помощью программных средств, в гипертекстуальной среде Интернета могут возникать ложные смыслы, как в случае с «72 переводчиками» Острожской Библии. Отсутствие эффективного контроля качества приводит к увеличению вероятности возникновения фиктивного знания, а благодаря простоте обмена и заимствования (команды «копировать» и «вставить») – к порождению новых смыслов и бессмыслиц.

Ключевые слова: текст, смысл, Интернет, Острожская Библия, Септуагинта.

Введение. Возникшая в начале 1960-х годов идея информационного общества давно уже превратилась в реальность. Но новые возможности, которые предоставляют современные информационные технологии, порождают и новые проблемы, в том числе, связанные с лавинообразно возрастающим объемом информации. Вот уже скоро пятьдесят лет как рядом со Вселенной Гуттенберга возник и продолжает расширяться новый мир – мир Интернета. В нем как в необъятном море неопытного навигатора легко может прибить к неведомому берегу, неведомому ему, но заведомо обитаемому. На беду виртуальным Одиссеям и Синдбадам на новых землях можно встретить не только людей, но и всевозможных чудищ и чудовищ.

Актуальность. Не секрет, что современные украинские студенты при подготовке к занятиям широко используют материалы так называемых «образовательных» сайтов, скачивая оттуда готовые чужие рефераты и контрольные работы. Поводом к написанию данной статьи послужила фраза из одного такого текста, посвященного Острожской академии, а именно, утверждение, что над переводом Острожской Библии работали 72 переводчика. Острожская Библия – первый полный печатный текст Свя-

© С.Л. Евсеев, 2014

щенного Писания на славянском языке. Она вышла в 1581 г. в типографии г. Острог, издание осуществил Иван Федоров (Федорович) по поручению и при поддержке князя К. Острожского. Выходу книги предшествовала многолетняя работа по сверке старых и переводу ранее не переводившихся фрагментов Библии. Этот грандиозный труд был осуществлен силами преподавателей и, возможно, учеников Острожской Академии [1]. Хотя точное число участников острожского проекта неизвестно, сомнительным показалась аналогия с Септуагинтой (букв. «перевод семидесяти») – греческим переводом Ветхого Завета. Согласно преданию, он был выполнен по заказу эллинистического царя Египта Птолемея II Филадельфа 72 учеными раввинами, по 6 человек от каждого из 12 колен Израиля. Переводчики работали изолированно друг от друга, но завершили свой труд одновременно и все варианты полностью совпали.

В христианской нумерологии число 72 имеет несколько символических значений. В нашем контексте – это прежде всего 72 допотопных народа и/или 72 языка, сотворенные Богом после Вавилонского столпотворения и заменивших единый адамов язык. Эта символика объясняет легенду о Септуагинте (единство переводов указывает на универсальность).

Целью статьи является анализ творческого потенциала глобальной гипертекстуальной среде Интернета, где в условиях недостаточного контроля при производстве информации с помощью программных средств, могут возникать и распространяться ложные смыслы.

Результаты исследований. Принимая во внимание подверженность средневекового сознания символизму и знаковости, версия о 72 переводчиках, работавших над Острожской Библией, выглядела вполне вероятной в качестве легенды, которая должна была бы придать авторитет новому переводу. Увы! Даже поверхностная проверка не нашла подтверждения. Семидесяти двум безымянным раввинам – переводчикам Септуагинты – противостоят вполне исчисляемые конкретные интеллектуалы XVI века. Впрочем, сами они не избежали влияния древней легенды. Одним из главных источников, основой для будущего издания был взят текст так называемой Геннадиевской Библии (1499 г.), который авторы предисловия считали результатом труда 72 переводчиков (!), осуществленном при князе Владимире Великом. Вторым источником, по признанию все тех же авторов, послужила Септуагинта [2].

Итак, участие 72 переводчиков в подготовке издания первой полной славянской печатной Библии не находит подтверждения у самих ее издателей, следовательно, выглядит маловероятным.

Учитывая происхождение цитаты, логично было поискать ответ в Интернете. Действительно, словосочетание «*наполегливо працювали 72 викладачі*» встречается не только в нескольких доступных в Интернете рефератах, но, что гораздо печальнее, и в учебниках [3-5], и в научных работах

[6], а в отредактированном виде – в СМИ [7].

Образование этой мифологемы можно объяснить гипертекстуальной природой Интернета: методом случайного сочетания элементов различных текстов в виртуальной среде возникают новые семантические структуры. В рассматриваемом случае, новая мифологема парадоксальным образом оказалась не просто достоверной или вероятной – она настолько удачно вписалась в традицию, что смело можно было бы сказать: если бы не было 72 переводчиков Острожской Библии, то их следовало бы выдумать.

Попытаемся разобраться, почему так произошло. Сразу исключим преднамеренный обман. Хотя авторы указанных выше публикаций и называют перевод Библии то славянским, то церковнославянским, то староукраинским, и это можно объяснить дискуссионностью дефиниции или ангажированностью, все же трудно представить научные или идеологические причины для сознательного искажения фактического материала. Если уж здесь мы имеем дело с фальсификацией, то с незаинтересованной.

Было бы несправедливым обвинять только компьютеры. *Ошибки* можно встретить даже в книгах уважаемых авторов и издательств. Например, утверждение о том, что иудеи и христиане считают мессией Иисуса Христа [8], хотя именно в этом пункте пролегал водораздел между последователями Иисуса из Назарета и остальными иудеями на заре христианства.

Стоит напомнить и о старых как сами книги «*опечатках*»: «Нельзя не признать, наконец, и того, что авторы нередко обязаны своими смелыми идеями, самыми необыкновенными оборотами речи милейшим наборщикам, которые так называемыми опечатками способствуют полету фантазии» [9]. Сегодня книги попадают в Интернет посредством сканера, что увеличивает количество опечаток из-за ошибок распознавания.

Механизмы незаинтересованной фальсификации, в основном, достались в наследство от «бумажной» эпохи, но компьютеры (программное обеспечение) опосредовали влияние человека, а порой вообще свели его к минимуму.

Ошибки при вводе появляются не только по невнимательности. Многие современные программы-редакторы (MS Word), как правило, по умолчанию осуществляется «автозамена при вводе» – в этом случае компьютер самостоятельно заменяет неправильные слова на правильные, т.е. на те, которые были включены в его грамматический словарь программистом или пользователем. Насколько неожиданным бывает выбор, знает, пожалуй, каждый, особенно на примере имен собственных. Но особенно ненадежен такой метод, когда возможны варианты: и «*нехотя*», и «*не хотя*» с точки зрения компьютерной орфографии будет грамотно, а «*незамужем*» – нет.

Ошибки компьютерного перевода тоже связаны с излишним доверием к программному обеспечению. В результате древнерусские князья от-

правляются в поход с женой (укр. дружина), а средневековый схоласт шотландского происхождения Дунс Скот в украинском варианте превращается в Дунса Худобу.

Персонажи романа Умберто Эко «Маятник Фуко» [10] используют компьютер для поиска смысловых связей путем случайного сочетания данных. Действие романа происходит где-то в конце 70-х – начале 80-х, с тех пор непривычный и необычный интеллектуальный инструмент стал настолько обыденным, что парламентарии Украины – страны, к сожалению ее обычных граждан, далеко не самой богатой, – внесли ноутбук в потребительскую корзину. Другая обыденность – Всемирная Паутина – открыла возможности, о которых пользователи «Абулафии» (так в честь еврейского мыслителя и каббалиста XIII века Авраама Абулафии назвал свой компьютер Бельбо в романе Эко) не смели и мечтать. Практически не контролируемы в своем расширении и распространении гипертекст Интернета зажил собственной жизнью, замысловато сочетая смыслы и знаки.

Значительное число текстов в Интернете создаются путем копирования. В последние годы Интернет заполнился социальными сетями и блогами. Особенность таких сайтов состоит в том, что их «авторами» может быть практически любой пользователь. Контроль за содержанием проводят модераторы, чья задача сводится к блокированию и удалению противозаконного контента. На некоторых сайтах табуируется также аморализм. Определение степени законности или моральности зависит от личных взглядов модератора, а он сам выбирается из числа пользователей администратором сайта. Грамматически и фактически текст определяется адресантом.

Таким образом, создается ситуация, когда не люди, не человеческий разум, *ratio*, а как раз его отсутствие, точнее, не-присутствие, производят новое знание (или, скорее, информацию, поскольку, учитывая условия производства, будет слишком смело назвать это *знанием*), знание, порожденное невежеством одних и легитимированное невежеством (или интеллектуальной ленью) других людей.

Еще в прошлом веке предпринимались попытки обучить компьютер творческой деятельности. В 80-х годах одна советская ЭВМ занялась стихосложением. Из односложных слов машина в самом деле слагала тексты, напоминающие песни скальдов (программу так и назвали – «Скальд»). Вот как выглядела, например, хула ворону: «Вран, вран, / вор ран, / гриб гроз, / гусь слез. / Сохл, плох, / трухл, рухл, / дряхл, чухл, / затхл, тухл, / жухл, слаб. / Жрун жаб! / ...Брр, вран / дрянн, драп!» [11].

Как бы то ни было в подобных случаях компьютер «творит» из материала (данных) предлагаемых, отобранных человеком, пусть не вполне осознанно, но целенаправленно (что допускает подсознательное предпочтение критериев отбора или случайность, т.е. иррациональность). Пример с «72 переводчиками» указывает на наличие неуправляемого, бесцельного и

неопределенного процесса, в котором человек перестает быть творцом, производителем смыслов, а только их потребителем. Один из законов мэrfологии гласит: «Компьютер делает не то, что вы хотите, а то, что вы ему скажете». Сегодня ситуация изменилась и компьютер делает то, о чем мы и не думали.

Выводы. Современные информационные технологии ведут к практически неограниченному производству и распространению информации. Ввиду отсутствия эффективного контроля качества увеличивается вероятность возникновения фиктивного знания, а благодаря простоте обмена и заимствования (команды «копировать» и «вставить») – порождения новых смыслов и бессмыслиц. Впрочем, осмысленность бессмыслице придает ее сопричастность традиционным смыслам. Именно это произошло с переносом легенды о 72 переводчиках Ветхого Завета.

Средневековые алхимики верили, что в куче грязного тряпья, брошенного в углу подвала раньше или позже зародятся мыши. Смыслы в гипертексте Всемирной Паутины возникают только в контексте определенной культурной традиции, будь это теория заговора («Маятник Фуко»), стихи древних викингов («Скальд») или современная легенда о 72 переводчиках Острожской Библии.

Список литературы: 1. *Кралоук П.* Острозька академія: основні етапи розвитку // Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 300. 2. *Пасичник І.* Передмови Острозької Біблії // Острозька академія XVI- XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 351. 3. *Лузан П.Г.* Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П.Г., Васюк О.В. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К., 2010.– С. 53. 4. *Мищенко О.І.* Українська література: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К., 2009. – С. 77. 5. *История Украины: учеб. для иностр. студ. высш. учеб. заведений / Г.Д. Казьмирчук, В.И. Гусев, В.П. Капелюшный и др.; под ред. Г.Д. Казьмирчука.* – К., 2010. – С. 98. 6. *Ільйонок А.В.* Школа, освіта та педагогічна думка у період культурного Відродження // Zbior raportow naukowych. „Science – od teorii do praktyki”. (29.03.2013-31.3.2013). – Sopot, 2013. – (t. 3/2). – S. 6. 7. *Дубовик О.* Острозькі поліграфісти // Ракурс-Рівне. – 21.02.2013 (<http://www.rakurs.rovno.ua/info.php?id=14838>). 8. *Шевченко В.М.* Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 226. 9. *Гофман Э.Т.А.* Житейские воззрения Кота Мурра / Пер. с нем. – Минск, 1989. – С. 17. 10. *Эко У.* Маятник Фуко / Пер. с итал. — СПб., 2006. 11. *Петрович Н.Т., Цуриков В.М.* Путь к изобретению. — М., 1986. – С. 130-133.

Bibliography (transliterated): 1. *Kralyuk P.* Ostroz'ka akademiya: osnovni etapy rozvytku // Ostroz'ka akademiya XVI-XVII stolittya. Entsyklopediya. – Ostroh, 2011. – S. 300. 2. *Pasichnyk I.* Peredmovy Ostroz'koyi Bibliyi. Ostroz'ka akademiya XVI-XVII stolittya. Entsyklopediya. – Ostroh, 2011. – S. 351. 3. *Luzan P.H.* Istoriya pedahohiky ta osvity v Ukrayini: navchal'nyu posibnyk. Luzan P.H., Vasyuk O.V. – [2-he vyd., dop. i pererob.]. – Kyiv, 2010.– S. 53. 4. *Mishchenko O.I.* Ukrayins'ka literatura: pidruch. dlya 9 kl. zahal'noosvit. navch. zakl. – Kyiv, 2009. – S. 77. 5. *Istoriya Ukrainy: ucheb. dlja inostr. stud. vyssh. ucheb. zavedenij.* G.D. Kaz'mirchuk, V.I. Gusev, V.P. Kapeljushnyj i dr.; pod red. G.D. Kaz'mirchuka. – Kyiv, 2010. – S. 98. 6. *Il'yonok A.V.* Shkola, osvita ta pedahohichna dumka u period kul'turnoho Vidrodzhennya. Zbior raportow naukowych. „Science – od teorii

do praktyki". (29.03.2013-31.3.2013). – Sopot, 2013. – (t. 3/2). – S. 6. **7. Dubovyk O.** Ostroz'ki polihrafisty. Rakurs-Rivne. – 21.02.2013 (<http://www.rakurs.rovno.ua/info.php?id=14838>). **8. Shevchenko V.M.** Slovnyk-dovidnyk z relihiyevnavstva. – Kyiv: Nauk. dumka, 2004. – S. 226. **9. Gofman Je.T.A.** Zhitejskie vozzrenija Kota Murra. Per. s nem. – Minsk, 1989. – S. 17. **10. Jeko U.** Majatnik Fuko. Per. s ital. – St. Pet., 2006. **11. Petrovich N.T., Curikov V.M.** Put' k izobreneniju. — Moscow, 1986. – S. 130-133.

Поступила (received) 17.06.2013.

УДК 811.111'25

Н.М. АКОП'ЯНЦ, викл., НТУ «ХП»;
В.І. ПОЛТАВСЬКИЙ, студент, НТУ «ХП»

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

У статті розкриваються особливості перекладу суспільно-політичної лексики з англійської мови на українську. В роботі досліджуються основні прийоми, які використовуються в газетно-інформаційних матеріалах та офіційно-діловому стилі. Особлива увага приділяється визначенню специфіки лексичних трансформацій при перекладі текстів суспільно-політичної тематики. Показано, що порушення фразеологічного поєднання потребують відповідного ефективного рішення завдання від перекладача.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, лакуни, офіційний та неофіційний стиль, переклад.

Вступ. Актуальність даної статті полягає у тому, що в сучасних умовах переклад суспільно-політичних текстів набуває особливого значення, виступаючи як засіб пропаганди і знаряддя ідеологічної боротьби. Обсяг видаваних щорічно суспільно-політичних текстів, орієнтованих на іншомовну аудиторію достатньо великий і, у міру зростання міжнародних зв'язків, продовжує збільшуватися. Щорічно також зростає кількість та якість виступів державних, партійних і громадських діячів; публікацій міжнародних, урядових та громадських організацій. Предметом дослідження виступають особливості перекладу текстів публіцистичного стилю, які відносяться до суспільно-політичної тематики.

Мета даної статті, присвяченої проблемам суспільно-політичного перекладу, полягає в тому, щоб дослідити лексико-граматичні аспекти перекладу, передати особливості перекладу неологізмів, фразеологічних одиниць і безеквівалентної лексики, а також розкрити найбільш вживані стилістичні засоби в офіційно-ділових документах і суспільно-політичних

© Н.М. Акоп'янц, В.І. Полтавський, 2014

текстах, показати методи і засоби передачі інформації, до яких перекладач вдається в суспільно-політичному тексті.

Основні результати дослідження. Переклад тексту з однієї мови на іншу є структурованою системою лексичних та граматичних канонів, що вимагає від перекладача, окрім використання встановлених загальноприйнятих мовних кліше, також і творчого осмисленого пошуку відповідників для безеквівалентних одиниць, лексичних лакун. Переклад суспільно-політичної лексики з англійської мови на українську потребує від науковців розуміння основних прийомів, які використовуються в текстах суспільно-політичної тематики.

Для професійного оволодіння майстерністю перекладу суспільно-політичних текстів потрібно чітко розуміти, які особливості накладає жанрова приналежність матеріалу на характер діяльності перекладача. Тексти суспільно-політичного характеру тяжіють до двох протилежних дискурсивних векторів: з одного боку, використовуються стандартизовані мовні кліше для підтримання образів-архетипів у свідомості цільової аудиторії (як, наприклад, «America the Beautiful»), з іншого боку, переклад має носити експресивний характер, що відрізняє його від суто формального стилю, оскільки метою суспільно-політичного дискурсу є переконання або заклик читача до дій. Звідси проміжний статус суспільно-політичного дискурсу щодо офіційного та неофіційного характеру передачі інформації.

В англійській пресі суспільно-політичного спрямування виокремлюють такі експресивні прийоми: рекламна лексика, сленг, прислів'я, метафора, метонімія, епітет, парафраз, порушення фразеологічного поєднання, синонімічні пари, порівняння, гіперболи, евфемізми, анонімна побудова тексту, слова і фрази, особливо популярні в наш час, порушення фразеологічного поєднання [9, с. 21-25]. Всі ці прийоми потребують адекватного перекладу з вихідного англійського джерела на українську мову.

Рекламна лексика все частіше проникає в політичну сферу. Так, В. Н. Крупнов наводить приклад, коли популярний вираз «to sell an idea», який буквально означає «продати ідею», насправді має перекладатися «переконати у привабливості чого-небудь», звідси «selling a candidate» – це рекламування кандидата, а не «продаж кандидата» [9, с. 21-22].

Широкого використання набуває метонімія як прийом вираження об'єкта через його частину. Г. Мірам і О. Гон наводять наступні приклади: «The Crown» означає «король, королева, королівський двір», а «Downing street» означає «уряд Великобританії» [10, с. 46]. Так само як і Buckingham Palace уособлює короля або королеву Великобританії, а Wall Street символізує весь американський фінансовий світ, банкову систему, що треба брати до уваги під час перекладу. Серед широкого спектру використання топонімічних метонімії можна виділити Washington, D.C, що

інколи перекладається як уряд США, Hollywood, що є центром кінематографії, а тому може перекладатися при відповідному контексті як кіноіндустрія США, а також місто Detroit можна перекласти як автомобільні компанії США, оскільки саме в цьому місті локалізовані виробники всесвітньовідомих брендів машин.

З метою підсилення загальних експресивних властивостей дискурсу в суспільно-політичних текстах досить часто використовується метафоризація. Так, говорячи про значення кожної з країн у боротьбі супроти тероризму, колишній міністр оборони США Дональд Рамсфілд метафрично називає їх «all links in a chain» – «все це ланки одного ланцюга», що з меншою експресивністю можна перекласти описовим способом, як «усі країни виконують свою частину роботи у боротьбі з міжнародним тероризмом». Вираз «I am tomorrow» використовується для політичних обіцянок, які ніколи не будуть виконані. Етимологія цього виразу пов'язана з книжкою Льюїса Керолла «Аліса у Задзеркаллі» (1871). За сюжетом у чарівному світі Задзеркалля головній героїні Алісі Біла Королева обіцяє багато джему завтра і вчора, але тільки не сьогодні. Дана метафора влучно зображує політичні обіцянки, які ніколи не справдяться.

Серед політичних метафор можна виділити наступні варіанти їх перекладу: currency famine (валютний голод), king's ransom (велика сума грошей, великий куш), stool pigeon (підсадна качка (про людину); інформатор), empty suit (неважлива людина, на яку не слід витратити час), black book (чорний список), red carpet (прийом на високому рівні), blue-collar worker (робочий клас, робітник середнього або нижчого класу), rotten apple (погана, ненадійна людина), fat cat (грошовий мішок), social butterfly (світська людина), blind alley (глухий кут у справі), raw deal (нечесні переговори), loan shark (лихвар), monkey business (дурниці), bare necessities (елементарна потреба), glass ceiling («скляна стеля» – перешкода для просування по службі у вищих ешелонах управління), money scarcity (грошовий голод), fast track (швидке просування по службі, швидкий кар'єрний успіх), hatched man (людина, що відсторонена від політичної діяльності), open sesame (шлях, що веде до успіху), vexed question (спірне (дискусійне) питання), prime mover (душа якоїсь справи, лідер), slush fund (фонд, гроші на підкуп), top banana (начальник), easy money (гроші зароблені без великих зусиль та часто нелегально), forlorn hope (безнадійне підприємство), unsung hero (неоспіваний герой), landslide victory (перемога на виборах переважаючою більшістю голосів). З розглянутих прикладів видно, що більшість метафор перекладається описовим способом.

Існують також політичні метафори, які потребують від перекладача додаткових культурологічних та історичних знань. Так, iron curtain («Залізна Завіса») означає період інформаційної та політичної ізолюва-

ності капіталістичних і радянських країн один від одного. The New Deal не перекладається як «нова справа», а перекладається як «Новий Курс», оскільки це традиційно прийнята у перекладацькій науці назва для заходів із запровадження централізованого планування і стимулювання економіки США, які здійснювались адміністрацією президента США Франкліна Рузвельта задля подолання Великої депресії в період між 1933 і 1940 рр.

Стрімкий розвиток політичного життя породив виникнення низки політичних неологізмів, що з точки зору перекладознавства являє собою лексичні лакуни, оскільки не має місткого відповідника в українській мові, наприклад: *deather* – «людина, яка вважає, що американська реформа охорони здоров'я призведе до зростання смертності, особливо серед людей похилого віку», *corporacasy* – «суспільство, в якому корпорації мають значну економічну і політичну владу», *vote mob* – «огранізований через соціальні мережі натовп людей, з метою заохотити молодь голосувати на наступних виборах», *zombie lie* – хибне твердження, яке постійно повторюють, не зважаючи на те, як часто його спростовували, *trouble shooter* – людина, що уповноважена залагоджувати конфлікти, *dark horse* – «темна конячка, тобто кандидат, несподівано висунутий на якусь посаду в розпалі передвиборчої кампанії», *to take a walk* – «голосувати за кандидата іншої партії», *favorite son* – «кандидат, що висувається в президенти делегацією свого штату (на передвиборному з'їзді партії)».

В суспільно-політичній пресі також широкого розповсюдження набув сленг. Так, наприклад, загальноприйнятий вираз «pork barrel», який прийшов з американського сленгу, дослівно означає «бочка з салом», насправді повинен перекладатися як популяристичні заходи політичних діячів, що проводяться для завоювання прихильності електорату.

Для суспільно-політичних виступів також характерним є такий стилістичний прийом як порівняння: «Well, we simply have to work the problem just like we work the problem as firefighters» – «Ми просто повинні вирішити проблему так само, як це роблять пожежники». Особливу увагу потрібно приділити перекладу гіперболізованих лексичних одиниць. Так, у своїй промові Джордж Вокер Буш заявляє: «This year, we gather in this chamber deeply aware of decisive days that lie ahead. You and I serve our country in a time of great consequence» («Цього року ми зібралися в цій палаті глибоко свідомі того, що попереду вирішальні дні. Ви і я служимо нашій країні в часи великих наслідків»), «We will work for a prosperity that is broadly shared, and we will answer every danger and every enemy that threatens the American people» («Ми будемо працювати на добробут для всіх і кожного і ми дамо відсіч кожній небезпеці і кожному ворогу, який погрожуватиме американському народу»).

Значне місце в суспільно-політичному дискурсі відведено анонімній побудові тексту, щоб приховати джерела інформації, узагальнити суспільну думку: «some people believe that...», «critics feel that ...», «it's widely recognized that...», «the experts say that...», «the prevailing opinion is that...», «it has been reported...», «the word was that ...», «somebody's reporting today...».

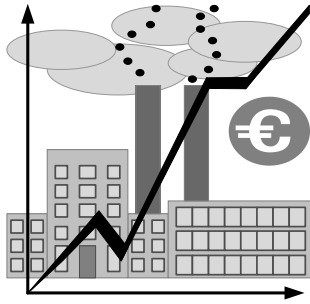
Спрямованість на широку аудиторію зумовлює евфемістичний характер висловлювань виступаючих, що потребує відповідної передачі змісту під час перекладу. Так, Дональд Рамсфільд на запитання Ларі Кінга про його наміри щодо політики оборони держави дипломатично відповідає: «I'm not going to discuss it. It's a subject that's being internally discussed inside the United States government, and people who are saying that are talking about private meetings with the president, and I don't think it's of particular service. I'll give my advice to the president» – «Я не хочу це обговорювати. Ця тема обговорювалася в уряді США і ті, хто говорять про це, говорять про приватну бесіду з президентом, я не думаю, що цим вони роблять йому добре. Я висловлю свою думку президенту».

Висновки. Таким чином, цілий комплекс художньо-стилістичних засобів в суспільно політичній тематиці становить професійний виклик для перекладача. Такі художні прийоми як рекламна лексика, сленг, прислів'я, метафора, метонімія, епітет, парафраз, порушення фразеологічного поєднання, синонімічні пари, порівняння, гіперболи, евфемізми, анонімна побудова тексту, слова і фрази, особливо популярні в даний момент, порушення фразеологічного поєднання потребують відповідного ефективного рішення завдання від перекладача.

Список літератури: 1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української прози – Львів: Видавництво при Львівському державному університеті. 1989. – 216 с. 2. Чередниченко О.І. Міжкультурні аспекти перекладу // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. – 485 с. 3. Гнатюк Н.Г. Ономастичні реалії в міжкультурному аспекті перекладу англomовних текстів // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових праць / Відп. ред. Н.М. Корбозерова. – 2003 – Вип. 9. 4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Высшая школа, 1986. – 416 с. 5. Комиссаров В.Н., Рецкер Я.І., Тархов В.І. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.: Изд-во. лит. на иностр. яз., 1960. – 175 с. 6. Крупнов В.Н. Пособие по социально-политической и официально-деловой лексике. – М.: Высшая школа, 1984. – 248 с. 7. Карабан В.І. Переклад англійської наукової та технічної літератури. Частина 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 304 с. 8. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с. 9. Миньяр-Белоручева А.П., Миньяр-Белоручев К.В. Английский язык. Учебник устного перевода: Учебник для вузов / А.П. Миньяр-Белоручева, К.В. Миньяр-Белоручев. – М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 352 с. 10. Мирам Г., Гон А. Профессиональный перевод: Учебное пособие. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2003. – 136 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Zorivchak R.P.* Realiya i pereklad. Na materialy anhlomovnykh perekladiv ukrayins'koyi prozy – L'viv: Vydavnytstvo pry L'vivs'komu derzhavnomu universyteti, 1989. – 216 s. 2. *Cherednychenko O.I.* Mizhkul'turni aspekty perekladu. Movni i kontseptual'ni kartyny svitu. – Kyiv: KNU im. T. Shevchenka, 2001. – 485 s. 3. *Hnatyuk N.H.* Onomastychni realiyi v mizhkul'turnomu aspekti perekladu anhlomovnykh tekstiv. Problemy semantyky slova, rechennya ta tekstu. Zbirnyk naukovykh prats'. Vidp. red. N.M. Korbozero-va. – 2003 – Vyp. 9. 4. *Vlakhov S., Floryn S.* Neperevodymoe v perevode. – Moscow: Visshaya shkola, 1986. – 416 s. 5. *Komyssarov V.N., Retsker Ya.I., Tarkhov V.I.* Posobye po perevodu s anhlyyskoho yazyka na russkyy. – Moscow: Yzd-vo. lyt. na ynostr. yaz., 1960. – 175 s. 6. *Krupnov V.N.* Posobye po sotsyal'no-polytycheskoy y ofytsyal'no-delovoy leksyke. – Moscow: Visshaya shkola, 1984. – 248c. 7. *Karaban V.I.* Pereklad anhliys'koyi naukovoyi ta tekhnichnoyi literatury. Chastyna 2. Leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni trudnoshchi. – Vinnytsya: Nova knyha, 2001. – 304 s. 8. *Komyssarov V.N.* Teoryya perevoda. – Moscow: Visshaya shkola, 1990. – 250 s. 9. *Myn'yar-Belorucheva A.P., Myn'yar-Beloruchev K.V.* Anhlyyskyy yazik. Uchebnyk ustnoho perevoda: Uchebnyk dlya vuzov. A.P. Myn'yar-Belorucheva, K.V. Myn'yar-Beloruchev. – Moscow: Yzdatel'stvo «Экзамен», 2003. 352 s. 10. *Myram H., Hon A.* Professyonal'niy perevod: Uchebnoe posobye. – Kyiv: Э'л'га, Nyka-Tsentr, 2003. – 136 s.

Надійшла (received) 11.04.2014.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

УДК [339.372]

Р.Г. БАБАЕВ, студент, НТУ «ХПИ»

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ

В статье проводится анализ текущего состояния и перспектив развития розничной торговли в Украине. В частности, анализируются динамика и структура розничного товарооборота, выявляются проблемы и тенденции развития розничного бизнеса, рассматриваются вопросы инвестиционной привлекательности розничной торговли. Особое внимание уделяется развитию торговых сетей в Украине. Показано, что для обеспечения своего роста большинство украинских торговых сетей идут путем привлечения инвестора, в том числе зарубежного.

Ключевые слова: розничная торговля, торговая сеть, инвестиционная привлекательность, супермаркет, торговая сеть.

Введение. Розничная торговля является одной из главных движущих сил развития экономики Украины и одним из главных источников пополнения госбюджета Украины, о чем свидетельствуют, в частности, данные Госкомстата, согласно которым ежегодно от предприятий оптовой и розничной торговли в госбюджет отчисляется почти столько же средств, как и от добывающей промышленности [1].

Обзор публикаций. Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует, что проблемам развития розничной торговли посвящено много работ, в частности работы В. Соболева, В. Апопия, Е. Азаряна, И. Кириченко, Л. Емельянович, К. Терещенко, А. Шубина и других. В своих исследованиях ученые рассматривают состояние и перспективы развития розничной торговли.

Несмотря на большое число публикаций, исследования в этой сфере остаются по-прежнему актуальными, так по мере глобализации, изменения экономической ситуации в стране, прогресса в коммуникационных и информационных технологиях меняются методы и форматы торговли, что

© Р.Г. Бабаев, 2014

обуславлюет необходимость проведения дальнейшего изучения особенностей и закономерностей развития розничного бизнеса.

Целью данной статьи является выявление тенденций развития розничной торговли в Украине в 2011-2013 гг.

Результаты исследований. В последние годы международная консалтинговая компания АТ Kearney относит Украину к числу пяти наиболее многообещающих рынков розничной торговли – после России, Китая, Индии и Вьетнама. При этом в рейтинге данного агентства Украина находится на 4-м месте по инвестиционной привлекательности рынка розничной торговли [2].

Развитию розничной торговли в Украине на современном этапе способствуют определенная экономическая стабилизация страны, связанная с постепенным выходом ее из кризиса, и повышение потребительского спроса. С начала 2013 года объем розничных продаж существенно увеличился и продолжает тенденцию роста [3]. По данным департамента развития торговли Минэкономразвития, население Украины потратило 271,6 млрд. грн на приобретение товаров и услуг (это более 85 % общего объема расходов и сбережений населения) начиная с января 2013 года [3].

В первом квартале 2013 года доля торговли заняла первое место в структуре валовой добавленной стоимости по видам экономической деятельности и составила 18,5 %. Прирост объема валовой добавленной стоимости в торговле, по сравнению с первым кварталом 2012 года, составил 3,1 %.

В первой половине 2013 года наблюдалось увеличение прямых иностранных инвестиций в развитие предприятий торговли. Объем инвестиций составил 1047,3 млн. долл. [3].

Оборот розничной торговли за январь-сентябрь 2013 г. составлял 638,1 млрд. грн., что на 9,8 % больше объема января-сентября 2012 г. А объем оборота розничной торговли за весь 2012 год составил 804,3 млрд. грн., что на 15,9 % больше объема 2011 года [3].

По данным Госкомстата Украины, наибольший рост оборота розничной торговли был отмечен в Волынской (на 12,5 %, до 12,6 млрд. грн.), Киевской (на 12,3 %, до 25,5 млрд. грн.) областях, Севастополе (на 12,2 %, до 7,7 млрд. грн.), АР Крым (на 12 %, до 31,7 млрд. грн.). В Киеве розничная торговля выросла на 11,3 %, до 82,5 млрд. грн [1].

К числу основных тенденций на украинском рынке розничной торговли можно отнести увеличение объемов продаж через такой канал сбыта, как большие магазины (cash&carry, гипер- и супермаркеты). Динамика роста данного канала сбыта в 2013 году составит более 30 %. А в 2012 – темпы роста продаж в этом формате превысили 80 % [4].

Другой тенденцией является увеличение числа покупок в кредит. Ес-

ли в 2012 году в сфере торговли бытовой электроникой в кредит покупалось 40-50 % техники, то в 2013 – уже 60-80 % в зависимости от магазина. Кроме того, растет роль специализированных торговых точек. Примером может служить холдинг Aventures Group, владеющий сетями «Пятачок», Unitrade и City.com. Сеть небольших магазинов мобильной связи «Пятачок» ориентируется на покупателей с уровнем доходов ниже среднего. Сеть магазинов Unitrade – это бутик электроники. City.com же позиционируется как сеть специализирующихся на электронике гипермаркетов [5].

Но, несмотря на позитивные тенденции развития розничной торговли в Украине, существует и ряд проблем.

Высокая инвестиционная привлекательность украинского рынка розничной торговли объясняется ростом внутреннего потребления, а также нехваткой качественных торговых площадей, что, в свою очередь, объясняется дефицитом подходящих земельных участков в Украине.

Торговая отрасль сталкивается с более высоким уровнем текучести кадров, чем другие отрасли. В связи с этим критически важным фактором успеха является быстрое и экономичное обучение новых работников, которое должно им позволить как можно скорее выйти на необходимый уровень производительности труда.

К проблемам можно также отнести невысокую степень консолидации отрасли розничной торговли. В 2012 году совокупная доля 10 крупнейших розничных операторов Украины составила 25 %. Для сравнения: в Венгрии доля десяти крупнейших сетей составляет 88 %, в Словении – 99 %; в Великобритании первая пятерка торговых операторов занимает 86 %, в Германии – 65 % [4].

На рынке розничной торговли Украины (и в первую очередь в пищевой торговле) существует проблема наличия большого количества магазинов с нечеткими торговыми концепциями. Причиной такого рода ситуации является то, что в начале своего развития, в условиях пустого рынка, отечественные торговцы открывали магазины кардинально разного размера. У таких ритейлеров не было достаточной мотивации к повышению эффективности своего бизнеса: изучению своего потребителя и улучшению торговых концепций. В результате на рынке сформировался определенный массив проблемных торговых объектов, которые могут не соответствовать стандартам потенциальных инвесторов [6].

Важным фактором, изменившим ход развития отрасли, является «логистическая революция». Совершенствование логистики позволяет торговле снизить издержки, получить контроль над поставщиками и каналами продаж. Дальнейшее укрупнение розничных сетей и нацеленность на снижение входных цен формирует тенденцию закупать товары напрямую у производителя, а не через посредников, создавать собственные логистические центры. Такой подход во многом определяется угрозой рас-

ширения в Украине крупных международных торговых сетей, дефицитом предложения комплексных логистических услуг на рынке и продвижением сетей в регионы.

В 2012 году объемы рынка продуктовой розничной торговли составили 5,7 млн. долларов. Так, объемы этого рынка в 2011 году составляли 3,4 млн. долларов, в 2010 году – 1,7 млн.; в 2009 – 0,57 млн. Таким образом, всего за три года рынок вырос в 10 раз [4].

По итогам 2012 года усредненный показатель насыщенности всей территории Украины современными FMCG (*англ.* «fast-moving consumer goods» – товары повседневного потребления) площадями составил 52 кв. м на 1000 жителей. Для сравнения отметим, что по итогам 2011 года этот индекс составил 50 кв.м/1000 чел., а в 2010 г. – около 45 кв.м/1000 чел. Таким образом, в последние годы рынок современной продуктовой розницы Украины насыщается в среднем на 10 %. Но показатели концентрации магазинов в перерасчете на количество населения страны существенно колеблются в зависимости от региона [6].

Как следует из результатов исследования [6], среди городов-миллионников Украины на сегодняшний день наименее насыщен современными FMCG площадями Донецк (80 кв.м/1000 жителей). Далее за ним следует Харьков (104 кв.м/1000 жителей). Столица Украины – Киев – в этом рейтинге находится в конце списка, деля 4-5 позиции с Одессой (по 148 кв.м/1000 жителей). Тем не менее, учитывая существенный дисбаланс в размере доходов между жителями Киева и других городов, именно столица продолжает быть наиболее привлекательной для экспансии большинства ритейлеров Украины.

Для эффективного развития торговым сетям необходимы собственные и заемные источники финансирования. Торговые сети, как и другие компании, используют все возможные варианты привлечения денежных средств: собственные средства и реинвестированную прибыль, кредиты, корпоративные облигации и продажу акций. Наиболее распространенными источниками финансирования в настоящее время являются банковские кредиты, но украинские банки не всегда могут обеспечить долгосрочное финансирование по приемлемым процентным ставкам. В связи с этим, сети сами ищут такие источники. Также большинство украинских торговых сетей идут путем привлечения инвестора. Так, например, французская сеть Auchan владеет 20 % акций (куплены за \$ 126,5 млн.) сети супермаркетов «Фуршет». Привлечение инвестора (в особенности, если это будет крупная западная сеть) гарантирует определенную защиту от конкуренции, а украинские собственники не лишаются своего бизнеса. При этом конкуренция с западными сетями усложняется тем, что они могут позволить себе работать в убыток (в краткосрочном периоде), получая прибыль в других странах.

В настоящее время розничная торговля начинает привлекать компа-

нии из других секторов экономики, которые таким образом диверсифицируют свой бизнес.

Наиболее стремительно развивается в настоящее время формат «магазин у дома». Прирост площадей торговых объектов этого формата превысил 73 %. Это обусловлено сравнительно более высокой прибыльностью и небольшими затратами на открытие. Кроме того, именно этот формат позволяет сети максимально приблизиться к покупателю. Так, торговая сеть «Велика кишеня» начинает развивать сеть «Просто маркет».

Активно развиваются такие относительно новые форматы торговли, как торгово-развлекательные и торговые комплексы, где акцент смещен от простой продажи товара к предоставлению комплексных услуг.

Что же касается маркетинговых стратегий, среди них можно выделить цивилизованные (рыночные) и нецивилизованные (нерыночные). Цивилизованные направлены на создание новых технологий продажи и рекламы своего товара в крупных сетях, различные бонусы, скидки тем, кто больше продает, вплоть до поощрения продавцов-консультантов в тех же супермаркетах. Нецивилизованные продвигают через правительство нормативные акты, которые делают невыгодной работу мелкой розницы с их товаром, с целью открытия своих специализированных магазинов и тем самым роста доли рынка. Например, увеличение стоимости лицензий на розничную продажу алкоголя и привязка к кассовым аппаратам очень негативно отразились на мелких торговых точках.

Выводы: Таким образом, можно утверждать, что торговля в Украине и в дальнейшем будет развиваться высокими темпами, так как, несмотря на ряд вышеизложенных проблем, в развитии украинской розничной торговли прослеживается положительная динамика, и она все же является инвестиционно-привлекательной отраслью. Даже негативные тенденции в украинской и мировой экономиках могут повлиять только на планы расширения деятельности, а не на рост сферы как таковой.

Активное развитие торговли в Украине дает мощный потенциал для увеличения в стране числа торговых сетей, торгово-развлекательных и торговых комплексов. Для обеспечения своего роста большинство украинских торговых сетей идут путем привлечения инвестора, в том числе зарубежного. Динамичное развитие международных и отечественных сетей способствует росту конкуренции в сфере розничной торговли.

Список литературы: 1. Потребительский рынок [Электронный ресурс]: Государственная служба статистики Украины. – Режим доступа: <http://ukrstat.gov.ua/>. 2. Е. Амоша. Состояние сетей розничной торговли в Украине // Конференция / «Дни науки». – 2013. 3. Оборот розничной торговли вырос почти на 10 % // Газета «Бизнес». – 16.10.2013. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.business.ua/articles/companies/Oborot_roznichnoy_torgovli_vyros_pochti_na_58562/ 4. И. Лубчук. Тенденции рынка розничной торговли Украины. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marketing-ua.com/articles.php?articleId=325> 5. Официальный сайт Gfk Ukraine

// [Электронный ресурс]. – Режим доступа. <http://www.gfk.ua/index.ua.html>. **6.** Официальный сайт консалтинговой компании GT Partners Ukraine // [Электронный ресурс]. – Режим доступа. <http://www.gtpartners.com.ua/>.

Bibliography(transliterated): **1.** Potrebiteľ'skij rynek [Elektronnyj resurs]: Gosudarstvennaja sluzh-ba statistiki Ukrainy. – Rezhim dostupa: <http://ukrstat.gov.ua/>. **2.** E. Amosha. Sostojanie setej roznichnoj trgovli v Ukraine. Konferencija «Dni nauki». – 2013. **3.** Oborot roznichnoj trgovli vyros pochti na 10 %. Gazeta «Biznes». – 16.10.2013. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa:http://www.business.ua/articles/companies/Oborot_roznichnoy_torgovli_vyros_pochti_na_58562/ **4.** I. Lubchuk. Tendencii rynku roznichnoj trgovli Ukrainy. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa. <http://www.marketing-ua.com/articles.php?articleId=325>. **5.** Oficial'nyj sajt Gfk Ukraine. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa. <http://www.gfk.ua/index.ua.html>. **6.** Oficial'nyj sajt konsaltingovoj kompanii GT Partners Ukraine. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa. <http://www.gtpartners.com.ua/>.

Стаття рекомендована до друку канд. фіз.-мат. наук, доц. О.Н. Нащекіною.

Надійшла (received) 14.11.2013.

УДК 658.152/.153

В.А. МИЩЕНКО, д-р эконом. наук, проф., НТУ «ХПИ»;
О.В. МОЗЕНКОВ, д-р эконом. наук, проф., НТУ «ХПИ»;
Т.Г. ЧУРСИНА, студент, НТУ «ХПИ»

ВЛИЯНИЕ СООТНОШЕНИЯ СОБСТВЕННЫХ И ЗАЕМНЫХ СРЕДСТВ В СТРУКТУРЕ КАПИТАЛА НА ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ОАО «ТУРБОАТОМ»)

В статье рассмотрено влияние соотношения собственных и заемных средств в общей структуре капитала предприятия на его прибыль. Представлена динамика изменения показателей за 10 лет деятельности предприятия ОАО «Турбоатом». Проведенный анализ показал, что максимальной прибыли предприятие достигает, когда доля заёмного капитала составляет одну треть в общей структуре, тогда как уменьшение или увеличение этой доли ведет к более низким доходам. Предложено использовать результаты проведенного исследования для оптимизации структуры капитала предприятий.

Ключевые слова: собственные средства, заёмные средства, структура капитала, прибыль предприятия.

Введение. Актуальность исследования структуры капитала предприятия обусловлена её влиянием на эффективность деятельности и на рыночную стоимость этого предприятия. По мере успешного развития компании используется не только внутреннее финансирование, но и внешнее. По этой причине оптимизация структуры капитала является одной из основных функций управленческого персонала. Для украинских компаний на сегодняшний день характерна структура капитала, в которой большую до-

© В.А. Мищенко, О.В. Мозенков, Т.Г. Чурсина, 2014

лю занимают собственные средства, а часть банковских кредитов и средств достаточно мала по сравнению с соответствующими показателями компаний из развитых стран. Исследование динамики соотношения внутренних и внешних источников финансирования в структуре капитала значительно повысит возможности увеличения стоимости предприятия.

Вопросам исследования проблем оптимизации и управления структурой капитала посвящены научные труды таких отечественных ученых как: Брюховецкая Н.Е., Булеев И.П., Берсуцкий А.Я., Мельник Л.М., Богущкая О.А. и другие. Однако остается значительное количество нерешенных вопросов в данной области.

Целью статьи является изучение влияния структуры капитала на прибыль предприятия и определение степени зависимости этой динамики от соотношения собственных и заёмных средств.

Результаты исследования. Рассмотрена структура капитала предприятия ОАО «Турбоатом», которое является главной научной организацией Министерства промышленной политики Украины по энергетическому машиностроению и входит в число ведущих турбостроительных фирм мира.

В соответствии с данными годовой отчетности предприятия в табл. 1 представлен объем и структура капитала ОАО «Турбоатом» за 2003-2012 гг. деятельности.

Таблица 1 – Объем и структура капитала предприятия ОАО «Турбоатом» за 2003-2012 гг.

Год	2003	2004	2005	2006	2007
Источник капитала	Стоимость капитала, тыс.грн				
Собственный капитал	745826	767220	778383,2	818068,3	836421,5
Заёмный капитал	47383	125978	131835,2	158334,9	228196,6
Общая стоимость капитала	793209	893198	910218,4	976403,2	1064618
	Структура, %				
Собственный капитал	94	86	86	84	79
Заёмный капитал	6	14	14	16	21

Продолжение таблицы

Год	2008	2009	2010	2011	2012
Источник капитала	Стоимость капитала, тыс.грн				
Собственный капитал	970602	1043651	1188419	1560694	1646357
Заёмный капитал	399305	408952	476175	813213	1586619
Общая стоимость капитала	1369907	1452603	1664594	2373907	3232976
	Структура, %				
Собственный капитал	71	72	71	66	51
Заёмный капитал	29	28	29	34	49

Графически структура капитала представлена на рис. 1. Собственный капитал включает в себя графы первого раздела пассива баланса, а заёмный – пункты четвёртого раздела. Как видно из таблицы, с 2003 по 2007 годы доля заёмных средств в структуре капитала не превышала 21 %. С 2008 года наблюдается постепенное увеличение заемного капитала, которое достигло своего максимального значения в 2012 году и составило 49 %.

Рис. 1 – Структура капитала предприятия ОАО «Турбоатом» за 2003-2012 гг.

На основании отчета о финансовых результатах ОАО «Турбоатом» составлена динамика изменения прибыли предприятия (Рис. 2). Так, с 2003 по 2006 год включительно чистая прибыль предприятия находилась примерно на одном уровне. В 2007 году она выросла на 16 % по сравнению с предыдущим годом, а в 2008 году наблюдается ее резкий скачок на 42 % по сравнению с 2007 годом. Максимального значения прибыль достигает в 2011 году.

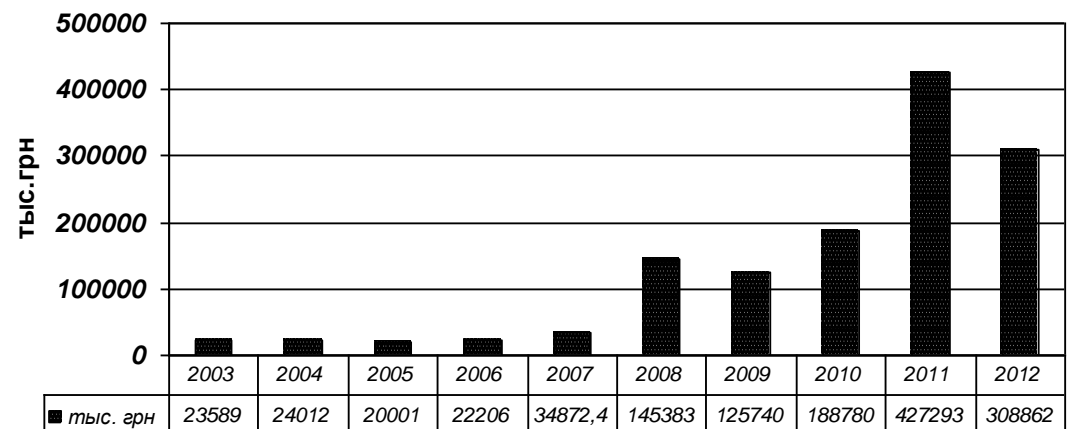

Рис. 2 – Чистая прибыль предприятия ОАО «Турбоатом» за 2003-2012 гг.

Исходя из диаграмм, приведенных выше, видно, что прослеживается зависимость величины прибыли от структуры капитала предприятия. Так с 2003 по 2006 год доля заёмного капитала постепенно увеличивается, при этом прибыль предприятия практически не меняется. Изменения наблюдаются с 2007 года, когда доля заёмного капитала увеличивается на 6 %, вследствие чего увеличивается и прибыль на 16 %. В 2008 году доля заёмного капитала возрастает еще на 8 %, а прибыль – на 42 %. В 2009 и 2010 годах ситуация практически не меняется, но в 2011 году, когда заёмные средства составили уже 34 % в общей структуре капитала, прибыль достигла своего максимального значения. В 2012 году доли собственного и заёмного капитала сравнялись, а прибыль при этом уменьшилась на 28 %, что является негативным фактором для предприятия.

Зависимость между анализируемыми показателями можно проследить с помощью регрессионного анализа, представленного на рис. 3. Анализ проведен с помощью программы Excel. Полученный коэффициент корреляции (0,82997) характеризует степень связи между изменениями в структуре капитала и колебаниями величины прибыли. В данном случае, величина прибыли на 83 % зависит от того, как предприятие сформирует структуру капитала, и какие источники финансирования будут выбраны.

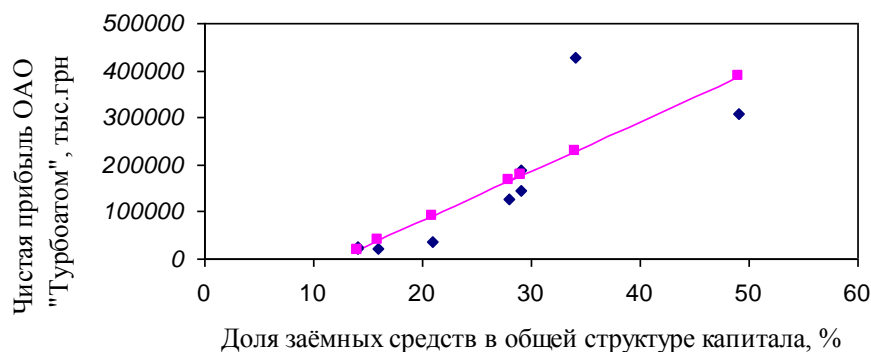

Рис. 3 – Регрессионный анализ зависимости чистой прибыли ОАО «Турбоатом» от доли заёмных средств в структуре капитала

Выводы и рекомендации. На основе проведенного анализа изменений в структуре капитала и прибыли видно, что соотношение собственного и заёмного капитала в значительной степени влияет на прибыль предприятия. Высокую степень этой зависимости также доказывает регрессионный анализ. Поиск оптимального соотношения в источниках финансирования является необходимой задачей. Анализ показал, что максимальной прибыли предприятие достигает, когда доля заёмного капитала составляет одну треть в общей структуре, тогда как уменьшение или увеличение этой доли ведет к более низким доходам. Проведенное исследование может быть продолжено в направлении установления точечной и интервальной оптимизации структуры капитала предприятий.

Список літератури: 1. Лаврик О.Є. Проблеми оптимізації структури капіталу / О.Є. Лаврик // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Економіка та менеджмент. – 2005. – № 6-7(18-19). – С. 58-65. 2. Годовая отчетность ОАО «Турбоатом» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.turboatom.com.ua/nvestors/reports/70/2317.html>.

Bibliography(transliterated): 1. Lavrik O.E. Problemi optimizacii strukturi kapitalu. O.E. Lavrik. Visnik Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu. Serija Ekonomika ta menedzhment. – 2005. – № 6-7(18-19). – S. 58-65. 2. Godovaja otchetnost' ОАО «Turboatom» [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <http://www.turboatom.com.ua/investors/reports/70/2317.html>.

Поступила (received) 28.02.2014.

УДК 330.342.14:658.015

І.М. ПОГОРЕЛОВ, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХП»;
О.В. СИРОМ'ЯТНИКОВА, асистент, НТУ «ХП»;
Я.В. БОНДАРЕНКО, студент, НТУ «ХП»

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ BSC, ЇЇ ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У статті розглянуті основні складові системи збалансованих показників, теоретико-методичні засади їх застосування, на основі аналізу праць науковців та власних досліджень були визначені переваги та недоліки збалансованої системи показників. Зроблено висновок про те, що збалансована система показників надає компанії новий інструмент управління, який дає змогу ефективного функціонування та розвитку не тільки на даний момент, а і в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: збалансована система показників (BSC), причинно-наслідковий зв'язок, фінансові показники, ефективність.

Вступ. До 90-х років минулого сторіччя західні аналітики при визначенні майбутньої стратегії компанії найчастіше вдавалися до двох методів ділового аналізу, які були на той час найбільш розповсюдженими та апробованими – аналізу розриву та аналізу впливу обраної стратегії на величини прибутковості та готівки (PIMS – the Profit Impact of Market Strategy) [1]. Проте, з часом прийшло розуміння, що ефективність функціонування бізнесу не завжди адекватна прибутку, а визначається вартістю компанії, на яку має вплив безліч факторів, окрім суми матеріальних активів.

Дослідницький підрозділ Norton & Company здійснив в 1990 р. проєкт за участю 12 найбільш успішних компаній в сфері розробки систем оцінки діяльності. За результатами опитування 200 найбільших компаній США близько 50 % з них оцінювали результати своєї роботи тільки на ос-

© І.М. Погорелов, О.В. Сиром'ятникова, Я.В. Бондаренко, 2014

нові фінансових показників при відсутності інструментів втілення прийнятої стратегії. Саме цей проект і слугував підґрунтям для розробки збалансованої системи показників (BSC – Balance Scorecard).

Аналіз останніх досліджень та літератури. Безліч розробників економічного інструментарію, який ґрунтується на системі збалансованих показників та консультанти з провадження цих систем у практичну діяльність підприємств позиціонують їх як системи, що «дають змогу дати адекватну характеристику компанії», наводять статистичні дані «стійкої зацікавленості до моделей стратегічних карт та приклади впровадження компаніями будь-якого варіанту такого типу інструментів» [2, с.11, 13]. При цьому акцент робиться на тому, що BSC ефективно вирішує такі ключові проблеми: «ефективно оцінює результати діяльності організації і допомагає реалізувати стратегію», а також є «випробованим й ефективним інструментом» [3, с. 3].

Вітчизняні науковці М.О. Кизим та інші відзначають, що «частина дослідників активно критикує неформалізований підхід, закладений у цю систему», проте «можна підтримати прибічників цієї концепції, оскільки на теперішній час відсутні повноцінні аналітичні моделі для прогнозування майбутнього розвитку подій» [4, с.155].

В.В. Смірнов та О.О. Клименко в своєму дослідженні вважають, що в сучасних умовах господарювання «доречно і доцільно скористатися такого типу інструментами стратегічного управління, які відрізняються переліком використовуваних показників, їх групуванням і подальшим структуруванням». [5, с. 97].

Певні переваги та недоліки збалансованої системи показників були проаналізовані у працях науковців: К. Адамса [6], А. Гершуна [7], С.Ю. Гончарової [8], А.Г. Гольдфарба [9], М. Горського [7], О.О. Затеїцької [8], М. Кенерлі [6], О.О. Ляковської [10], М. Мейєра [11], Е. Нілі [6], Б. Фелпса [12], О.М. Чернеги [13] та інших.

Метою даної статті є виявлення основних складових системи збалансованих показників та визначення деяких переваг і недоліків, які їй притаманні.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що збалансована система показників в сучасних умовах господарювання має ще досить обмежені сфери застосування та розрахована на довгострокову стратегію підприємства, яка не передбачає отримання миттєвого результату, вважаємо доцільним розглянути основні її складові та оцінити переваги і недоліки.

Матеріали досліджень. Передумовою виникнення BSC було прагнення керівництва посилити управлінську функцію за рахунок узгодження інтересів стейкхолдерів, споживачів, партнерів, кредиторів. Зважаючи за мету реалізацію багатовекторної політики управління бізнесом, необхідно мати комплексну систему довгострокових стратегічних цілей і ключових

показників, добре збалансовану систему стратегічного вимірювання.

За Нортоном і Капланом [14], вибір стратегії компанії має такі складові:

- 1) вибір ринку, який компанія планує обслуговувати;
- 2) вибір клієнта;
- 3) виділення ключових бізнес-процесів, необхідних для задоволення потреб клієнтів;
- 4) визначення індивідуальних і організаційних здібностей, які потрібні для досягнення цілей в названих сферах.

Зважаючи на вищезначені складові, класична BSC-модель припускає чотири групи ключових показників (перспектив) оцінки діяльності, які пов'язані причинно-наслідковими відносинами:

- а) фінансова перспектива (як оцінюють компанію акціонери);
- б) перспектива клієнти (як оцінюють компанію клієнти);
- в) перспектива внутрішніх бізнес-процесів (які процеси можуть забезпечити компанії виняткові конкурентні переваги);
- г) перспектива навчання і зростання (як можна досягти покращення стану компанії).

Зазвичай у сумі з чотирьох складових виділяється у відповідності зі стратегією 20-25 показників, їх кількість залежить від рівня організаційної ієрархії і ключового аспекту діяльності. При цьому центральним елементом системи, який викликає найбільші складнощі при побудові, є причинно-наслідковий зв'язок між показниками.

Концепція BSC, на відміну від інших, інтегрує фінансові й нефінансові показники, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки між результуючими показниками і ключовими факторами, під впливом яких вони формуються, зовнішні оцінки діяльності компанії (у фінансовій та клієнтській складових) балансуються внутрішніми (в складових внутрішніх бізнес-процесів і зростання та навчання). Менеджмент, що поставив у главу кута BSC, надає компанії можливість систематизувати й концентрувати свої зусилля на виконанні довгострокової стратегії.

Одним з перших кроків у розробці цього інструменту управління є формування структури збалансованої системи показників, тобто групування показників і інших елементів BSC (цілей, відповідальних виконавців, потоків інформації і заходів).

Основна ідея системи BSC – збалансувати діяльність компанії в часі і в просторі. Перша складова означає, що поки показники, які застосовуються для контролю, повинні відповідати тактичним завданням, ті, в свою чергу, розробляються на основі стратегічних цілей; поточна ж діяльність системи зобов'язана підтримувати компанію в цьому руслі. Друга складова передбачає, що показники необхідно збалансувати за підрозділами і сферами діяльності, при чому збалансованість – це найбільш пріоритетна ха-

рактеристика системи, ніж набір показників.

Можливо виділити три етапи еволюції BSC. На першому етапі збалансована система показників була визначена як система оцінки ефективності за фінансовими та нефінансовими показниками без виділення причинно-наслідкової логіки. Поступово з набору показників оцінки ефективності система перетворюється на комплексну структуру для вимірювання, управління та реалізації стратегії компанії.

Другий етап еволюції характеризується тим, що основний акцент досліджень спрямований на стратегічну функцію системи збалансованих показників. Все більшого використання та розвитку набувають скорингові карти, а цілі, з огляду на перспективи, стають відправною точкою причинно-наслідкових зв'язків між показниками у системі. Таким чином, BSC стає цілісною та стратегічно орієнтованою.

Третій етап підкреслює важливість ефективного аналізу результатів діяльності, при цьому спрямованість на стратегічний результат є визначальною в BSC. Як наслідок, велика увага звертається на усунення недоліків системи у вигляді суперечностей між стратегічними цілями та показниками.

Прихильники збалансованої системи, які впроваджують її у своїх компаніях, отримують ряд переваг, а саме:

а) переведення стратегії у цілі та тактичні дії, з можливістю контролю показників діяльності, що є однією з головних проблем менеджменту під час реалізації стратегії. BSC дозволяє конкретизувати ситуацію та оцінювати конкретні зміни, що відбуваються, коригуючи при цьому стратегію;

б) наявність причинно-наслідкового зв'язку між аспектами BSC робить більш зрозумілими як стратегію підприємства, так і шляхи її реалізації для кожного співробітника;

в) поява нової корпоративної культури за рахунок залучення персоналу до процесу реалізації стратегічних рішень, завдяки чому компанія перетворюється на більш гнучку структуру, спроможну швидко реагувати на негативні тенденції та своєчасно приймати необхідні управлінські рішення;

г) розширення оцінювальної системи підприємства за рахунок нефінансових показників, які дають можливість розглядати діяльність компанії з огляду на створення вартості, що стане передумовою розширення інвестиційної та інноваційної діяльності, і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності підприємства;

д) BSC сприяє оптимізації ключових бізнес-процесів компанії, які узгоджуються зі стратегією;

е) підвищується рівень особистої відповідальності працівників, кожен з яких несе відповідальність за певну частину діяльності, що мотивує підвищення ефективності роботи;

є) сфера застосування BSC не обмежується лише компаніями, які орієнтовані на отримання прибутку, хоча здебільшого використовується

саме в таких організаціях. Проте існує можливість її успішного використання у неприбуткових компаніях та бюджетних установах, що представляє особливий інтерес для України.

Але в BSC виділяється багато недоліків. Систематизовані критичні погляди на збалансовану систему показників подані в табл. 1 [9-11, 13, 15].

Таблиця 1 – Аналіз критичних поглядів на систему збалансованих показників

Автор, рік	Критичні зауваження
Аткінсон та ін. (1997)	Система BSC зосереджена загалом на оцінці ефективності, що зумовлює проблему подвійного циклу дослідження.
Дінеш і Палмер (1998)	Здійснення керівних принципів BSC не є цілком зрозумілим. Не чітко визнається необхідність прийняття перспективи людських відносин.
А. Шнейдерман (1999)	Не існує розгорнутої системи, яка занижує цілі вищого рівня до рівня допоміжних процесів. Не може бути кількісного зв'язку між нефінансовими і очікуваними фінансовими результатами.
Нілі і Боурн (2000)	BSC підхід не має механізму для вибору показників і цілей. Причинно-наслідковий зв'язок між фінансовими і нефінансовими показниками відображає більш суб'єктивне розуміння керівництва.
Норекліт (2000)	BSC не контролює конкуренції та технологічних змін. Підхід «зверху вниз» в управлінні є проблематичним у BSC.
Ан (2001)	Труднощі у визначенні показників. Дуже багато складностей у причинно-наслідковому ланцюзі.
Боурн (2002)	Екологічні, соціальні чи комунальні аспекти відсутні.
М.Мейер (2004) [11]	Упровадження у великих організаціях є досить складним.
С.Ю. Гончарова, О.О. Затеїщикова (2007) [8, с. 81]	Основним недоліком цієї системи слід вважати оцінку показників у рамках лише економічного розвитку, хоча основною метою виступає покращення показників ефективності діяльності.
А.Г. Гольдфарб (2007) [9, с.167]	Проблемності її практичного застосування пов'язуються зі складністю управління людськими (трудовими) ресурсами – менеджерами вищої ланки і рядовими працівниками, оскільки роботу з людьми формалізувати дуже складно.
Б'янкі і Монтімагоре (2008)	BSC не враховує впливу динаміки, яка існує в системі – відсутній облік тимчасових затримок між причиною і наслідками.
О.О. Лясковська (2008) [10, с. 122]	Збалансована система показників не призначена для моделювання невизначеностей і ризиків.
Сушіл (2009)	Причинний зв'язок визначений незадовільно. Досить складним є фільтрування нестандартних факторів.
О.М. Чернега (2009) [13, с.226]	Існує проблематика визначення цільових значень показників, без наявності яких показники, розроблені для виміру стратегічних цілей, не мають сенсу.

Як видно з табл. 1, погляди на впровадження системи є досить неоднозначними: з одного боку, комплексність та всеосяжність системи відповідає її стратегічному призначенню, з іншого – ускладнює її практичну реалізацію. Критичним питанням для впровадження BSC є пошук оптимального балансу між узгодженням фінансових та нефінансових показників, сильних та слабких індикаторів, а також короткострокових та довгострокових показників.

Вивчення основних недоліків системи дало поштовх альтернативним розробкам та появі нових модифікацій збалансованої системи показників (ЗСП), які представлені в табл. 2 [16].

Таблиця 2 – Порівняльний аналіз альтернативних концепцій збалансованих показників

Критерій	ЗСП Нортона-Каплана	ЗСП Мейсела	ЗСП разом з EVA	Піраміда ефективності	EP2M
Масштаб застосування	Орієнтація на підприємства різного масштабу та галузей	Застосована для сфери послуг, банків, фінансових установ	Переважно орієнтована на підприємства сфери послуг	Вузька сфера застосування (банки, мале виробництво)	Вузька сфера застосування (банки)
Точність	Достатня при адекватному виборі набору показників	Можливий дисбаланс у бік кадрового потенціалу	Дисбаланс у бік оцінки фінансових показників	Не охоплює всі напрямки діяльності підприємства	Обмежена лише двома аспектами
Ризики вибору коефіцієнтів	Високий ризик невірному вибору показників чи визначення їх взаємозв'язків		Помірний, через обмеженість набору	Більшість показників детерміновано	Високий ризик невірному вибору коефіцієнтів
Гнучкість	Легко адаптовувана система	Високий рівень гнучкості	Досить адаптивна	Негнучка модель	Помірно гнучка модель
Спектр розв'язуваних завдань	Від стратегічних цілей до оперативних рішень	Застосована для великого спектра завдань	Вирішує завдання в рамках однієї глобальної цілі	Лише два стратегічних напрямки: ринок і фінанси	Обмежений спектр завдань, на які орієнтована
Часовий період	Аналіз минулого, сьогодення й майбутнього		Аналіз поточних досягнень	Аналіз минулих результатів і перспектив	
Зворотній зв'язок	Механізм налагоджений	Механізм налагоджений	Обумовлений цільовою функцією моделі	Акцент на зворотній зв'язок цілі показник	Відсутність механізму

Результати досліджень. BSC була розроблена насамперед тому, що одних фінансових показників в сучасних умовах господарювання недостатньо для опису процесу створення вартості компанії, яка складається не тільки з матеріальних активів, а і з таких складових, як його персонал, бізнес-процеси, інновації, відносини компанії з клієнтами, внесок яких у створення вартості неможливо об'єктивно оцінити. В цьому сенсі BSC – це всеосяжна система, яка включає як фінансові, так і нефінансові показники, що створюють вартість.

Як наслідок, потрібно, щоб ці показники не були хаотичним набором даних, а були належним чином систематизовані на певній інтегрованій основі і визначалися стратегією підприємства. Саме така система показників забезпечує правильне фокусування працівників на стратегію.

Тому, необхідно донести цю систему до працівників, щоб вони усвідомили, у чому конкурентна перевага компанії, яким чином розраховується створювати її вартість. При цьому важливо особисті цілі працівників прив'язати до цих показників, а потім проводити моніторинг їхніх вимірів і оцінок для того, щоб можна було зрозуміти, які бізнес-процеси необхідно поліпшити, які оптимізувати, а від яких відмовитися та домогтися такого розподілу ресурсів, який забезпечить реалізацію корпоративної стратегії компанії.

Висновки. У сучасному динамічному середовищі функціонування компаній, яке має високу ступінь невизначеності, вирішальне значення має розробка комплексної і цілісної системи оцінки ефективності управління. Для реалізації вищезначених цілей BSC вважається дієвим інструментом, який дає повне уявлення про ефективність як компанії в цілому, так і її стратегічних бізнес-одиниць та є інструментом контролінгу.

Таким чином, BSC можна розглядати як метод, який дозволяє розширити можливості вимірювання, оцінки і контролю ефективності діяльності як на рівні стратегічного управління компанією, так і операційного, при цьому склад та структура BSC можуть досить легко модифікуватися.

Список літератури: 1. *Виханский О.С.* Менеджмент / *О.С. Виханский, А.И. Наумов*, 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономистъ, 2006. – 670 с. 2. Сбалансированная система показателей. Практическое руководство по использованию: пер. с англ. / *Г. Ольве, Ж. Рой, М. Веттер*. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2006. – 304 с. 3. *Нивен П.* Сбалансированная Система Показателей: Шаг за шагом: максимальное повышение эффективности и закрепление полученных результатов: пер. с англ. / *Пол Р. Нивен*. – Днепропетровск : Изд-во «Баланс Бизнес Букс», 2004. – 328 с. 4. Збалансована система показників: монографія / *М.О. Кизим, А.А. Пилипенко, В.А. Зінченко*. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 192 с. 5. *Смірнов В.В.* Система збалансованих показників як ефективний інструмент об'єктивної оцінки діяльності підприємства / *В.В. Смірнов, О.О. Клименко* // Академічний огляд. – 2007. – № 2. – С. 97-102. 6. *Нили Э.* Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управления им : пер. с англ. / *Э. Нили, К. Адамс, М. Кеннерли* – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. – 400 с. 7. *Гершун А.* Технологии сбалансированного управления / *А. Гершун, М. Горский*. – М.:

Олимп-Бизнес, 2006. – 416 с. **8.** Гончарова С.Ю. Удосконалення збалансованої системи показників діяльності підприємства / С.Ю. Гончарова, О.О. Затеїщицова // Економіка розвитку. – 2007. – № 1. – С. 81-83. **9.** Гольдфарб А.Г. Человеческий фактор как основная проблема внедрения сбалансированной системы показателей на отечественных предприятиях / А.Г. Гольдфарб // Бизнес Информ : науч. журнал. – 2007. – № 11. – С. 166-169. **10.** Ляковська О.О. Переваги та недоліки збалансованої системи показників / О.О. Ляковська // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 7(85). – С. 119-126. **11.** Мейер М. Оценка эффективности бизнеса : пер. с англ. А.О. Корсунский / М.Мейер – М.: Вершина, 2004. – 272 с. **12.** Фелпс Б. Умные бизнес-показатели: Система измерений эффективности как важный элемент менеджмента : пер. с англ. / Б. Фелпс – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2004. – 312 с. **13.** Чернега О.М. Розроблення збалансованої системи показників управління підприємством / О.М. Чернега // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць Одеського державного економічного університету. – 2009. – № 29. – С. 224-228. **14.** Каплан Роберт С. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / С. Роберт Каплан, П. Дейвид Нортон ; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2004. – 416 с. **15.** Буратчук Н. Еволюція збалансованої системи показників / Н. Буратчук // Економічний аналіз. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – № 12. – Ч. 3. – С. 62-66. **16.** Пулипенко А.А. Організація управління інтегрованими структурами бізнесу в контексті збалансованої системи показників / А.А. Пулипенко, І.В. Ярошенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 152 с.

Bibliography (transliterated): **1.** Vihanskij O.S. Menedzhment. – Moscow: Jekonomist, 2006. – 670 s. **2.** Ol've G., Roj Zh., Vetter M. Sbalansirovannaja sistema pokazatelej. Prakticheskoe rukovodstvo po ispol'zovaniju. – Moscow: Vil'jams, 2006. – 304 s. **3.** Niven P.R. Sbalansirovannaja Sistema Pokazatelej: Shag za shagom: maksimal'noe povyshenie jeffektivnosti i zakreplenie poluchennyh rezul'tatov. – Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2004. – 328 s. **4.** Kyzym M.O., Pylypenko A.A., Zinchenko V.A. Zbalansovana systema pokaznykiv. – Kharkiv: VD «INZhEK», 2007. – 192 s. **5.** Smirnov V.V., Klymenko O.O. Systema zbalansovanyh pokaznykiv jak efektyvnyj instrument ob'ektyvnoi' ocinky dij'al'nosti pidpryjemstva. Akademichnyj ogljad., 2007. – № 2, – S. 97-102. **6.** Nili Je, Adams K., Kennerli M. Prizma jeffektivnosti: Karta sbalansirovannyh pokazatelej dlja izmerenija uspeha v biznese i upravlenija im. – Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 2003. – 400 s. **7.** Gershun A., Gorskij M. Tehnologii sbalansirovannogo upravlenija. – Moscow: Olimp-Biznes, 2006. – 416 p. **8.** Goncharova S.Ju., Zatejshhykova O.O. Udoskonalennja zbalansovanoi' systemy pokaznykiv dij'al'nosti pidpryjemstva. Ekonomika rozvytku, 2007. – № 1. S. 81-83. **9.** Gol'dfarb A.G. Chelovecheskij faktor kak osnovnaja problema vnedrenija sbalansirovannoj sistemy pokazatelej na otechestvennyh predpriyatjah. Biznes Inform, 2007. – № 11. S. 166-169. **10.** Ljaskovs'ka O.O. Perevagy ta nedoliky zbalansovanoi' systemy pokaznykiv. Aktual'ni problemy ekonomiky, 2008. – № 7(85). – № 119-126. **11.** Mejer M. Ocenka jeffektivnosti biznesa. – Moscow.: Vershina, 2004. – 272 s. **12.** Felps B. Umnye biznes-pokazateli: Sistema izmerenij jeffektivnosti kak vazhnyj jelement menedzhmenta. – Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2004, – 312 s. **13.** Chernega O.M. Rozroblennja zbalansovanoi' systemy pokaznykiv upravlinnja pidpryjemstvom. Visnyk social'no-ekonomichnyh doslidzhen': zb. nauk. prac' Odes'kogo derzhavnogo ekonomichnogo universytetu., 2009. № 29. s. 224-228. **14.** Kaplan Robert S., Norton P. Dejvid Organizacija, orientirovannaja na strategiju. Kak v novej biznes-srede preuspevajut organizacii, primenjajushhie sbalansirovannuju sistemu pokazatelej – Moscow: Olimp-Biznes, 2004. – 416 s. **15.** Buratchuk N. Evoljucija zbalansovanoi' systemy pokaznykiv, Ekonomichnyj analiz.

– Ternopil: Vydavnycho-poligrafichnyj centr Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu «Ekonomichna dumka», 2013. – № 12(3). S. 62-66. **16.** Pylypenko A.A., Jaroshenko I.V. Organizacija upravlinnja integrovanyj strukturamy biznesu v konteksti zbalansovanoi' systemy pokaznykiv. – Kharkiv: VD «INZhEK», 2007. 152 s.

Надійшла (received) 31.03.2014.

УДК 331.108.2

Л.В. БОГОМАЗОВА, студент, НТУ «ХП»

АНАЛІЗ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА СТРУКТУРИ КАДРІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуто картину стану й тенденції розвитку трудових ресурсів підприємства, яку дає аналіз зміни середньооблікової чисельності працівників проведений по категоріях персоналу, що дозволяє оцінити також склад і структуру трудових ресурсів. Досліджено динаміку чисельності персоналу, розраховані основні показники руху кадрів. Розкрита повнота використання трудових ресурсів, яку можна оцінити по кількості відпрацьованих днів і годин одним працівником за аналізований період часу, а також по ступені використання фонду робочого часу. Такий аналіз проводиться по кожній категорії працівників, по кожному виробничому підрозділі й у цілому по підприємству.

Ключові слова: чисельність персоналу, структура, аналіз, трудові ресурси, фонд робочого часу.

Вступ. Ефективність господарської діяльності досягається за умови поєднання засобів виробництва із робочою силою у суворо визначених кількісних та якісних пропорціях. Неповне використання того чи іншого виду ресурсів зменшує загальну кількість продукції, що виробляється. В найбільшій мірі це стосується трудових ресурсів.

Неефективне використання трудових ресурсів значно знижує рівень кваліфікації і працездатності працівників, продуктивність праці, збільшує матеріальне та моральне старіння основних фондів, підвищує матеріалоемність продукції, призводить до значного підвищення собівартості продукції та зниження ефективності виробництва.

Аналіз впливу трудових факторів на господарську діяльність починається з вивчення забезпеченості підприємства робітниками за складом, структурою, кваліфікацією і культурно – освітнім рівнем та характеристиками руху робочої сили.

Окремі теоретико-методологічні аспекти ефективності використання трудових ресурсів висвітлені у роботах таких вітчизняних і зарубіжних

© Л.В. Богомазова, 2014

вчених, як А. Линенко, Н. Шульга, Л. Чернелевський, Т. Мельник, М. Армстронг, М. Спенс та ін.

Метою статті є розгляд теоретико-методологічних основ аналізу ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві. Виходячи із поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- розглянути етапи аналізу ефективності використання трудових ресурсів;
- дати характеристику показникам ефективності праці;
- розглянути методи вимірювання рівня продуктивності праці;
- висвітлити фактори, які впливають на продуктивність праці.

Основні результати дослідження. Для оцінки забезпеченості підприємства робочою силою визначаються як абсолютні так і відносні відхилення від планової потреби в ній. Абсолютне відхилення розраховується шляхом порівняння фактичних показників за звітний період з відповідними показниками за планом. Велике значення має аналіз динаміки чисельності персоналу за 2-3 роки. Він дає змогу оцінити як підприємство вписується в ринкові умови господарювання і наскільки успішно витримує конкурентну боротьбу на ринку продукції і трудових ресурсів.

Загальну картину стану й тенденції розвитку трудових ресурсів підприємства дає аналіз зміни середньооблікової чисельності працівників проведений по категоріях персоналу, що дозволяє оцінити також склад і структуру трудових ресурсів.

Чисельність персоналу на кінець року наведена в табл. 1.

Таблиця 1 – Динаміка чисельності персоналу

Показники	Чисельність			Зміни			
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2011-2012 рр.		2012-2013 рр.	
				абсол, чол.	відносні, %	абсол., чол.	відносні, %
Середньо-облікова чисельність працівників на кінець року, чол.	31	32	33	1	103,2	1	103,1
в тому числі:							
– керівники	5	5	4	0	100,0	– 1	80,0
– фахівці	15	16	17	1	106,7	1	106,3
– службовці	6	6	7	0	100,0	1	116,7
– технічний персонал	5	5	5	0	100,0	0	100,0

З наведених даних на кінець 2013 року бачимо, абсолютна чисельність персоналу зменшилася на 1 працівника за рахунок зменшення керівників. Зменшення чисельності є наслідком зменшення обсягів надання послуг й оптимізацією кадрового складу підприємства.

Структура чисельності по категоріях працівників характеризується даними, наведеними на рис. 1-3.

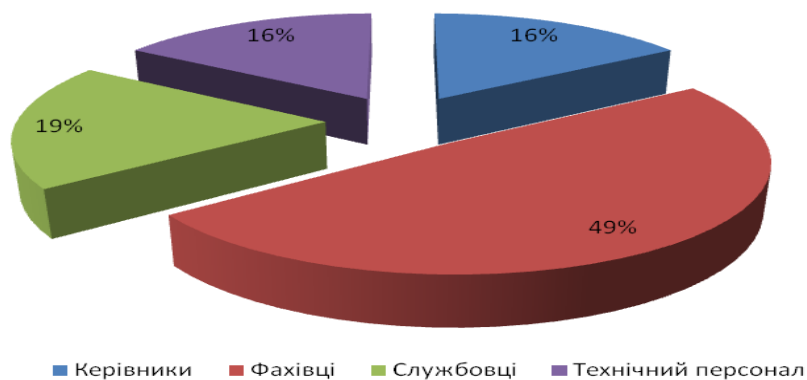

Рис. 1 – Структура чисельності працівників за 2011 р.

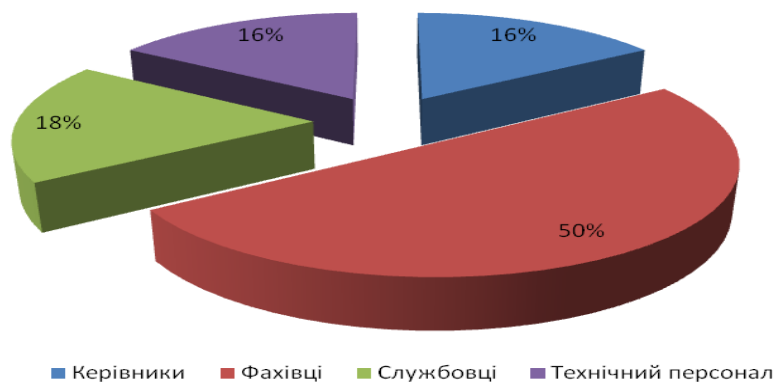

Рис. 2 – Структура чисельності працівників за 2012 р.

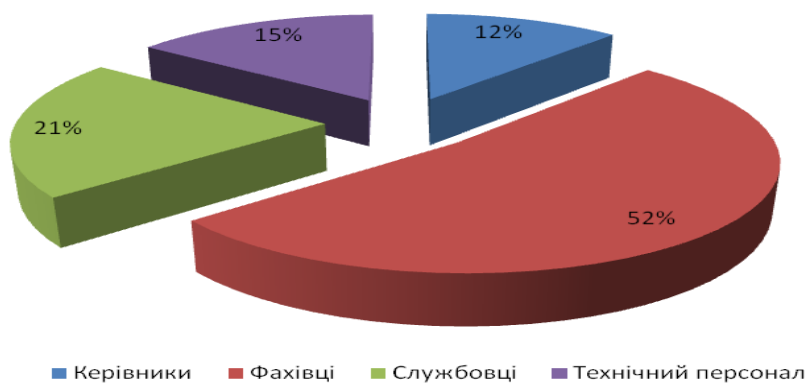

Рис. 3 – Структура чисельності працівників за 2013 р.

В структурі персоналу, згідно наведених даних істотних змін не відбулося. Найбільш питому вагу складають фахівці – 52 %. Доля фахівців за період з 2011 року по 2013 рік збільшилась на 3 відсоткових пунктів за рахунок збільшення їх чисельності. Зростання питомої ваги по іншим категоріям працюючих обумовлено тільки змінами в чисельності фахівців та загальної чисельності.

Необхідна умова ефективної роботи персоналу – стабільність складу співробітників підприємства. Склад працюючих постійно змінюється, цей процес характеризується коефіцієнтами обороту робочої сили:

а) коефіцієнт обороту по прийому

$$K_{np} = Ч_{np} / Ч_{сробр}, \quad (1)$$

де $Ч_{np}$ – число прийнятих працівників, чоловік;

$Ч_{сробр}$ – середньооблікова чисельність персоналу, чоловік;

б) коефіцієнт обороту по звільненню

$$K_{зв} = Ч_{зв} / Ч_{сробр}, \quad (2)$$

де $Ч_{зв}$ – число звільнених працівників, чоловік;

в) коефіцієнт загального обороту

$$K_{заг} = Ч_{np} + Ч_{зв} / Ч_{сробр}, \quad (3)$$

г) коефіцієнт плинності робочої сили

$$K_{звв} = Ч_{звв} / Ч_{сробр}, \quad (4)$$

де $Ч_{звв}$ – число звільнених за власним бажанням і порушення трудової дисципліни, чоловік.

Розраховані показники руху кадрів наведені в табл. 2.

Таблиця 2 – Аналіз руху персоналу

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	Відхилення			
				2011-2012 р.р.		2012-2013 р.р.	
				+/-	%	+/-	%
Прибуло на підприємство, чол.	1	4	2	3	400,0	-2	50,0
Вибуло з підприємства, чол. всього,	3	4	3	1	133,3	-1	75,0
у т.ч.: по власному бажанню	3	4	3	1	133,3	-1	75,0
Чисельність на кінець періоду	33	33	33	0	100,0	0	100,0
Середньооблікова чисельність штатних працівників, чол.	31	32	33	1	152,4	1	103,1
Коефіцієнти обороту							
– з приймання	0,032	0,125	0,061	0,093	390,6	-0,064	48,8
– зі звільнення	0,097	0,125	0,091	0,028	128,9	-0,034	72,8
– загального обороту	0,129	0,25	0,152	0,121	193,8	-0,098	60,8
Коефіцієнт плинності, %	9,68	12,5	9,09	2,82	x	-3,41	x

При аналізі табл. 2 видно, що у 2012 році було звільнено на одного працівника більше ніж у 2011 році, а також на 3 працівників було більше прийнято на роботу, у 2013 році порівняно з 2012 роком було менше звільнено на 1 працівника і прийнято на 2 працівника.

У разі цього в 2012 році збільшилися коефіцієнти загального обороту персоналу та плинності кадрів. Останній досяг розміру 12,5 що є вже доволі високим показником, але ще знаходиться в рекомендованих межах (до 17 %), в 2013 році всі коефіцієнти обороту персоналу та плинності кадрів зменшилися.

Повноту використання трудових ресурсів можна оцінити по кількості відпрацьованих днів і годин одним працівником за аналізований період часу, а також по ступені використання фонду робочого часу. Такий аналіз проводиться по кожній категорії працівників, по кожному виробничому підрозділі й у цілому по підприємству.

Розрахунок показників фонду робочого часу.

Календарний фонд часу становить:

- 2011 – 365 днів;
- 2012 – 366 днів;
- 2013 – 365 днів.

Номінальний фонд робочого часу розрахувати по формулі:

$$T_{\text{НОМ}} = T_{\text{К}} - t_{\text{ВИХ}}, \quad (5)$$

- де $T_{\text{НОМ}}$ – номінальний фонд робочого часу, дні;
 $T_{\text{К}}$ – календарний фонд часу, дні;
 $t_{\text{ВИХ}}$ – час вихідних і святкових днів.

Розрахунок явочного фонду робочого часу розраховуємо по формулі:

$$T_{\text{ЯВ}} = T_{\text{НОМ}} - t_{\text{НЕЯВ}}, \quad (6)$$

- де $T_{\text{ЯВ}}$ – явочний фонд робочого часу, дні;
 $t_{\text{НЕЯВ}}$ – дні неявок: відпустки, через хворобу, прогули, простої.

Корисний фонд робочого часу розрахувати по формулі:

$$T_{\text{П}} = T_{\text{ЯВ}} \cdot t - t_{\text{ВП}}, \quad (7)$$

- де $T_{\text{П}}$ – корисний фонд робочого часу, год.;
 t – номінальна тривалість робочого часу, год.;
 $t_{\text{ВП}}$ – час внутрішніх простоїв і перерв у роботі, скорочених і пільгових годин, годинники.

Розрахунки наведені в табл. 3. Як видно з даних наведених у табл. 3 фактично корисний фонд робочого часу 1 працівника у 2012 році становить 1542,2 годин, що на 37,1 годину менше ніж у 2011 р. Це пов'язане з тим у 2012 році скоротилися явочний фонд робочого часу та тривалість робочої зміни. У 2013 році навпаки корисний фонд робочого часу 1 працівника виріс на 23,5 години.

Таблиця 3 – Основні показники балансу робочого часу одного робітника

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	Відхилення			
				2011-2012 рр.		2012-2013 рр.	
				абсол.	відн.,%	абсол.	відн.,%
Календарний, дні	365	366	365	1	100,3	-1	99,7
Номінальний (режимний), дні	251	250	251	-1	99,6	1	100,4
Середньооблікова чисельність штатних працівників, чол.	31	32	33	1	103,2	1	103,1
Загальний корисний фонд робочого часу, год.	48959	49351	51668	392	100,8	2317	104,7
Корисний фонд робочого часу одного працівника, год.	1579,3	1542,2	1565,7	-37,1	97,7	23,5	101,5

Висновки. Оцінка використання трудових ресурсів дозволяє виявити недоліки у роботі, їх причини та внутрішні резерви економії трудовитрат і підвищення ефективності використання кадрів завдяки їх раціонального розміщення, повнішого завантаження і використання відповідно з набутою професією, спеціальністю і кваліфікацією.

Складовими аналізу використання трудових ресурсів виступають чисельність працівників, рівень забезпеченості ними підприємства, їх склад і структура, показники руху робочої сили, продуктивності праці, використання робочого часу тощо. Система трудових показників дає можливість поєднати та пов'язати окремі показники між собою, а їх аналіз дозволяє оцінити вплив кожного окремого й усієї сукупності показників на загальну результативність праці.

Аналіз повинен ґрунтуватися на існуючих законодавчій та нормативно-правовій, обліковій інформаційних базах, бухгалтерській та статистичній звітності, даних первинної документації та ін.

Підприємства повинні бути зацікавлені в якнайшвидшому усуненні усіх недоліків в роботі працівників та використанні виявлених резервів, оскільки це дозволить підвищити ефективність праці, а це, у свою чергу, покращить результати діяльності підприємства.

Список літератури: 1. *Линенко А.В.* Сутність й аналіз трудового потенціалу підприємства за показниками ефективності його використання [Текст] / А.В. Линенко, О.Л. Шевченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2008. – № 4. – С. 111-116. 2. *Мельник Т.Г.* Ефективність праці: методи вимірювання продуктивності праці та її оплати / Т.Г. Мельник // Теоретичні та прикладні питання економіки: Збірник

наукових праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2005. – Вип.7. – С. 291-296. **3.** *Слободчикова Ю.В.* Методичні аспекти контролю і підвищення продуктивності праці на підприємствах [Текст] / Ю.В. Слободчикова // Держава та регіоні. Серія: Економіка та підприємництво. – 2007. – № 1. – С. 321-326. **4.** *Чернелевський Л.М.* Економічний аналіз на підприємствах промисловості і торгівлі: Підручник / Л.М. Чернелевський. – К.: «Пектораль», 2003. – 312с. **5.** *Шульга Н.В.* Аналіз ефективності використання трудових ресурсів у системі управління діяльністю автотранспортних підприємств [Текст] / Н. Шульга // Наукові записки: зб. наук. праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: Економічна думка. – 2006. – Вип.16. – С. 293-294. **6.** *Шульга Н.В.* Облік і аудит розрахунків з оплати праці та аналіз ефективності використання трудових ресурсів: атореф. дис... к.е.н.: 08.00.09 / Н.В. Шульга; КНЕУ. – Київ, 2008. – 24с. **7.** Закон України «Про оплату праці»: від 10.07.03 р. № 1086-I // Урядовий кур'єр. – 15 серпня 2003 р. – С. 8-11. **8.** Інструкція зі статистики заробітної плати. Затверджена наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2004 р. **9.** Кодекс законів про працю в Україні // Праця й зарплата. – 2003. – № 2. – С. 5-19. **10.** *Кононенко О., Маханько О.,* Аналіз фінансової звітності. – К.: Фактор, 2011. – 208 с. **11.** *Кравченко С.Г.* Економічний аналіз / Навчальна і практична допомога. – Х.: ХИБМ, 1999. – 124с. **12.** *Савицька Г.В.* Аналіз господарської діяльності підприємства: 4-і изд., перепр. і доп. – Мінськ: ТОВ «Нове знання», 2005. – 688 с. **13.** Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам»: Наказ Міністерства фінансів України від 28.10.03 р. № 601 // Бухгалтерський облік й аудит. – 2003. – № 11. – С. 3-9. **14.** Порядок визначення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.95 р. № 100 // Заробітна плата України. – 1995. – № 4. – С. 110. Зі змінами й доповненнями. **15.** Про підприємництво: Закон України від 07.02.91 р. № 698-XII // Відомості ВРУ. – 1999. – № 14. – С. 354. Зі змінами й доповненнями.

Bibliography (transliterated): **1.** *Ly`nenko A.V.* Sutnist` j analiz trudovogo potencialu pidpry`emstva za pokazny`kamy` efekty`vnosti jogo vy`kory`stannya [Tekst]. A.V. Ly`nenko, O.L. Shevchenko. Derzhava ta regioni. Seriya: Ekonomika ta pidpry`emny`czstvo. – 2008. – № 4. – S. 111-116. **2.** *Mel`ny`k T.G.* Efekty`vnist` praci: metody` vy`miryuvannya produkty`vnosti praci ta yiyi oplaty`. T.G. Mel`ny`k. Teorety`chni ta pry`kladni py`tannya ekonomiky`: Zbirny`k naukovy`x prac`. – Kyiv: Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr “Ky`yivs`ky`j univ`ersy`tet”. – 2005. – Vy`p.7. – S. 291-296. **3.** *Slobodchy`kova Yu.V.* Metody`chni aspekty` kontrolyu i pidvy`shhennya produkty`vnosti praci na pidpry`emstvax [Tekst]. Yu.V. Slobodchy`kova. Derzhava ta regioni. Seriya: Ekonomika ta pidpry`emny`czstvo. – 2007. – № 1. – S. 321-326. **4.** *Chernelevs`ky`j L.M.* Ekonomichny`j analiz na pidpry`emstvax promy`slovosti i torgivli: Pidruchny`k. L.M. Chernelevs`ky`j. – Kyiv: “Pektoral”, 2003. – 312 s. **5.** *Shul`ga N.V.* Analiz efekty`vnosti vy`ko-ry`stannya trudovy`x resursiv u sy`stemi upravlinnya diyal`nistyu avtotransportny`x pidpry`emstv [Tekst]. N. Shul`ga. Naukovi zapy`sky`: zb. nauk. prac` kafedry` ekonomichnogo analizu Ternopil`s`kogo nacional`nogo ekonomichnogo univ`ersy`tetu. – Ternopil`: Ekonomichna dumka. – 2006. – Vy`p.16. – S. 293-294. **6.** *Shul`ga N.V.* Oblik i audyt rozrachunkiv z oplaty` praci ta analiz efekty`v-nosti vy`kory`stannya trudovy`x resursiv: atoref. dy`s... k.e.n.: 08.00.09. N.V. Shul`ga; KNEU. – Kyiv, 2008. – 24 s. **7.** Закон Украйны` «Pro oplaty` praci»: vid 10.07.03 r. № 1086-I. Uryadovy`j kur`yer. – 15 serpnya 2003 r. – S. 8-11. **8.** Instrukciya zi staty`sty`ky` zarobitnoyi platy`. Zatverdzhena nakazom Derzhavnogo komitetu staty`sty`ky` Ukrainy` vid 13 sichnya 2004 r. **9.** Kodeks zakoniv pro pra-cyu v Ukraini. Pracya j zarplata. – 2003. – № 2. – S. 5-19. **10.** Kononenko O., Maxan`ko O., Analiz finansovoyi zvitnosti. – Kyiv: Faktor, 2011. – 208 s.

11. Kravchenko S.G. Ekonomichny`j analiz. Navcha-l`na i prakty`chna dopomoga. – Kharkov: XY`BM, 1999. – 124 s. 12. Savy`cz`ka G.V. Analiz gospodars`koyi diyal`nosti pidpry`emstva: 4-i izd., perepr. i dop. – Mins`k: TOV "Nove znannya", 2005. – 688 s. 13. Polozhennya (standart) buxgalters`kogo obliku 26 "Vy`platy` pracivny`kam": Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny` vid 28.10.03 r. № 601. Buxgalters`ky`j oblik j audy`t. – 2003. – № 11. – S. 3-9. 14. Poryadok vy`znachennya seredn`oyi zarobitnoyi platy`: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 08.02.95 r. № 100. Zarobitna plata Ukrayiny`. – 1995. – № 4. – S. 110. Zi zminamy` j dopovnennyamy`. 15. Pro pidpry`emny`chtvo: Zakon Ukrayiny` vid 07.02.91 r. № 698-XII. Vidomosti VRU. – 1999. – № 14. – S. 354. Zi zminamy` j dopovnennyamy`.

Стаття рекомендована до друку докт. економ. наук, проф. О.В. Манойленко.

Надійшла (received) 01.04.2014.

УДК 658:005.61

І.М. ПОГОРЕЛОВ, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХПІ»;
О.В. СИРОМ'ЯТНИКОВА, асистент, НТУ «ХПІ»;
М.Є. ДЕМЧЕНКО, студент, НТУ «ХПІ»

ОСНОВНІ СИСТЕМИ ТА МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні системи та методи визначення ефективності діяльності підприємств, користуючись якими можливо підвищити ефективність їх функціонування. Розглянутий склад систем оцінювання та можливість їх застосування в сучасних умовах господарювання. Показано, що процес дослідження різних методів є одним з найбільш актуальних питань на сьогоднішній момент, зважаючи на те, що серед існуючих вартісних моделей немає такої, яка в повній мірі дозволила б враховувати всю сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища компанії.

Ключові слова: оцінка, ефективність діяльності, вартість компанії, система збалансованих показників

Вступ. В сучасних умовах господарювання проблема оцінки ефективності діяльності підприємств є досить актуальною, тому що оцінка та визначення ефективності дає змогу досліджувати процес управління діяльністю підприємства, визначає рівень відповідності системи управління об'єкту та зовнішньому середовищу, а також сприяє виявленню відхилень у функціонуванні системи.

Взаємодія суб'єктів господарювання із зовнішнім середовищем, яке характеризується високим рівнем невизначеності, складності та динамізму, призводить до зниження ефективності управлінських рішень. Як наслідок, стає необхідною якісна і своєчасна оцінка ефективності внутрішніх процесів на підприємстві, процесів його взаємодії з елементами зовнішнього середо-

© І.М. Погорелов, О.В. Сиром'ятникова, М.Є. Демченко, 2014

вища та всього господарського механізму. Таким чином оцінювання ефективності діяльності виступає підґрунтям, на основі якого визначаються перспективи розвитку підприємства, зміст їх стратегії та тактики.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Проблеми оцінювання ефективності діяльності підприємств були розглянуті в численних наукових дослідженнях, а саме у працях таких науковців як: Єлістратової Г.І. [1], Куденко Г.Е. [2], Куценко А.В. [3], Нойманна Ерл. [4], Нортана Д.П. та Каплана Р.С. [5], Ольве Н.Г., Рой Ж., Веттера М. [6] та інших, в яких досить докладно були досліджені аспекти визначення ефективності діяльності підприємств, але деякі теоретичні дослідження інструментарію вдосконалення системи визначення ефективності діяльності потребують подальших розробок.

В своєму дослідженні Єлістратова Г.І. вказує на важливість оцінки ефективності діяльності підприємств як елементу процесу управління підприємством, який «виступає специфічним інструментом вибору подальшого розвитку підприємства» [1, с.123].

Метою даної статті є дослідження основних систем та методів оцінки ефективності діяльності підприємств, адаптованих до сучасних умов господарювання.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість сучасної вітчизняної та зарубіжної економічної літератури, яка присвячена питанням ефективності діяльності підприємства та методам її оцінки, тема класифікації існуючих методів оцінки розглянута переважно в ключі хронологічного підходу, також недостатньо визначено, яку систему оцінки переважно вибрати для використання тих чи інших груп потенційних користувачів інформації про ефективність функціонування підприємства.

У даному дослідженні будуть розглянуті основні системи і методи визначення ефективності функціонування підприємства, їх порівняльний аналіз з огляду на відповідність інтересам можливих користувачів.

Матеріали досліджень. Для оцінки ефективності функціонування суб'єктів господарювання застосовується велика кількість методів, в яких розглядають економічну категорію «ефективність» під різним кутом зору. При цьому застосування конкретного методу, насамперед, залежить від мети оцінки, теоретичної позиції, з якої вона виконується, глибини та об'єктів порівняння.

Вперше питання ефективності були розглянуті представником англійського меркантилізму Томасом Меном (1664 р.), у своєму дослідженні «Багатство Англії в зовнішній торгівлі» він визначив проблему ефективності державного управління через такий критерій як прибутковість зовнішньої торгівлі [7].

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин економічну ефективність підприємства характеризують фінансові показники, перш за все такі

як прибуток або рентабельність, при визначенні яких слід орієнтуватися на довгострокову перспективу розвитку підприємства, враховуючи при цьому результати минулих періодів, при цьому, оцінюючи економічну ефективність підприємства, слід враховувати, що вона повинна не просто відповідати запланованому рівню, але бути вище або дорівнювати ефективності інших учасників ринку. Враховуючи високий рівень конкурентної боротьби, сучасному підприємству необхідно впровадити систему, засновану на постійному проведенні процедури оцінки та реалізації заходів з підвищення рівня ефективності діяльності.

Найбільшого поширення на сьогоднішній момент набула традиційна фінансова модель, яка застосовується ще з початку минулого сторіччя та постійно удосконалювалася з розвитком методів бухгалтерського обліку.

Сутність цієї моделі полягає у розрахунку внутрішніх показників діяльності для оцінки економічної ефективності без врахування зовнішнього впливу, при цьому основним індикатором зростання ефективності діяльності є підвищення прибутку, яке досягається за рахунок зниження витрат. Аналіз стану підприємства проводиться на основі даних звітності попередніх періодів, як наслідок ефективність діяльності на довгострокову перспективу поставлена в пряму залежність від раніше отриманих результатів.

Недоліки традиційної фінансово-орієнтованої моделі та її обмеженість для оцінки результативності діяльності компаній була об'єктом критики з боку вчених та фахівців ще починаючи з 20-х років минулого століття. Основною претензією менеджменту був ретроспективний характер даних обліку, адже історична інформація не може бути надійним джерелом для прийняття перспективних рішень. Зауважувалось, що можливість оцінювати ефективність діяльності існує лише в короткостроковому періоді, а спрямованість на використання показників бухгалтерського обліку та фінансової звітності значно зменшує її цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень. Також не були враховані в рамках ринкового підходу можливі зміни законодавства, падіння обсягів продажів у результаті дій конкурентів, затримки в постачаннях та інші зовнішні фактори, які здатні істотно вплинути на показники ефективності діяльності компанії.

Навіть поява такої фінансової моделі, як модель Дюпона, в якій вперше рентабельність сукупного капіталу (ROA) як основний показник, що характеризує віддачу, одержувану від коштів, вкладених у діяльність компанії, був поставлений в залежність від двох чинників – рентабельності продажів і ресурсовіддачі, не в змозі була цілком задовольнити інформаційні потреби менеджменту для прийняття адекватних стратегічних рішень. Більш широке поширення набула модифікована факторна модель цього підходу, головна відмінність якої полягала в більш детальному виділенні факторів і зміні пріоритетів щодо результативної ознаки на показник рентабельності власного капіталу (ROE). Призначення моделі Дюпон – ви-

явити внутрішні фактори, що визначають економічну ефективність функціонування компанії, оцінити ступінь їх впливу і тенденції, що складаються у зміні їх значущості. В рамках цього підходу ефективність діяльності оцінювалася в короткостроковому періоді при незмінності параметрів зовнішнього середовища, відсутності прозорості та асиметрії інформації, але вимоги керівництва до систем оцінки ефективності діяльності компаній в цей період почали змінюватися [8].

Тому у 50-і роки минулого століття в західних країнах з'явилася концепція управління вартістю підприємства. У західній практиці вона з'явилася під назвою «вартісний аналіз» (value analysis) і використовувалася при вдосконаленні виробів. Ще в 40-ві роки минулого сторіччя були закладені основи функціонально-вартісного аналізу, розробниками якого майже одночасно і незалежно один від одного стали Лоуренс Д. Майлс та Ю.М. Соболев [9]. У основу даної концепції лягло розуміння того, що для власників бізнесу центральним питанням є приріст їх добробуту, який вимірюється не кількістю ресурсів, залучених у виробництво, не прибутком і рентабельністю, а вартістю бізнесу, що належить їм.

Вартісні моделі визначення ефективності діяльності підприємства, в яких підвищення ефективності пов'язано з приростом його ринкової вартості, стали альтернативою традиційним фінансовим моделям. Автором однієї з перших таких моделей став Джеймс Тобін, який в 1966 р. запропонував «теорію вибору портфельних інвестицій» [10]. Тобін вважав, що за наявності альтернативних варіантів вкладення коштів, слід прагнути до досягнення збалансованості високоризикових і малоризикових інвестицій в інвестиційному портфелі [10].

Розвиток вартісних моделей визначення ефективності діяльності підприємства відбувався паралельно з вдосконаленням систем управління і планування, розвитку інформаційних технологій, посиленням конкурентної боротьби і збільшенням складності завдань для менеджерів і власників компаній. Початковий етап цього розвитку асоціюється з такими значущими моделями, як факторний аналіз (модель Дюпон), коефіцієнт рентабельності інвестицій (ROI), коефіцієнт рентабельності активів (ROA), прибуток на акцію (EPS), прибуток до податків, відсотків і амортизації (EBITDA), рентабельність чистих активів (RONA), прибутковість капіталу з урахуванням ризику (RAROC), модель Едвардса-Белла-Ольсона (ЕВО).

Основний їх недолік – ведення розрахунків на основі даних минулих періодів і недостатня сфокусованість на задоволення інтересів акціонерів компанії. В середині 80-х рр. минулого століття з'явилися нові підходи: доданої ринкової вартості (MVA), доданої вартості акціонерного капіталу (SVA), економічної доданої вартості (EVA), прибутковості інвестицій на основі потоку грошових коштів (CFROI), доданої вартості потоку грошових коштів (CVA), опціонного ціноутворення (OPM) і деякі інші.

Наприкінці ХХ ст. багато з фундаментальних постулатів фінансово-орієнтованих моделей оцінки ефективності діяльності компаній перестали задовольняти менеджмент компаній. Як наслідок, еволюційний розвиток концепції вартісної оцінки ефективності діяльності підприємства привів до формування нових підходів, що отримали назву «стратегічного вимірювання». Серед найбільш популярних концепцій початку ХХІ ст. стали концепція комплексного аналізу даних (Data Envelopment Analysis), модель вимірювання досягнень (Performance Measurement Model), збалансована система показників (Balanced Scorecard), вартісний підхід оцінки підприємства (Value Based Management) та ін., кожна з яких не є досконалою.

Відомі фінансові показники і моделі у вигляді їх характеристики у відповідності з їх цілями і об'єктами дослідження представлені в табл. 1 [11].

Таблиця 1 – Еволюція підходів визначення ефективності діяльності

Система	Період дослідження та об'єкт дослідження	Критерії	Відомі моделі	Практична значущість, достоїнства і недоліки
1	2	3	4	5
1 Виробнича та економічна ефективність у неокласичній теорії	Досліджується виробнича та економічна ефективність	Максимізація прибутку, показник сукупної факторної продуктивності	Модель Кобба-Дугласа	Може бути використана для оцінки ефективності на макрорівні. Відсутність впливу на управлінську стратегію
2 Облікова модель аналізу. Факторний аналіз прибутку. Модель Дюпона та рентабельності інвестицій	1920-ті р. Досліджується бухгалтерський прибуток	Максимізація ROE-прибутковості власного капіталу	Факторний аналіз прибутку, рентабельність інвестицій та власного капіталу (ROI, ROE)	Може бути використана для оцінки ефективності на мікрорівні. Дозволяє всебічно оцінити ефективність підприємства. Слабкий вплив на прийняття стратегічних рішень
3 Концепція грошових потоків. Модель DCF	1950-60 рр. Досліджується поточна вартість майбутніх	Критерій ефективності $NPV > 0$, $IRR >$ порога або WACC	Вільний (чистий) грошовий потік (FCF).	Використовується при обмеженості фінансових ресурсів.

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
	грошових потоків протягом певного прогнозованого періоду		Чиста поточна вартість (NPV). Внутрішня норма прибутковості (IRR). Середньозважена вартість капіталу (WACC)	Високоєфективний метод оцінки при припущенні, що структура капіталу не змінюється. Оцінка ризику участі для кожного учасника. Облік чинника часової вартості грошових коштів
4 Показники фондового ринку прибуток на акцію (EPS) і група ринкових мультиплікаторів	1970-ті рр. Досліджується ЕВІТДА (операційний прибуток до сплати податків, відсотків і амортизації) і ринкова капіталізація	Критерій – максимізація ЕВІТДА	Ціна акції до чистого прибутку, рентабельність чистих активів (RONA)	Велика практична значущість, використовується для відкритих компаній, акції яких котируються на фондовому ринку. Враховується ризик прибутковості та фін. рішень через поняття фін. важеля. Можливо імітаційне фін. моделювання досяжного рівня екон. зростання підприємства.
5 Моделі економічного прибутку (грошових потоків), та концепція створення вартості (value management)	90- ті рр. Поточна вартість економічного прибутку протягом прогнозованого періоду. Управління вартістю як стратегія створення та розвитку	Критерій максимум акціонерного капіталу $EVA > 0$	Економічної доданої вартості (EVA), доданої вартості акціонерного капіталу (SVA), доданої вартості грошових потоків (CVA), прибутковості інвестицій на основі грошових	Можливість інтеграції систем управління, заснованої на концепції EVA зі стратегічними фінансовими планами

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
			потоків (CFROI), ЕВО-модель Едвардса-Белла- Ольсона, тощо	
6 Моделі вимірювання досягнень (Performance Measurement, PM). Система збалансованих показників BSC	90-ті рр. Поточна вартість економічних вигод протягом періоду прогнозу	Максимум акціонерного капіталу, економічного та облікового прибутку, маркетингових цілей	BSC модель Каплана-Нортон, модель EP ² M, BSC модель Лоренца-Мейсела, «Піраміда ефективності», тощо	Можливість інтеграції системи управління, заснованої на BSC зі стратегічними фінансовими та не фінансовими планами, враховуючи практично будь-які ризики.
7 Новий вартісний підхід до оцінки підприємства (value based management – VBM)	Кінець 90-х рр. -XXI ст. Поточна вартість майбутніх грошових потоків упродовж прогнозованого періоду	Максимум акціонерного капіталу, споживчої цінності (корисності) та ефективності менеджменту	Модель Дамодарана, підхід Коупленда, модель Уолша, модель скоректованої економічної доданої вартості (AEVA), модель покращеної економічної доданої вартості (REVA).	Високоєфективні методи варіантності структури капіталу. Інтеграція VBM і стратегічного фінансового планування. Коригування облікової політики для цілей прогнозу і контролю грошових потоків. Побудова дерева фінансових цілей для кожного елемента керування. Управлінська гнучкість.

Як видно з таблиці, моделі створення вартості та концепції системи збалансованих показників BSC виникають майже одночасно. Кожна з цих систем має свої недоліки і переваги. Перша не в змозі надати зв'язок управлінського обліку з технологіями фінансового менеджменту, друга не має певного кінцевого показника, на основі якого можна було оцінювати ефективність діяльності підприємства. Тому протягом наступних років ви-

никає нова концепція розуміння вартісного підходу до оцінки підприємства (VBM) на основі аналізу взаємозв'язків не тільки фінансових показників, але й на основі дослідження нефінансових. Необхідна контрольно-аналітична система була створена засобом інтеграції концепції VBM з комплексними системами, націленими на вимірювання досягнень (Performance Measurement, PM). Нова VBM – це концепція управління, спрямована на поліпшення стратегічних і оперативних рішень на всіх рівнях за рахунок концентрації зусиль всіх осіб, що приймають рішення, та на максимально можливному охопленні всіх видів ресурсів, що приймають участь у процесі діяльності, на основі ключових факторів вартості.

Результати досліджень. В сучасних умовах господарювання виникає необхідність удосконалення управління суб'єктами господарювання не тільки на макрорівні, а і на мікрорівні, що потребує перегляду теоретичного підґрунтя та розробки сучасних підходів до систем управління та відповідних методів їх оцінювання. Як наслідок, необхідна оперативна та гнучка, адаптована до сучасних умов система управління, яка б стала фундаментом ефективного функціонування і дала змогу менеджерам приймати необхідні управлінські рішення. Оцінка ефективності діяльності компаній є вихідним пунктом для розробки обґрунтованої економічної політики, постановки завдань, які можуть бути своєчасно вирішені при вдосконаленні всього господарського механізму. За цих умов виникає потреба в змістовному аналізі підходів щодо ефективності функціонування компаній, в оцінці результатів їх діяльності, розробці системи показників ефективності, які дозволять комплексно оцінити їх роботу.

Висновки. З усіх альтернативних цільових функцій в рамках концепції VBM визначимо максимізацію вартості компанії, але відзначимо відсутність єдиної типології даної методики. PM-системи з'явилися як відповідь на практичні запити різних учасників діяльності компанії; існує величезна кількість даних систем; частина з них була розроблена і адаптована найбільшими компаніями-лідерами, інша частина запропонована, впроваджена та апробована провідними консалтинговими фірмами. Тому процес розробки дослідження різних методик поєднання VBM та PM-систем є одним з найбільш актуальних питань на сьогоднішній момент, зважаючи на те, що серед існуючих вартісних моделей немає такої, яка в повній мірі дозволила б враховувати всю сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища компанії, найбільш перспективною з них, незважаючи на зазначені недоліки, є модель економічної доданої вартості, яку необхідно удосконалити, що потребує подальших досліджень.

Список літератури: 1. Єлистратова Г.І. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємств / Г.І. Єлистратова // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції – 2013 – № 22. – С. 120-124. 2. Куденко Г.Е. Управление эффективностью деятельности промышленного предприятия : монография / Г.Е. Куденко, Н.В. Канарская,

В.Н. Беленцов, С.И. Севостьянова – Севастополь: Вебер, 2003. – 239 с. **3.** *Куценко А.В.* Механізм управління ефективністю діяльності системи як необхідність для досягнення її цілі / *А.В. Куценко* // *Економіка: проблеми теорії та практики*. Вип. 212 – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – Т. 1. – С. 147-154. **4.** *Нойманн Эрл*. Качество на уровне Шесть Сигма. / *Нойманн Эрл, Хойсингтон Стивен Х.* – Днепропетровск: Баланс – Клуб, 2004. – 440 с. **5.** *Каплан Р.* Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / *Р. Каплан, Д. Нортон*; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 304 с. **6.** *Ольве Н.Г.* Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей / *Н.Г. Ольве, Ж. Рой, М. Веттер*; пер. с англ. – М.: ТД Вильямс, 2003. – 304 с. **7.** *Історія економічних учень: підручник* / *Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник, О.В.Ткаченко, Г.Ю.Кириллова.* – К.: КНЕУ, 1999. – 562с. **8.** *Якубович М.А.* Проблемы оценки эффективности функционирования компаний / *М.А. Якубович* // *Планово-экономический отдел.* – 2005. – №1. – С. 78-81. **9.** *Карпунин М.Г.* Основы функционально-стоимостного анализа / *М.Г. Карпунин, Б.И. Майданчик.* – М.: Энергия, 1980. – 175 с. **10.** *Денежная политика и экономический рост* / пер. с англ. *Д. Тобин.* – М.: Эдиториал УРСС, 2010. – 272 с. **11.** *Стоимостный подход к управлению инновационным процессом на предприятии: учебник по классическому университетскому образованию* / *Э.А. Козловская, Д.С. Демиденко, Е.А. Яковлева, М.М. Гаджиев*; Санкт-Петербургский государственный политехнический университет. – Санкт-Петербург, 2010. – 205с.

Bibliography (transliterated): **1.** *Jelystratova G.I.* Methodychni pidhody do ocinky efektyvnosti dijaly'nosti pidpryjemstv. Naukovyj visnyk: Finansy, banky, investyicii', 2013, no. 22. – S. 120-124. **2.** *Kudenko G.E., Kanarskaya N.V., Belentsov V.N., Sevost'yanova S.I.* Upravlenie effektivnost'yu deyatel'nosti promyshlennogo predpriyatiya. Sevastopol': Veber, 2003. – 239 s. **3.** *Kucenko A.V.* "Mehanizm upravlinnja efektyvnistju dijaly'nosti systemy jak neobhidnist' dlja dosjagnennja i'i' cili." *Ekonomika: problemy teorii' ta praktyky*. Vyp. 212, Dnipropetrovs'k: DNU, 2006. – Т. 1. S. 147-154. **4.** *Noymann Erl., Khoysington Siiven Kh.* Kachestvo na urovne Shest' Sigma. Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 2004. – 440 s. **5.** *Kaplan R., Norton, D.*, Sbalansirovannaya sistema pokazateley. Ot strategii k deystviyu. Moscow: Olimp-Biznes, 2003, 304 p.. **6.** *Ol've N.G. Roj Zh., Vetter M.* Sbalansirovannaja sistema pokazatelej. Prakticheskoe rukovodstvo po ispol'zovaniju. – Moscow: Vil'jams, 2006. – 304 s. **7.** *Kornijchuk L.Ja., Tatarenko N.O., Poruchnyk A.M., Tkachenko O.V., Kyryllova G.Ju.* Istorija ekonomichnyh uchen': – Kiev: KNEU, 1999. – 562 p. **8.** *Yakubovich M.A.* "Problemy otsenki effektivnosti funktsionirovaniya kompaniy" Planovo-ekonomicheskij otdel, 2005. no. 1. – S. 78-81. **9.** *Karpunin M. G., Maydanchik B. I.* Osnovy funktsional'no-stoimostnogo analiza. – Moscow: Energiya, 1980. – 175 s. **10.** *Tobin D.* Denezhnaya politika i ekonomicheskij rost. – Moscow: Editorial URSS, 2010. – 272 s. **11.** *Kozlovskaya E.A., Demidenko D.S., Yakovleva E.A., Gadzhiev M.M.* Stoimostnyy podkhod k upravleniyu innovatsionnym protsessom na predpriyatii: uchebnik po klassicheskomu universitetskomy obrazovaniyu. – Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy politekhnicheskij universitet, 2010. – 205 s.

Надійшла (received) 31.03.2014.

Л.С. СТРИГУЛЬ, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХП»;
В.П. ОСТАПЕНКО, студент, НТУ «ХП»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ДОХОДІВ, ВИТРАТ І ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті з'ясовуються проблеми системного підходу до класифікації обліку доходів і фінансових результатів діяльності підприємств. Показано – класифікація фінансових результатів ускладнюється тим, що різні науковці по-різному визначають сутність одного й того самого виду прибутку чи збитку, не називають ознак класифікації прибутку (збитку), а тільки перераховують його різноманітні види. Зроблено висновки щодо особливостей організації облікових процесів доходів і фінансових результатів діяльності підприємств.

Ключові слова: підприємство, облік, фінансові результати, доходи, витрати, облікові процеси, організація обліку.

Вступ. Управління господарською діяльністю підприємств потребує сучасного інформаційного забезпечення, важливу частину якого складають дані про фінансовий стан та фінансові результати. Формуванню фінансових результатів діяльності підприємств передують складна облікова робота, від якості якої залежить достовірність та об'єктивність інформації, що необхідна для прийняття управлінських рішень. Саме тому організація обліку доходів, витрат і фінансових результатів є важливим напрямом діяльності підприємства.

Великий внесок у розвиток теоретичних, методичних і прикладних питань організації обліку доходів, витрат і фінансових результатів зробили вітчизняні вчені М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, В.В. Сопко, С.Ф. Голов, В.О. Шевчук та ін.

Метою даної статті є виявлення сутності та основних принципів організації обліку фінансових результатів діяльності та доходів підприємств у напрямку їх вдосконалення.

Основні результати дослідження. Різноманітність видів доходів, витрат і фінансових результатів у економічній літературі спричинили появу численних ознак їх класифікації. Групування фінансових результатів за певними ознаками передбачає виділення продуктивного та правового аспектів.

У межах продуктивного аспекту виокремлено ознаки: вид діяльності, джерело формування, підрозділ і період формування фінансових результатів; у межах правового аспекту – методика розрахунку, відповідність плану, база оцінки, особливості оподаткування, спосіб використання [1].

Одним із найважливіших аспектів організації бухгалтерського обліку на підприємствах є розробка класифікації доходів, витрат і фінансових

© Л.С. Стригуль, В.П. Остапенко, 2014

результатів, здатної максимально задовольняти інформаційні потреби користувачів.

Практичне значення класифікації переоцінити не можливо. По-перше, вона забезпечує групування та систематизацію даних про доходи, витрати і фінансові результати, які виступають основними об'єктами бухгалтерського обліку, у різних обліково-аналітичних розтинах залежно від цільової спрямованості їх використання. По-друге, класифікація значною мірою визначає основні напрями організації бухгалтерського обліку доходів, витрат і фінансових результатів на прикладному рівні, оптимальний ступінь співвідношення та взаємозв'язку окремих його елементів, вибір відповідних методів обліку, планування, контролю, аналізу і моделювання управлінських рішень [2]. При цьому, як зауважують науковці [1, с. 233], класифікація повинна відповідати, як мінімум, двом постулатам: перший – вона має бути теоретично обґрунтованою; другий – застосування її на практиці визначається необхідністю.

Визнані доходи у бухгалтерському обліку класифікуються згідно з вимогами П(С)БО 15 «Дохід» за такими групами: а) дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); б) інші операційні доходи; в) фінансові доходи; г) інші доходи; д) надзвичайні доходи [3]. Далі в стандарті вказано, що склад доходів, віднесених до відповідної групи, встановлено П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати». Втім, необхідно звернути увагу, що, згідно з положенням, доходи класифікують за такими групами: дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); інші операційні доходи; дохід від участі в капіталі; інші фінансові доходи; інші доходи; надзвичайні доходи [4].

При аналізі вказаних нормативних документів неважко помітити, що класифікація доходів у чинних П(С)БО не співпадає. Це пов'язане, в першу чергу, з направленістю П(С)БО 3 на складання фінансової звітності, а П(С)БО 15 – на загальні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи підприємства. Разом з тим, два нормативних документи мають однакове юридичне значення, а тому не повинні бути суперечливими. Навпаки, вказана П(С)БО інформація повинна бути основою для розробки інших документів, таких як Інструкція до Плану рахунків підприємств і організацій, що містить більш деталізовану інформацію.

Ще однією проблемою є відсутність єдиних методичних підходів до визначення справедливої вартості активів при їх обміні або оплаті, тому оцінка доходів на підприємствах зазвичай є умовною та може бути визначена з певним ступенем надійності. До того ж, складність застосування критеріїв визнання доходу окремо до кожної операції або до окремих елементів однієї операції, або до двох чи більше операцій разом, якщо це впливає із суті господарських операцій, суттєво ускладнює й зводить нанівець достовірність оцінки доходів від реалізації. Також дискусійним є

визначення функціональної залежності доходів та витрат від певного звітного періоду чи кількох періодів при довготривалому операційному циклі, що впливає на достовірність визначення фінансового результату.

Отже, досліджені нормативно-правові акти, що регламентують порядок визначення результатів діяльності підприємства, взагалі не містять єдиної класифікації доходів, витрат та фінансових результатів, що могли б бути використані для створення ефективних інформаційних облікових моделей.

Організація обліку доходів являється важливою статтею обліку діяльності підприємства, оскільки саме вона характеризує розвиток чи занепад його господарської діяльності.

Використання системного підходу в організації обліку доходів, витрат і фінансових результатів передбачає вирішення наступних завдань:

- визначення сутності й ознак класифікації доходів, витрат і фінансових результатів, вивчення впливу особливостей організації і технології виробництва на побудову обліку доходів, витрат і фінансових результатів;

- обґрунтування напрямів удосконалення методики синтетичного й аналітичного обліку доходів, витрат і фінансових результатів, їх відображення у звітності;

- розробку практичних рекомендацій щодо застосування інформаційного моделювання та запровадження автоматизованого обліку доходів, витрат і фінансових результатів.

Реформування бухгалтерського обліку в цілому та обліку доходів, витрат і фінансових результатів зокрема торкнулося не тільки термінології, а й порядку визнання доходів і витрат, їх оцінки, класифікації, накопичення на рахунках, закриття на фінансові результати, формування та розподілу прибутку тощо. Це обумовило необхідність дослідження низки проблемних питань організації обліку фінансових результатів в рамках системного підходу.

Кінцевим фінансовим результатом діяльності підприємства є прибуток (збиток). Згідно з П(С)БО № 3 «Звіт про фінансові результати» прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати, а збиток – це перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати [5]. Однак, загальноприйнятий розрахунок прибутку (збитку) через перевищення доходів над фактично понесеними витратами і навпаки не враховує неявних (внутрішніх) витрат, які є обов'язковою складовою при визначенні економічного прибутку, що звужує можливості контролю ефективності використання наявних ресурсів підприємства.

Анулювання поняття «балансовий прибуток» та кардинальна зміна методики розрахунку проміжних фінансових результатів забезпечили наближення вітчизняного обліку до міжнародних стандартів. Однак в економічній літературі існують дві спірні концепції прибутку: поточної

операційної діяльності та включення всіх статей, що передбачають різну методику розрахунку прибутку, який в подальшому підлягатиме розподілу.

Прихильники концепції поточної операційної діяльності стверджують, що прибуток повинен відображати тільки доходи й витрати від звичайної (регулярної) діяльності підприємства. Надзвичайні доходи й витрати, які не відображають загальну майбутню доходність підприємства, не повинні включатися до прибутку, який формується на рахунку «Фінансові результати», а прямо відноситися на нерозподілений прибуток. У свою чергу, прихильники концепції включення всіх статей мотивують свою позицію тим, що доходи й витрати як від звичайної діяльності, так і від надзвичайних подій впливають на довгострокову доходність підприємства, а тому повинні включатися до прибутку, який формується на рахунку «Фінансові результати» [2].

Організація фінансового обліку доходів, витрат і фінансових результатів на підприємстві залежить від вибору організаційної форми ведення обліку, типу організації бухгалтерського обліку, форми бухгалтерського обліку та вибору облікової політики, тому для більш точного обліку фінансових результатів необхідно враховувати всі перелічені аспекти.

Висновки. Важливою проблемою організації обліку фінансових результатів, яка й досі не вирішена сучасними науковцями, є відсутність єдиної класифікації фінансових результатів. Класифікація фінансових результатів ускладнюється тим, що різні науковці по-різному визначають сутність одного й того самого виду прибутку чи збитку («валовий» і «загальний» прибуток, включення нормального прибутку до складу економічного та його окреме відображення). Більшість науковців не називають ознак класифікації прибутку (збитку), а тільки перераховують його різноманітні види.

Розвиток вітчизняної практики організації фінансового обліку доходів, витрат і фінансових результатів свідчить про його недостатню спрямованість на запити користувачів бухгалтерської інформації.

З метою підвищення інформативності обліку доцільно здійснити ряд заходів, а саме:

- запровадити класифікацію доходів та фінансових результатів залежно від джерел їх формування: від реалізації, зміни цін й від інших операцій;

- розмежувати доходи, витрати і фінансові результати за видами операційної, фінансової й інвестиційної діяльності та надзвичайних подій, що передбачає перейменування відповідних субрахунків рахунку 79 «Фінансові результати» та уточнення складу субрахунків доходів і витрат за вказаними видами діяльності;

- здійснити деталізацію інформації про фінансові результати в межах аналітичного обліку за видами діяльності, видами продукції, центрами відповідальності, каналами реалізації.

Список літератури: 1. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік: облікова політика і план рахунків, стандарти і кореспонденція рахунків, звітність: навчальний посібник / Ф.Ф.Бутинець, Н.М.Малюга. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 512 с. 2. *Прохар Н.В.* Облік доходів, витрат і фінансових результатів: проблеми теорії та практики: [монографія] / Н.В. Прохар, Ю.О. Ночовна. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 257с. 3. П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати», затверджено Наказом Міністерства України від 31.03.99 р. № 87 (зі змінами і доповненнями) // Все про бухгалтерський облік. – № 37 (спецвипуск 64) – 2001. – 64 с. 4. П(С)БО 15 «Дохід», затверджено наказом Міністерства України від 29.11.99 р. № 290 (зі змінами і доповненнями) // Все про бухгалтерський облік. – № 37 (спецвипуск) – 2001. – 64 с. 5. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку / Уклад. В. Кузнецов. – Х.: Фактор, 2009. – 416 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Butynets' F.F.* Bukhhalters'kyu oblik: oblikova polityka i plan rakhunkiv, standarty i korespondentsiya rakhunkiv, zvitnist': navchal'nyy posibnyk / F.F.Butynets', N.M. Malyuha. – Zhytomyr: PP «Ruta», 2001. – 512 s. 2. *Prokhar N.V.* Oblik dokhodiv, vytrat i finansovykh rezul'tativ: problemy teorii ta praktyky: [monohrafiya] / N.V. Prokhar, Yu.O. Nochovna. – Poltava: RVV PUET, 2011. – 257s. 3. P(S)BO 3 „Zvit pro finansovi rezul'taty”, zatverdzheno Nakazom Minfinu Ukrayiny vid 31.03.99 r. № 87 (zi zminamy i dopovnennyamy) // Vse pro bukhhalters'kyu oblik. – № 37 (spetsvypusk 64) – 2001. – 64 s. 4. P(S)BO 15 „Dokhid”, zatverdzheno nakazom Minfinu Ukrayiny vid 29.11.99 r. № 290 (zi zminamy i dopovnennyamy) // Vse pro bukhhalters'kyu oblik. – № 37 (spetsvypusk) – 2001. – 64 s. 5. Polozhennya (standarty) bukhhalters'koho obliku / Uklad. V.Kuznyetsov. – Kharkov: Faktor, 2009. – 416 s.

Надійшла (received) 05.03.2014.

УДК 37.072

П.В. БРІНЬ, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХПІ»;
Г.В. МУШИНСЬКА, студент, НТУ «ХПІ»

УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ ПРОЕКТАМИ У ВНЗ УКРАЇНИ

У статті розглядається міжнародна проектна діяльність у вищих навчальних закладах України. Досліджуються її становлення та розвиток впродовж часу, розглядаються особливості та виділяються загальні тенденції. Показано, що стихійне впровадження такого роду інновацій лише погіршує стан системи вищої освіти в цілому через актуалізацію різних ризиків. Пропонуються шляхи вирішення проблем в управлінні міжнародними проектами у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: вища освіта, глобалізація, інтеграція, інтернаціоналізація, міжнародний проект, проектна діяльність.

Актуальність дослідження полягає у тому, що необхідним етапом розвитку вищих навчальних закладів є інтернаціоналізація, яка реалізується через міжнародні проекти. Глобалізація економіки призвела до необхідності розвитку міжнародного ринку освітніх послуг. Інноваційна проектна

© П.В. Брінь, Г.В. Мушинська, 2014

діяльність виступає як відповідь на об'єктивний запит часу та тих вимог, які висувуються сьогодні до системи вищої освіти та до університету.

Метою статті є аналіз та дослідження міжнародної проектної діяльності у ВНЗ на території України, виявлення загальних тенденцій та запропонування шляхів подолання труднощів.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР у часи економіки з перехідним характером система вищої освіти зустрілася із новими викликами, серед яких були помітні розбіжності між очікуваннями зацікавлених сторін (викладачів, випускників, промислового сектору) та реальністю ринкової економіки. Багато технічних університетів почали пропонувати нові нетипові для них спеціальності, серед яких довгий час були популярні бізнес і право. Окрім відкриття нових спеціальностей, з'явилася тенденція до вивчення іноземних мов, які перестали бути прерогативою майбутніх перекладачів та вчителів іноземної мови; колишній Радянський Союз почали відвідувати зарубіжні викладачі. У цей період спостерігається активізація стажування викладачів та студентів, професійні обміни, якому сприяли іноземні посольства (самими активними були США, Франція, Німеччина, Великобританія, Канада) та культурно-освітні посередники – такі як Американські Ради з міжнародної освіти, DAAD – Німецька служба академічних обмінів, Британська Рада, Альянс Франсез.

Широкий розвиток діяльності потребував координації на університетському рівні. Саме тому в різних університетах по всій Україні були створені відділи міжнародної співпраці, а нагляд за ними було закріплено за проректорами. Ще не існувало жодної процедури реалізації основної діяльності, тому кожен міжнародний контракт та будь-яка ініціатива у цій області були в нагоді. Новий Закон України про Освіту 1996 визнав інтеграцію вищої освіти України до міжнародного академічного суспільства головним пріоритетом. У середині 90-х проекти Темпус (фінансовані ЄС) та Проекти співробітництва університету (фінансовані США) були спрямовані на «розвиток керівництва та управління в університетах, відновлення старих навчальних планів та розробку нових курсів та програм, професійний розвиток викладачів». У 2005 році національний уряд підписав Болонську Декларацію, плануючи інтеграцію у політичне, соціальне та культурне європейське суспільство через відновлення та реформацію вищої освіти. Стратегічні цілі, висунуті Міністерством Освіти та Науки України для сектору вищої освіти, включили впровадження програм для просування талановитої молоді, сприянню їх академічного розвитку та плануванню кар'єри. В умовах демографічної кризи, глобалізації, швидкого технологічного розвитку та виникнення економіки знань, Україна як активний учасник Болонського процесу визнала широку оновлену місію вищої освіти. На шляху модернізації, інтернаціоналізації та інтеграції до європейського суспільства вищої освіти

перед Україною поставали багато змін, які треба було приймати. Але, не зважаючи на певний успіх запровадження Болонського процесу, залишилось декілька недоліків. Оскільки цей процес є низхідним, роль топ-менеджерів університетів полягала у тому, щоб повідомити про важливість, пріоритети, цілі, наслідки та винагородження усім зацікавленим особам. Більшість навчальних закладів обмежилась лише випуском брошур про Болонський процес. Більш того, дуже часто зусилля з інтеграції до ЄС на національному рівні залишаються лише висловленнями, що не мають за собою певних дій та практичних реформ.

У сучасному світі для того, щоб отримати корпоративні партнерства, навчальні заклади мають продемонструвати свою зацікавленість у використанні новітніх технологій. Сектор бізнесу привертає увагу до зусиль закладів не відставати від прогресу та бачить у таких ВНЗ надійних партнерів. Зараз фокус в усьому світі зміщується від запам'ятовування знань до процесу їх збору, аналізу та застосування. Ці зміни вимагають переосмислення методів навчання, таких як перехід на Проектне навчання в "перевернутих класах", де знання отримуються вдома, а застосовуються під час занять, впровадження електронного навчання, ширше використання відеоматеріалів, гнучкість – тобто вміння обирати саме той метод, який працює краще, а також спільне онлайн навчання з іншими вузами.

У результаті впровадження міжнародних проектів в Україні було засновано Американсько-Український Бізнес Центр, Україно-Французький Центр та Центр «Перспектива», які зараз грають важливу роль у міжнародній співпраці ВНЗ з академічними закладами та іноземними підприємствами. На сьогоднішній день ці центри приймають участь у реалізації проектів Темпус, пов'язаних з організацією проектно-фінансової студії, де студенти, викладачі та представники бізнесу зможуть розробити дійсні проекти по заявкам різних компаній.

Програма Темпус вважається одним з головних інструментів інтернаціоналізації завдяки її внеску до реформації університетів через надання фінансової, методологічної та експертної підтримки. Україна приєдналася до програми Темпус у 1993 році. На той період програма Темпус мала спрямованість на удосконалення управління закладами освіти, оновлення або розробку нових навчальних програм та підвищення кваліфікації викладачів. Українські вищі навчальні заклади брали активну участь у проектах Темпус із самого початку. Зараз проекти Темпус здійснюються майже в усіх регіонах України. За цей час українські університети продемонстрували відданість реформам та стійкий інтерес до розвитку освітньої галузі, до запровадження новітніх підходів в освіті.

У межах програми Темпус I, II, III з 1993 по 2006 роки за участі партнерів з України було профінансовано біля 300 проектів Темпус загальним бюджетом у 53,6 млн євро. За результатами чотирьох конкурсів

програми Темпус IV реалізується в Україні 38 проектів:

- 1-й конкурс програми Темпус IV (2008) із 76 відібраних проектів – 12 проектів за участі партнерів з України;
- 2-й конкурс програми Темпус IV (2009) із 69 відібраних проектів – 12 проектів за участі партнерів з України;
- 3-й конкурс програми Темпус IV (2009) із 64 відібраних проектів – 5 проектів за участі партнерів з України;
- 4-й конкурс програми Темпус IV (2010) із 63 відібраних проектів – 9 проектів за участі партнерів з України;
- 5-й конкурс програми Темпус IV: із 108 відібраних проектів – 23 за участі партнерів з України;
- 6-й конкурс програми Темпус IV: із 171 відібраних проектів – 33 за участі партнерів з України: див рис. 1, рис. 2.

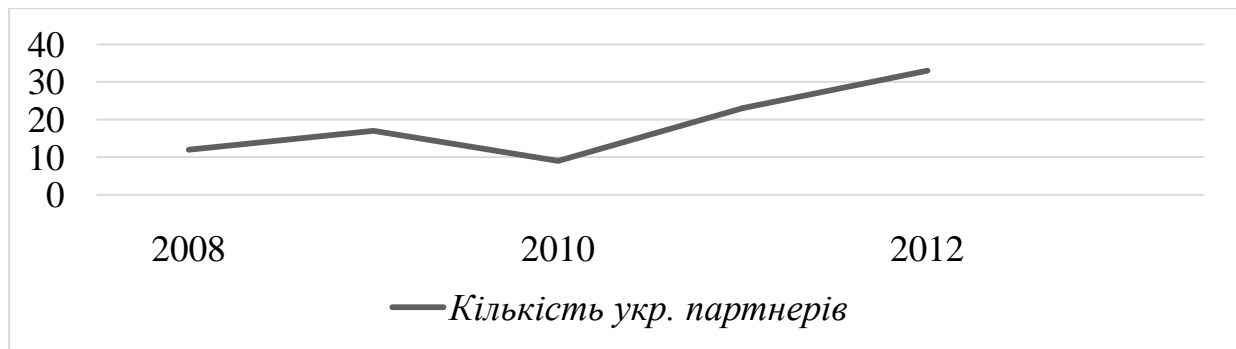

Рис. 1 – Участь партнерів з України у програмах Темпус (2008-2012)

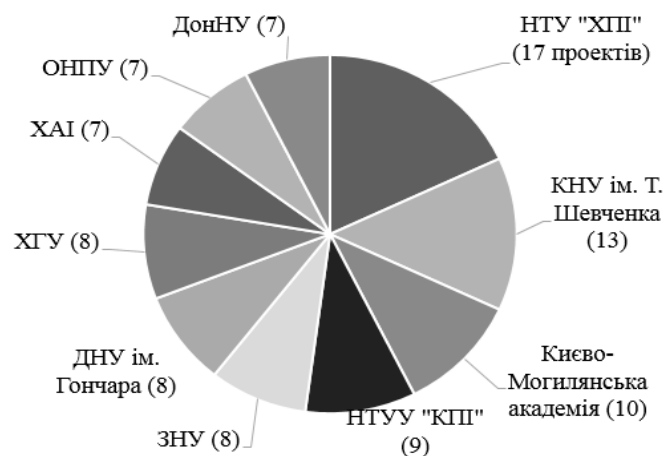

Рис. 2 – Вищі навчальні заклади з найбільшим показником участі у проектах Темпус з I по III (1990-2006)

Варто відмітити, що багато з положень міжнародних заходів у цих програмах досі не були впроваджені, особливо ті, що несуть фінансову складову (а саме розвиток механізмів формування національних фондів,

стипендій, та інших ресурсів для підтримки Болонського процесу). Це пояснюється фінансовими обмеженнями бюджету, частою зміною керівництва Міністерства через зміну державного уряду (2005, 2007, 2010), бюрократичними перешкодами в оперативній взаємодії відділів у Міністерстві та між міністерствами, опір структур, які мають бути реорганізовані.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасного стану міжнародної діяльності ВНЗ України показує, що найбільш серйозна проблемою є відсутність ефективної системи управління.

Система підготовки до роботи в міжнародних проектах на методичному рівні може включати в себе кілька блоків: культурологічний, що припускає загальне ознайомлення з культурою тієї чи іншої країни – потенційного проектного партнера, з особливостями міжкультурної комунікації та паралельне формування діалогічної установки у свідомості аудиторії; власне, методичний – спрямований на навчання навичкам організації та проведення конференцій і семінарів міжнародного характеру, що мають певну специфіку; проектно-менеджерський блок, націлений на роз'яснення основ проектного менеджменту, загальних правил розробки та реалізації міжнародного освітнього проекту, критеріїв оцінки його ефективності; власне економічний, спрямований на навчання навичкам складання бюджетів грантів, специфіці фінансових операцій в рамках грантів Європейського союзу та інших міжнародних об'єднань та організацій. У сучасних умовах розвитку інноваційних процесів в просторі сучасного ВНЗ такий вид підготовки стає невід'ємною умовою розвитку особистості з метою адаптації в професійному співтоваристві, що змінюється.

Сучасний університет зараз характеризується як освітня та наукова система, що розвивається. Вона має багаті внутрішні інноваційні потенціали, які реалізуються за певних умов. Акцентування уваги саме на інноваційному виді діяльності потребує від учасників міжнародного проекту володіння новими навичками. Стихійне впровадження такого роду інновацій лише погіршує стан системи вищої освіти в цілому через актуалізацію різних ризиків. Розуміння цього факту призводить до думки про необхідність всебічного аналізу процесів, які відбуваються у проектній діяльності сучасного ВНЗ, їх дослідженню на рівні як змісту так і структури, що не може не призвести до ідеї створення методичної системи підготовки професорсько-викладацького складу з метою участі у міжнародно-проектній діяльності.

Список літератури. 1. Рыжкова И.В. Международный проект как инновационная форма деятельности современного университета / И.В. Рыжкова // Инновации в образовании. – 2008. – № 12. – С. 63-77. 2. Проекти Темпус в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tempus.org.ua/uk/tempus/proekty-tempus-v-ukraini-2000->

2008.html. – Дата звертання : 25 березня 2014. **3.** Changing Higher Education Institutions in Societies in Transaction. In-depth Study Report [Електронний ресурс] / Christina Armutlieva // Звіт. – 2014. – Режим доступу: <http://www.lamanche-tempus.eu/index/page/179>. – Дата звертання: 25 березня 2014. **4.** *Kälvermark T.* National Policies for Internationalisation of Higher Education in Europe / *T. Kälvermark, M. C. Van Der Wende*. – Stockholm: National Agency for Higher Education, 1997. – P. 266. **5.** *Yuryeva I.* Internationalisation of Higher Education in Ukraine. – Kassel university press GmbH, 2011. – Т. 11.

Bibliography (transliterated): **1.** *Ryizhkova I.V.* Mezhdunarodnyiy proekt kak innovatsionnaya forma deyatel'nosti sovremennogo universiteta. I.V. Ryizhkova. Innovatsii v obrazovanii. – 2008. – № 12. – S. 63-77. **2.** Proekty Tempus v Ukrayini [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.tempus.org.ua/uk/tempus/proekty-tempus-v-ukraini-2000-2008.html>. – Data zvertannya: 25 bereznya 2014. **3.** Changing Higher Education Institutions in Societies in Transaction. In-depth Study Report [Elektronnyy resurs]. Christina Armutlieva. Zvit. – 2014. – Rezhym dostupu: <http://www.lamanche-tempus.eu/index/page/179>. – Data zvertannya: 25 bereznya 2014. **4.** *Kälvermark T., and M.C. Van Der Wende.* National Policies for Internationalisation of Higher Education in Europe. Stockholm: National Agency for Higher Education, 1997. Print. **5.** *Yuryeva Irina.* Internationalisation of Higher Education in Ukraine. Vol. 11. Kassel university press GmbH, 2011. Print.

Надійшла (received) 03.04.2014.

УДК 658/650.12.32

К.С. ДУБОВИК, студент, НТУ «ХП»

ІНВЕСТИЦІЇ – ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан, проблеми і тенденції розвитку молочної промисловості України: ситуацію в секторі молочного тваринництва, джерела забезпечення сировиною, виробництво молока та молокопродуктів, динаміка обсягів експорту та імпорту, висвітлено переваги розвитку молочної галузі для всієї харчової промисловості України. Розглянуто стан інвестування молочної промисловості на фоні інвестиційних процесів в державі та досліджено їх вплив на економічний розвиток молочної галузі.

Ключові слова: молочна промисловість, молочний ринок, молочна сировина, молокопереробні підприємства, постачальники, конкуренти, прямі інвестиції, капітальні інвестиції.

Вступ. Забезпечення населення України високоякісними продуктами харчування, розширення їх асортименту та зниження продовольчої залежності від імпорту – проблема, яка в останні роки набуває все більшої актуальності. Тому забезпечення зростання обсягів виробництва молока й молокопродуктів, як однієї із цінних та корисних груп продуктів харчу-

© К.С. Дубовик, 2014

вання, поліпшення їх якості та зниження собівартості їх виготовлення є важливими завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан і тенденції розвитку молочної промисловості розглядають у своїх працях відомі вчені та фахівці, зокрема: В. М. Бондаренко, С. В. Васильчак, М. М. Ільчука, Л.В Протасова та інші. Питання розв'язання інвестиційних проблем підприємств молочної промисловості висвітлені в роботах відомих вітчизняних і зарубіжних учених – економістів, зокрема: І.О. Бланка, О.В. Гаврилюка, С.Д. Дзюбика, А.І. Кредісова, О.Є. Лугінін, Ю.В. Макогона, О.Б. Панасюк., Д. Рікардо, та ін.

Нажаль, більшість досліджень цих питань в науковій літературі не корелюються з сучасним станом молочної промисловості України, що й спонукало нас до їх більш глибокого розгляду.

Постановка проблеми. Найважливішим питанням, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, є пошук напрямів ефективного функціонування продовольчого ринку. Ринок молока та молочної продукції є стратегічно важливим та характеризується великою питомою вагою всієї харчової промисловості України. Внаслідок впливу загальноекономічних та внутрішньогалузевих чинників протягом останніх двадцяти років у молочній галузі спостерігаються негативні процеси, що призвели до її стагнації. Тенденція зростання виробництва молока дрібними господарствами, приватним сектором та зменшення обсягів молока, що виробляється великими сільськогосподарськими підприємствами свідчить, передусім, про кризу в молочному тваринництві а відповідно і молочної промисловості. Ситуація загострюється через існування проблеми забезпечення переробних підприємств якісною сировиною, новітніми технологіями та засобами виробництва.

Виходячи з цього **метою** даної статті є аналіз стану і тенденцій розвитку молочної промисловості; дослідження експортно-імпортного потенціалу молочної галузі; висвітлення впливу інвестицій на підвищення ефективності розвитку молочної промисловості в Україні.

Матеріали досліджень. Ні для кого не є новиною, що молочна промисловість є провідною галуззю харчової промисловості України, яка забезпечує населення продуктами харчування. Вона об'єднує підприємства з виробництва молока і різних молочних продуктів. До складу промисловості входять підприємства з виробництва тваринного масла, суцільномолочної продукції, молочних консервів, сухого молока, сиру, бринзи, морозива, казеїну та іншої молочної продукції.

З набуттям Україною незалежності в 1991 році молочна промисловість вступила в стадію занепаду. Тривала кризова ситуація, яка набула глибокого руйнівного характеру у матеріально-ресурсній базі молочної галузі призвела до збиткового виробництва молока. Так з 1990 року по 2000 рік виробництво молока зменшилося майже вдвічі і

практично до теперішнього часу суттєвих позитивних змін не відбулося, (див. рис. 1). З наведених даних на рис. 1 можливо відзначити невеликі позитивні тенденції лише за період 2001-2004 років. В подальшому і до теперішнього часу зростання виробництва молока не відбулося.

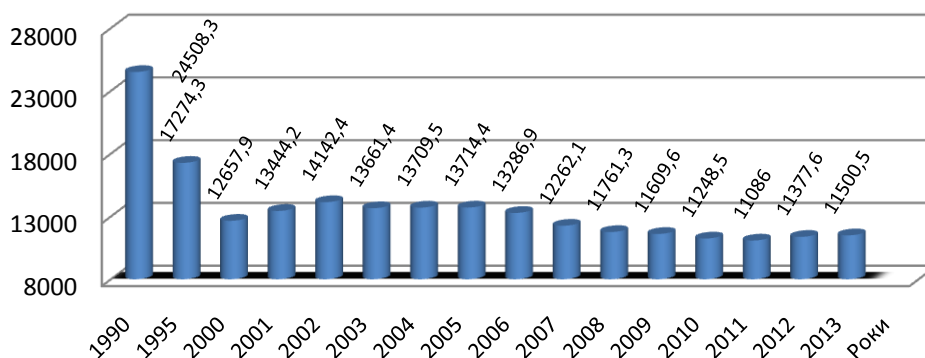

Рис. 1 – Динаміка виробництва молока (тис.т) за період 1990-2013 рр.

Розвиток молочної промисловості нерозривно пов'язаний зі станом в молочному тваринництві. Протягом 1991-2013 років відбулося різке скорочення поголів'я корів (див. рис. 2), а відповідно і обсягів виробництва сирого молока.

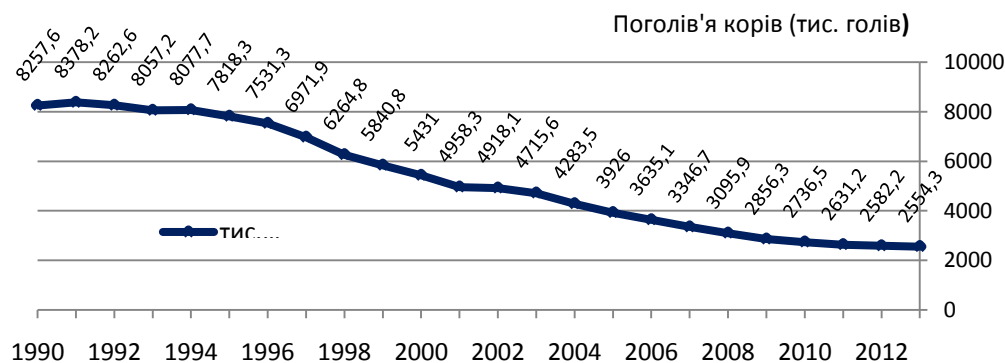

Рис. 2 – Динаміка поголів'я корів в 1991-2013 рр.

За даними Державного комітету статистики України, на кінець 2013 року загальне поголів'я корів в усіх категоріях господарств зменшилося в 3,3 рази порівняно з 1991 роком, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах всіх форм власності майже у 10 разів. У господарствах населення, після зростання до максимального значення у 2002 році, теж спостерігається постійне скорочення поголів'я корів.

Така тенденція свідчить, перш за все, про кризу в молочному тваринництві та створює проблеми для розвитку молочної галузі, оскільки виникає питання забезпечення переробних підприємств якісною

сировинною. Забезпечити необхідну якість виробленого молока сьогодні можуть лише сільськогосподарські підприємства, у яких здійснюється механічне доїння, очистка та охолодження молока. Селянин не має ні умов, ні можливостей забезпечити необхідний технологічний процес виробництва молока.

Отже, до головних причин занепаду доцільно віднести знищення сільськогосподарських підприємств (колгоспів та радгоспів), що призвело до різкого скорочення поголів'я великої рогатої худоби. На теперішній час у сільськогосподарських підприємствах зосереджено менше чверті загального поголів'я усіх господарств України. Лише 4 % сільськогосподарських підприємств мають поголів'я чисельністю понад 500 тварин. На ринку молочної сировини фактичними монополістами впродовж 2000-2013 рр. виступають невеликі й приватні господарства. У 2013 році частка приватного сектору в загальному обсязі виробництва молока становила 83 % (у 1990 році – 24,1 %, 2000-му – 70,9 %, 2005-му – 81 %) [7].

Можна сказати, що на даний момент галузь перебуває в стані стагнації. Серед основних чинників, які стримують розвиток вітчизняного ринку молока і молочної продукції, слід виділити скорочення поголів'я корів, низька якість молока-сировини, застарілі технології, невідповідність вітчизняних норм і вимог з якості молока європейським [5, с. 229].

Разом з тим аналіз наведених діаграм (див. рис. 2, рис. 3), дає підстави відзначити позитивний наслідок цього негативного процесу – не дивлячись на постійне зменшення кількості корів кількість молока з 2000 року суттєво не зменшується. Таке можливо пояснити певним поліпшенням якісного складу молочної стада за рахунок зниження кількості найменш продуктивних тварин.

Як наслідок – спад у виробництві молока був глибоким та затяжним, а економічне відновлення галузі почалося значно пізніше, ніж у більшості інших підгалузей харчової промисловості.

Зменшення обсягів виробництва молока-сировини спричинило посилення конкуренції серед молокопереробних підприємств на ринку молочної сировини та зростання закупівельної ціни молока.

Нинішні обсяги виробництва молока та молокопродуктів не забезпечують продуктової безпеки країни. На сучасному етапі розвитку склалося важке економічне становище для всього народного господарства України, і особливо для харчової промисловості, так як ця галузь дуже залежна від інших галузей. Не менш важливим чинником розвитку галузі є платоспроможність населення, що на теперішній час і в подальшому може стати також актуальним.

Постало питання пошуку та забезпечення молокопереробних підприємств сировинною. Підходи, щодо вирішення таких проблем обґрунтовані вченими і вони не є новиною. Основними джерелами забез-

печення молочної промисловості сировиною можуть бути: зростання імпорту молочної сировини, кооперування із постачальниками сировини, інвестування в розвиток власної сировинної бази, зміни технології виробництва молочних продуктів тощо [4].

Молочна промисловість віднесена до харчової галузі. Питома вага харчової галузі у загальному обсязі промислової продукції складає 18-20 % (див. рис. 3), а продукції агропромислового комплексу – близько третини.

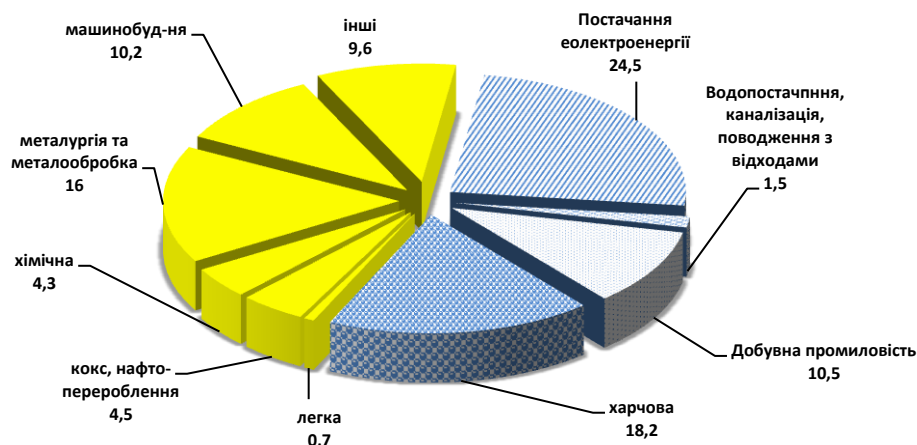

Рис. 3 – Структура реалізованої промислової продукції у 2013 році

Реальний стан справ у молочній галузі відбиває такий показник, як обсяги переробки молока. В успішному 1990 році було перероблено понад 18 млн. тонн молока, з яких 17,9 млн. тонн – це частка сільгосп підприємств. У 2011 році на переробку надійшло 4,7 млн. тонн молока. При цьому сільгосп підприємства фактично поставили 1,9 млн. тонн, а майже 3 млн. тонн молока забезпечили переробній галузі господарства населення. Аналіз динаміки цього показника показує, що сьогодні молочно галузь учетверо менше переробляє молока і менше виробляє молочної продукції, ніж у 1990 році. Необхідно зазначити, що сучасна молочно промисловість суттєво залежна від господарств населення [8].

У 2013 році приріст обсягу виробленої продукції у молочній промисловості склав лише 0,6 %. За даними Держстату, виробництво молока в Україні в 2013 році зросло на 4 %, вершкового масла – на 5,2 %, свіжого неферментованого сиру – на 5,5 %, а жирних сирів – скоротилося на 1,5 %. Обсяг виробництва середів торік знизився на 0,8 % порівняно з 2012 роком. Динаміка виробництва молочної продукції молокопереробними підприємствами за 2003-2013 роки, що відображена на рис. 4, свідчить про падіння не тільки виробництва, але і попиту на основні види молочної продукції. Підставою для такого твердження може слугувати, наприклад падіння обсягів виробництва сирів з 2009 року, що в свою чергу призвело до збільшення обсягів виробництва цільномолочної продукції.

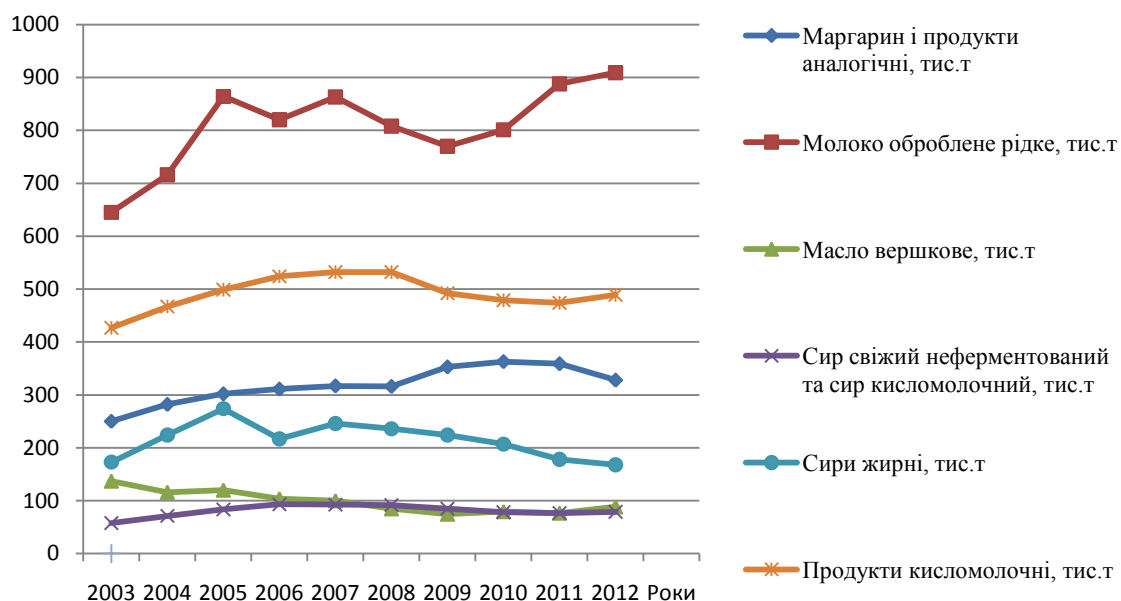

Рис. 4 – Динаміка виробництва молочної продукції молокопереробними підприємствами за 2003-2013 роки

Структурні зміни в товарному асортименті змушують підприємства працювати на межі рентабельності. Разом з тим це створює сприятливі умови для інтенсифікації процесів консолідації на молочному ринку.

Останні чотири роки визначальною тенденцією на ринку молока України було значне підвищення цін як на молочну сировину, так і на готову продукцію (див. рис. 5), що доцільно віднести до факторів зростання молочної галузі.

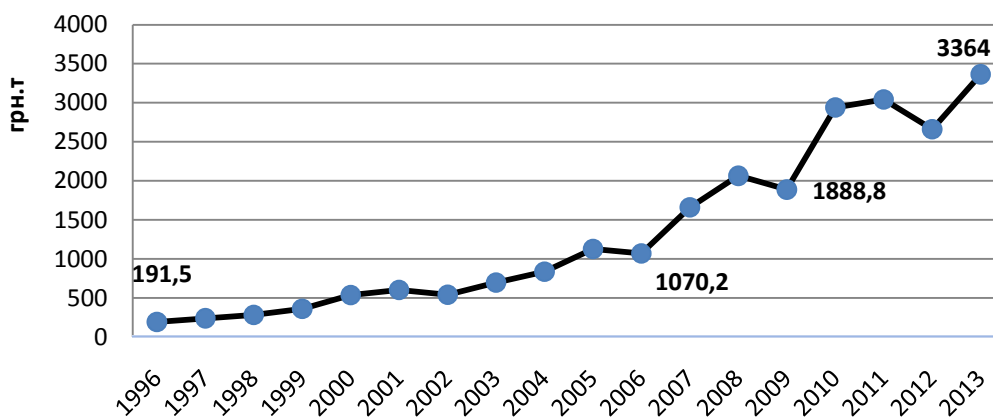

Рис. 5 – Середні ціни реалізації молочних продуктів (за роками)

Так, з 2009 року по 2013 рік ціни зросли в 1,8 рази. Лише за 2013 рік ціни на сухе знежирене молоко зросли на 36 % (з 23,2 тис. грн/тонну до 31,6 тис. грн/тонну), сири тверді – на 16 %, масло вершкове – на 15 %.

Запорукою стійкого розвитку молочної галузі є ефективність переробки молока. Попри те, що ціна молока і молочних продуктів в Україні є досить високою та постійно зростає, рентабельність виробництва молока вкрай низька. Якщо на початку 1990-х рр. рентабельність виробництва сягала 32,2 %, то у 2012 р. вона була на рівні 2,3 % [8].

Високий рівень цін на готову молочну продукцію сприяв підвищенню ефективності роботи молочної галузі, але разом з тим і значно мотивував імпорт закордонної молочної продукції на український ринок. А отже почав формуватися ще один чинник не на користь молочної промисловості України – підвищення культури споживання молочних продуктів населенням, що певним чином змістило споживацькі пріоритети на більш якісну та дорогу продукцію європейських виробників.

За чотири останні роки імпорт молочних продуктів збільшився у 2,2 рази, до 242 млн. дол. США (див. рис. 6). Таке сталося як за рахунок збільшення на 4-5 % кількісних показників, так і за рахунок підвищення цін (крім молока, вершків не згущених та масла вершкового).

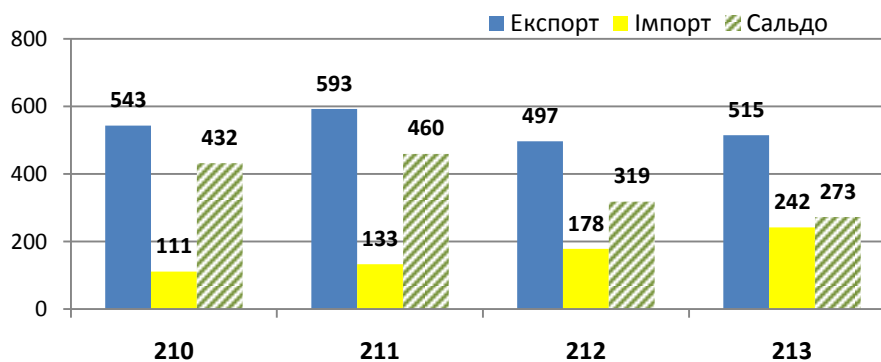

Рис. 6 – Динаміка обсягів експорту, імпорту та зовнішньоторговельного сальдо молочної продукції (коди: 401-406), млн. дол. США (2010-2013 рр.)

Обсяги експорту молочної продукції за останні чотири роки у натуральному виразі зменшилися, (крім масла вершкового та молочної сироватки), але за рахунок зростання цін на 8-46 %, вартісні показники за цей період зменшилися лише на 5 %.

За результатами аналізу експорту-імпорту можна зробити висновок, що загалом сальдо зовнішньої торгівлі молочними продуктами за чотири останніх роки зменшилось на 37 % або на 159 млн. дол. США за рахунок зниження на 29 млн. дол. США експорту та збільшення на 130 млн. дол. США імпорту молочної продукції.

Активне зростання імпорту та внутрішнього споживання дорогої європейської продукції свідчить про певну готовність внутрішнього ринку споживати більш якісну але дорогу молочну продукцію. Це створює на молочному ринку, в Україні, передумови для активного росту

внутрішнього виробництва і спонукає вітчизняних виробників молочної продукції нарощувати обсяги виробництва за рахунок створення власної сировинної бази, у тому числі, й шляхом розбудови ефективно діючих молочних підприємств-кооперативів та оптимальної логістичної системи молочного ринку. Це, в свою чергу, дозволить виробляти молочну продукцію високої якості, яка йтиме не тільки на внутрішній ринок, але і на зовнішній [6].

Такі оптимістичні пропозиції, щодо зростання молочної галузі доцільно розглядати з урахуванням загального стану економіки України та інструментів, які цілеспрямовано впливають на її розвиток.

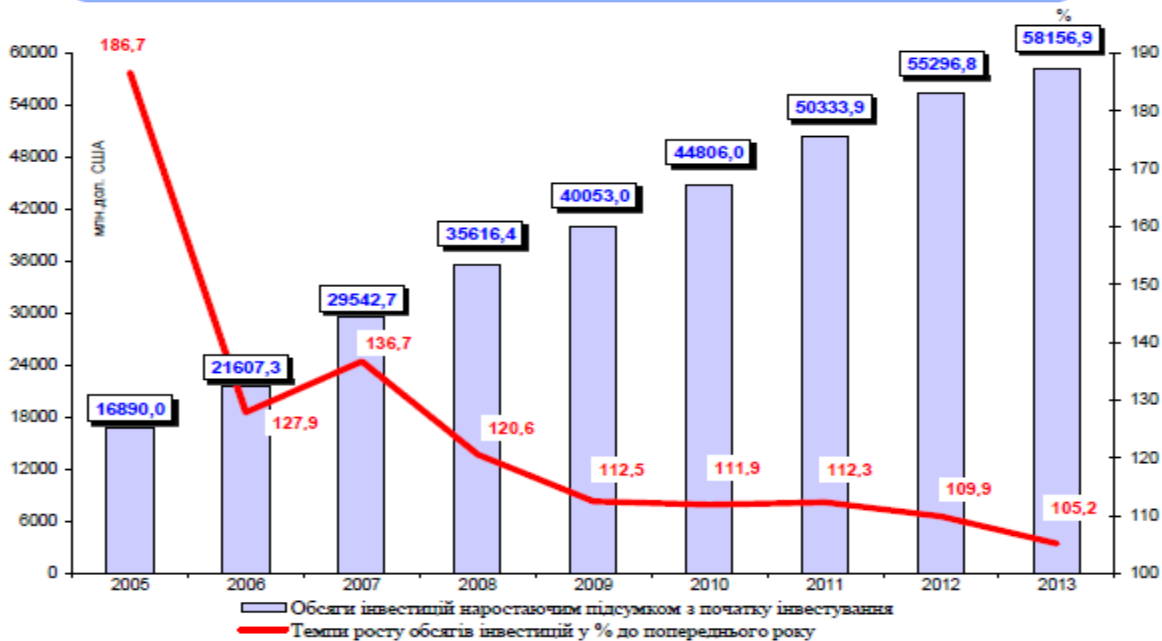
Найважливіше значення для виявлення тенденцій, причин змін, прогнозування розвитку економіки і вироблення економічної політики у відповідності з визначеними цілями має дослідження макроекономічних показників, таких як ВВП [3]. За даними Держстату України у 2013 році цей макроекономічний показник склав 0 %. Роком раніше (у 2012-му році) ВВП зріс на 0,2 %. Мінімальний показник ВВП-2013 ні для кого не став сюрпризом: нульову динаміку передрікала Європейська Бізнес Асоціація та Міжнародний валютний фонд, який протягом року неодноразово переглядав очікування, однак щоразу вони прагнули до нуля. У листопадовому прогнозі швидкозростаючих ринків від EY (Ernst & Young) у графі «Україна» стояв показник в 0,1 %.

Економісти не дивуються результату української економіки. На думку керуючого партнера інвестиційної компанії Capital Times Еріка Наймана: «0 % – це стагнація, головним каталізатором якої було падіння промисловості». «Я прогнозував нульове зростання ВВП в 2013 році», – нагадує ректор Міжнародного інституту бізнесу Олександр Савченко. За його словами, економічне зростання залежить від двох показників. Перший – прямі іноземні інвестиції, які в 2013 році падали. Другий – кредитування. Формально, кредитування зростало, але незначними темпами», – констатує експерт.

За період 2005-2013 рік накопичені прямі іноземні інвестиції (ПІІ) у вигляді участі в акціонерному капіталі українських компаній і організацій постійно збільшувалися і досягли 41266,9 млн. дол. США. Разом з тим темпи росту обсягів інвестицій у процентному відношенні до попереднього року мають негативний характер (див. рис. 7).

Перший, і останній до теперішнього часу, позитивний достатньо значний скачок приросту ПІІ відбувся у 2005 році, і досяг 186,7 %. Але в наступному році суттєво знижується і це виразно відображає не виправданні надії іноземних інвесторів на нову владу в Україні після «Помаранчевої революції». У 2007 році спостерігався невеликий позитивний скачок, що можливо пов'язати як з тенденціями економічного розвитку країни так і з штучно створеною передкризовою ситуацією.

Приріст прямих інвестицій (акціонерного капіталу) за 2013 рік склав 2860,1 млн.дол. США (торік – 4962,9 млн.дол.).

Найбільші країни-інвестори на 31 грудня 2013 року Кіпр – 19035,9 млн.дол. (32,7%), Німеччина – 6291,8 млн.дол. (10,8%), Нідерланди – 5561,5 млн.дол. (9,6%), Російська Федерація – 4287,4 млн.дол. (7,4%).

Рис. 7 – Прямі накопичені інвестиції в Україну

Подалі, на протязі 2009-2011 років темпи росту інвестицій стабільні, але доволі незначні. Мотивація інвестувати у західних інвесторів помітно впали після того, коли Україна приєдналася до СОТ. Митні бар'єри були різко знижені, в Україну стало вигідніше поставляти товари з більш конкурентоспроможних країн, ніж експортувати капітал для організації виробництва таких товарів в самій Україні. Як результат, у 2012 році приріст знову має негативне значення, і це враховуючи те, що Україна приймає чемпіонат Європи з футболу! Інвестиції в українську економіку впали до кризового рівня. Інвестори зайняли очікувальну позицію. У 2013 році ситуація погіршується і знову влада країни, на диво, виявляє невпевненість у політичному і економічному векторі.

«Найчастіше саме політична стабільність стає визначальним фактором для потенційного інвестора. Нажаль, якраз цього офіційний Київ не в змозі надати партнерам по бізнесу. Політика багатовекторності, нескінченні метання з об'їмів в об'їми Москви, Брюсселя і назад все частіше відлякують і західних, і російських інвесторів» - відзначив Віктор Медведчук у листопаді 2013 року.

Що очікувати у 2014 році? Як повідомляв УНІАН, загострення політичного конфлікту в Україні спровокувало відплив інвесторів з країни.

У результаті, банківська система країни була дестабілізована, що призвело до відпливу депозитів з банків, а курс гривні на міжбанківському валютному ринку знизився до 10-11 грн./дол. в грудні 2013 року.

За даними, озвученими прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком, в країні спостерігається тенденція «утечі» інвесторів за кордон. Інвестори рятують свої фінанси за межами України в інших країнах.

Новому уряду країни вкрай необхідно вирішити такі питання, як кредитування та створення привабливого інвестиційного клімату.

Основними чинниками, які негативно впливають на інвестиційний клімат і зумовлюють високий ризик іноземного інвестування підприємств в Україні, є надто затяжний і непослідовний характер ринкового реформування економіки, правова, економічна й політична нестабільність, недосконала фінансово-кредитна і податкова система, низький рівень розвитку ринкової інфраструктури, відсутність ринку землі [4].

Головним напрямком розвитку суспільства є промисловість, яка повинна базуватися на новітніх технологіях, з урахуванням вимог часу. Для цього потрібні інвестиції. Для визначення стану та перспектив інвестування молочної промисловості України важливо з'ясувати галузеві пріоритети прямих інвесторів в українській економіці до теперішнього часу. За даними Держстату України, головним напрямком прямих іноземних інвестицій є фінансовий сектор України (див. рис. 8) [7].

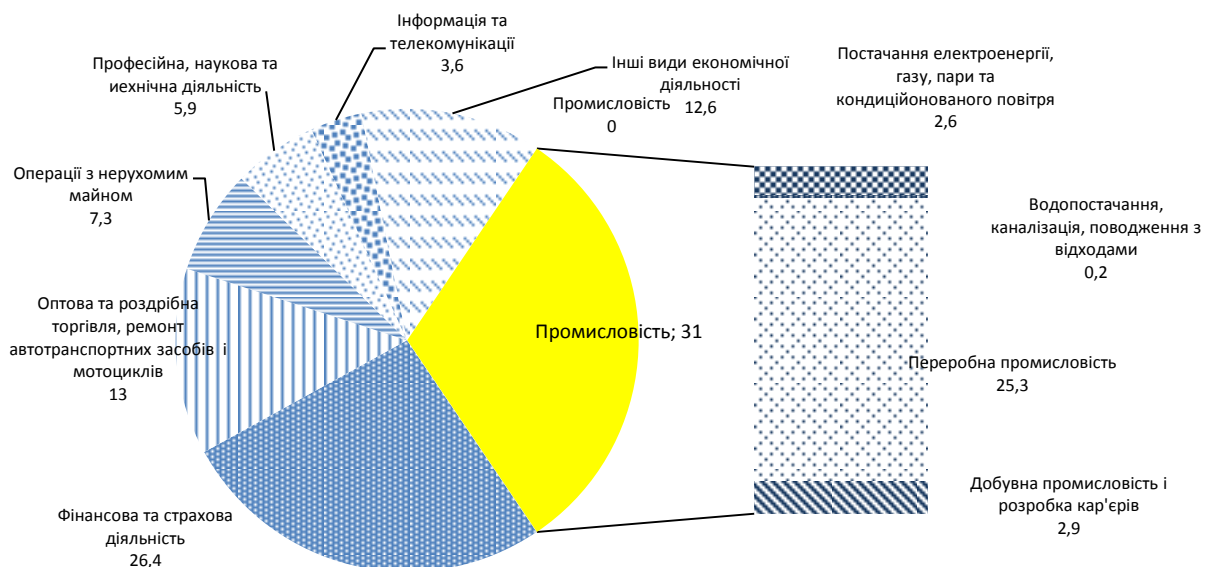

Рис. 8 – Структура прямих іноземних інвестицій в Україну (у %) за видами економічної діяльності станом на 31.12.2013 р.

Для підтвердження того, що друга частина прямих іноземних інвестицій, де найбільша частка припадає на промисловість (31 %), майже ніякого позитивного ефекту на розвиток реального сектора економіки не

надавали і не надають, знову звернемося до даних Держстату України та розглянемо капітальні інвестиції за джерелами фінансування у 2013 році (див. табл. 1) [7].

Таблиця 1 – Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за січень-грудень 2013 року

Джерела фінансування	Освоєно (використано) капітальних інвестицій	
	млн. грн.	%
Усього	247891,6	100,0
у т.ч. за рахунок		
– коштів державного бюджету	6243,5	2,5
– коштів місцевих бюджетів	7036,7	2,8
– власних коштів підприємств та організацій	157122,0	63,4
– кредитів банків та інших позик	36650,0	14,8
– коштів іноземних інвесторів	4009,5	1,6
– коштів населення на будівництво власних квартир	5916,2	2,4
– коштів населення на інд. житлове будівництво	21770,0	8,8
– інших джерел фінансування	9143,7	3,7

За рахунок іноземних інвестицій забезпечується лише 1,6 % капітальних вкладень в економіку країни. Переважна частина джерел фінансування капітальних вкладень припадає на власні кошти підприємств – 63,4 % та кредити банків – 14,8 %.

Аналіз участі іноземних інвесторів у фінансуванні капітальних вкладень в економіку України за декілька останніх років, у табл. 2, свідчить, про те що, прогрес в найближчий час очікувати не слід. Це підтверджує динаміка змін їх обсягів та частки від загальних капіталовкладень. Обсяги капітальних інвестицій, освоєних підприємствами та організаціями країни за рахунок усіх джерел фінансування на протязі останніх років практично не змінюються. Більш того, іноземні капіталовкладення за 2013 рік зменшилися до рівня 2010 року та склали всього 4 млрд. грн.

Таблиця 2 – Участь іноземних інвесторів у фінансуванні капітальних вкладень в економіку України

Роки	2010	2011	2012	2013
Всього (млрд. грн.)	192,3	259,9	264,0	247,9
Іноземні інвестиції (млрд. грн.)	4,1	7,2	5,0	4,0
Частка іноземних інвестицій (%)	2,1	2,8	1,9	1,6

Отже, можна припустити, що валютні кошти, які надходять в українську економіку під виглядом прямих інвестицій, використовуються не для

придбання, створення, нарощування або реконструкції основних фондів української економіки, а для формування оборотного капіталу.

Економіка України зазнає яскраво виражений грошовий голод, валютні кошти в першу чергу йдуть на придбання енергоносіїв та сировини, заробітні плати, закупівлі товарів (у роздрібній та оптовій торгівлі) і комплектуючих (в промисловості) і т.п. Капітальне будівництво, закупівля машин і устаткування, наукові дослідження і розробки мало цікавлять іноземних інвесторів в силу тривалих термінів окупності і високих ризиків.

Проте, яка частка присутності іноземних інвесторів в акціонерних капіталах окремих галузей Держстат України та інші організації інформацію не наводять. Вже традиційно найбільш привабливими галузями для інвесторів є харчова промисловість, біоенергетика та рослинництво.

Дані по інвестиціях у сільське господарство та виробництво продуктів харчування підтверджують загальні тенденції у світі. Зокрема, в світовому сільському господарстві з 1990 по 2007 рік інвестиційні потоки зросли у 3-4 рази. Розвинуті країни та країни, що розвиваються, також суттєво збільшили суми ввезених і вивезених коштів. У галузі виробництва харчових продуктів інвестиційні потоки зросли майже у 6 разів. Традиційно країни, що розвиваються, набагато більше ввезли інвестицій, ніж вивезли їх, а розвинуті країни в однаковій мірі експортували та імпортували капітал [9].

Якщо розглянути стан інвестування у сільське господарство України, то можна зазначити наступне, що іноземні інвестори вкладають все більше фінансів в аграрний сектор. Україна, з країн СНД є найбільш інвестиційно привабливою, де довгострокові вкладення нерезидентів в сільське господарство в середньому, наприклад за 2005-2008 рр., склали 4 % всіх ПІІ, що надійшли в країну, а частка накопичених ПІІ в галузі порівнянна з аналогічними даними по Китаю. За інвестиційною привабливістю Україна характеризується як країна з негативним інвестиційним іміджем і в той же час високим інвестиційним потенціалом. [2].

В більшості приймаючих країн частка ПІІ в агросектор не перевищує 3-4 % всіх отриманих прямих інвестицій. За цим показником Україна знаходиться в одній групі з Ефіопією, В'єтнамом та вище ніж Китай, Прибалтійські країни та Росія – значення показника близько 1 %.

На початок 2013 року загальні обсяги прямих іноземних інвестицій в сільське господарство досягли 800,7 млн. дол.

За останнє десятиріччя простежуються не високі, але достатньо стабільні позитивні темпи освоєння капітальних інвестицій в сільському господарстві. Так у 2002 році вкладень – 1,8 млрд. грн., а у 2012 році – 16 млрд. грн.

За даними Української аграрної конфедерації (УАК), найбільші прямі іноземні інвестиції в сільське господарство України склали

246 млн. дол. у 2008 році. Разом з тим у 2009-му та 2011рр в сільське господарство України прямі іноземні інвестиції не надходили (див. рис. 8) [6].

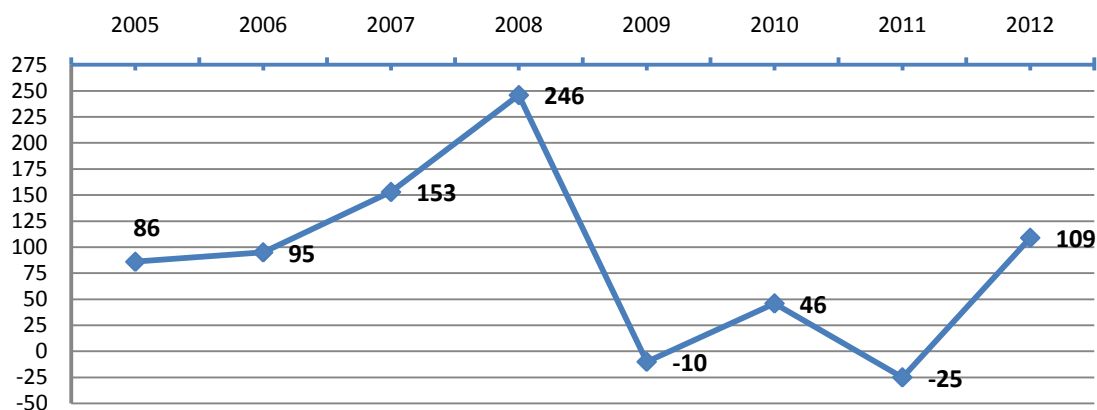

Рис. 8 – Прямі іноземні інвестиції в сільське господарство України (млн. дол.)

За словами экс-віце-прем'єра уряду С. Арбузова, що наводить кореспондент «Голос Столиці», темпи зростання капітальних інвестицій в сільське господарство за останні сім років склали 191 %, а в цілому по економіці – 116 %.

На протязі останніх трьох років обсяги капітальних інвестицій в сільське господарство суттєво не змінюються і становлять трохи більше 16 мільярдів гривень на рік (табл. 3).

Таблиця 3 – Капітальні інвестиції в сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги (млрд. грн.)

Роки	2010	2011	2012	2013
Освоєно (використано) капітальних інвестицій	12,2	16,7	16,15	16,05
Індекс капітальних інвестицій	-16,5 %	31,1 %	10,5 %	99,6 %

Необхідно зазначити, що існують умови коли капітальні інвестиції можуть як суттєво зменшуватися, наприклад у 2010 році, так і збільшуватися достатньо високими темпами, про що свідчать показники приросту обсягів у 2011 році, які склали 31 % у порівнянні з попереднім роком (табл. 3).

За рахунок коштів державного бюджету у 2011 році освоєно 317 млн.грн., що становить 1,7 % інвестицій в основний капітал у цей вид діяльності. Слід зазначити, що вагому частку інвестицій у сільське господарство, мисливство, лісове господарство освоєно, традиційно, у рослинництві (71,0 %).

Разом з тим, динаміка обсягів інвестицій у сільське господарство в

період з 2000 року, коли вони були найменші, до 2013 року демонструє тенденцію гальмування темпів їх зростання.

Згідно з програмою активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки в Україні прискорюються темпи модернізації і будівництва нових підприємств АПК. Станом на 01.07.2013, починаючи з 1992 року, в агропромисловий комплекс України було залучено 3951,4 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (7,1 % загального обсягу ПІІ в економіку). З них 3146,1 млн. дол. США вкладено у підприємства харчової та переробної промисловості та 805,3 млн. дол. США у сільськогосподарські підприємства. За 6 місяців 2013 року приріст іноземного капіталу в агропромисловому секторі склав 152,2 млн. дол. США, з них 76,6 млн. дол. США в галузь сільського господарства та 75,6 млн. дол. США в харчовій промисловості [8].

У розвиток підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства станом на 1 січня 2011 р. вкладено 833,7 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що складає 1,9 % загального обсягу іноземних інвестицій в Україну. Станом на 31 грудня 2011 р. цей показник ПІІ склав 813,4 млн.дол. США, що становить 1,6 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну [10].

Стосовно молочної галузі, у 2012 році уряд виділив на підтримку молочної галузі 700 млн. грн. У 2013 році держава зменшила фінансування молочарів, передбачивши коштів на 50 млн. грн. менше.

У Києві 27 листопада 2013 року відбулася VI Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Молочний бізнес – 2013». Участь у заході узяли провідні гравці молочного ринку України, а також закордонні колеги.

Під час конференції обговорили найактуальніші питання щодо якості та культури споживання молочної продукції в Україні та світі, інвестування у молочну галузь, підвищення конкурентоспроможності молочної продукції та її виходу на міжнародні ринки.

Президент Української аграрної конфедерації Леонід Козаченко у ході VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Молочний бізнес – 2013» зазначив, що для підвищення якості та конкурентоспроможності молокопереробна галузь України потребує значних іноземних інвестицій. Саме інвестиції можуть сприяти поліпшенню ситуації у молочному тваринництві та виробництві якісної і безпечної молочної продукції в Україні.

Результати досліджень. Таким чином, молочна галузь знаходиться в стані стагнації з небезпечною перспективою до занепаду. Потенціал галузі залишається не використаним, оскільки потужність підприємств із переробки молока набагато більша за спроможність існуючих на Україні постачальників сировини. Стимулюючи експортно-імпортний потенціал

молочної галузі можна забезпечити її конкурентоспроможність. Разом з тим практично ніякові інвестиції підтверджують низьку зацікавленість іноземних інвесторів до цієї галузі.

Висновки. Припинення кризових явищ у молочної галузі України та подальший прогрес у її розвитку можливий тільки за умови оновлення матеріально-технічної бази, підвищення рівня механізації та комп'ютеризації виробництва, введення в дію нових і реконструкції існуючих виробничих потужностей на основі залучення інвестицій.

Молочна база України повинна трансформуватися від індивідуальних здавачів до кооперативів, дрібних і великих ферм та кооперації виробників молока та переробних підприємств, де фінансування витрат на себе візьмуть саме переробники, за аналогією Європейських моделей.

Молокопереробним підприємствам з метою підвищення якості та конкурентоспроможності молочної продукції, а також сприяння її виходу на міжнародні ринки, необхідно, насамперед, активізувати роботу по впровадженню систем управління якістю HACCP та ISO.

Саме тому налагодження стабільного інвестиційного процесу набуває важливого значення, так як нестача фінансових ресурсів є основною проблемою реформування АПК в цілому і молочної галузі насамперед.

Отже, одним з найважливіших напрямків дослідження проблем інвестування молочної галузі доцільно вважати шляхи залучення іноземних інвестицій у молочну галузь України.

Список літератури: 1. *Бондаренко В.М.* Розвиток ефективного виробництва молока та його промислової переробки в Україні / *В.М. Бондаренко* // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 61-64. 2. *Гаврилюк О.М.* Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / *О.М. Гаврилюк* // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 79-93. 3. *Лугінін О.Є.* Статистика національної економіки та світового господарства: навчальний посібник / *Лугінін О.Є., Фомішкін С.В.* – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 502 с. 4. *Панасюк О.Б.* Залучення інвестицій в аграрний сектор економіки // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 51-53. 5. *Протасова Л.В.* Аналіз виробництва молока та молочних продуктів в Україні // Міжнародний збірник наукових праць. – 2008. – Випуск 1(16). – С. 229-234. 6. Українська аграрна конфедерація. Аналітичний департамент УАК [Електронний ресурс] /Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://agroconf.org/content/ukrayina-molochniy-sektor-pidsumki-2013>. 7. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. 8. Міністерство аграрної політики України [Електронний ресурс] /Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>. 9. World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf. 10. Аграрний сектор України [Електронний ресурс] /Офіційний сайт. – Режим доступу: http://agroua.net/news/news_38766.html.

Bibliography (transliterated): 1. *Bondarenko V.M.* "Rozvytok efektyvnoho vyrobnytstva moloka ta yoho promyslovoi pererobky v Ukraini" *Ekonomika APK*. № 5. 2008. – S. 61-64. 2. *Havrylyuk O.M.* "Investytsiynny imidzh ta investytsiyna pryvablyvist' Ukrainy". *Finansy*

України. № 3. 2010. – С. 79-93. **3.** *Luhinin O.Y., Fomishin S.V.* Statystyka natsional'noyi ekonomiky ta svitovoho hospodarstva: navchal'nyy posibnyk. Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury. 2006. – 502 s. **4.** *Panasyuk O.B.* "Zaluchennya investytsiy v ahraryy sektor ekonomiky". Ekonomika APK. № 6. 2010. – С. 51-53. **5.** *Protasova L.V.* "Analiz vyrobnytstva moloka ta molochnykh produktiv v Ukraini". Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats'. Vypusk № 1(16). 2008. – С. 229-234. **6.** Ukrainy'skoyi ahraryoi konfederatsiyi. Analitychnyy departament UAK, 2006. Web. 25 March 2014 <<http://agroconf.org/content/ukrainamolochniy-sektor-pidsumki-2013>>. **7.** Statystychna informatsiya. Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy, 1998. Web. 25 March 2014 <www.ukrstat.gov.ua>. **8.** Ministerstvo ahraryoi polityky Ukrainy, 1997. Web. 25 March 2014 <<http://www.minagro.gov.ua>>. **9.** World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development, 2009. Web. 25 March 2014 <http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf>. **10.** Ahraryy sektor Ukrainy, 2000. Web. 25 March 2014 <http://agroua.net/news/news_38766.html>.

Стаття рекомендована до друку канд. геогр. наук, доц. Кулешовою Г.О.

Надійшла (received) 31.03.2014.

УДК 005.931.11

Н.Ю. ЄРШОВА, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХП»;
А.І. ГУСЄВА, студент, НТУ «ХП»

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА В РАМКАХ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

В статті досліджено сутність та принципи антикризового управління, Визначено, залежність змін у траєкторії стратегічного розвитку підприємств з можливістю кризового стану. Запропоновано модель зміни стратегічної спрямованості розвитку підприємства, яка дозволить підвищити ефективність антикризового управління. Показано, що грамотно розроблені, науково обґрунтовані заходи протидії розвитку кризової ситуації на підприємствах, адаптовані до умов ринку, дозволять ефективно функціонувати підприємствам.

Ключові слова: антикризове управління, антикризова стратегія, кризовий стан, розвиток підприємства, технології управління.

Вступ. Сучасна економічна дійсність змушує керівників підприємств постійно приймати рішення в умовах невизначеності: фінансової та політичної нестабільності, коли комерційна діяльність чревата різними кризовими ситуаціями, результатом яких може стати неспроможність або банкрутство. Особливе значення в сьогоденні умовах здобуває формування ефективного механізму управління підприємствами, заснованого на аналізі фінансово-економічного стану, з урахуванням постановки стратегічних цілей діяльності, адекватних ринковим умовам і пошуку шляхів їхнього досягнення.

© Н.Ю. Єршова, А.І. Гусєва, 2014

Теоретичним, методологічним аспектам стратегічного розвитку підприємств в рамках антикризового управління присвячені роботи таких вчених, як Бланка І.А., Боумена К., Лігоненко Л.О., Лахтіонової Л.А., Мниха С.В., Градова А.П., Кузина В.І. та інших.

Метою статті є дослідження стратегічної спрямованості розвитку підприємства в рамках антикризового управління. Побудова моделі зміни стратегічної спрямованості розвитку підприємства, яка дозволить підвищити ефективність антикризового управління.

Методологія. Методологічною базою дослідження, проведеного у статті стали праці відомих вітчизняних та закордонних фахівців в області антикризового та стратегічного менеджменту. Для досягнення поставленої мети у роботі використано сукупність методів та прийомів наукового пізнання. А саме: методи логічного узагальнення та зіставлення методи аналізу і синтезу методи графічного аналізу системний та ситуаційних підходи.

Результати дослідження. Термін «антикризове управління» увійшов у наше життя тісно зв'язаним з поняттям «банкрутство» після прийняття Закону «Про банкрутство підприємств». Деякі економісти продовжують використовувати поняття антикризового управління тільки з погляду управління підприємством у період банкрутства, тим самим, звужуючи його до поточного управління. Можна сказати, що у загальному виді антикризове управління визначається як діяльність, необхідна для подолання стану, що загрожує існуванню підприємства, при якому основним питанням стає виживання. Дана діяльність характеризується підвищенням інтенсивності застосування коштів і методів на підприємстві, необхідних для подолання стану, загрозового існуванню підприємства. Деякі автори, які хочуть підкреслити визвольний і позитивний характер криз, визначають антикризовий менеджмент як інструмент, який дозволяє повідомити про переломний пункт, що наближається, і розробити новий курс розвитку.

Завдання по розробці й проведенню заходів, які під час кризи ведуть до ослаблення й подолання кризового процесу можна характеризувати як антикризовий менеджмент у вузькому розумінні. Додавши профілактику й терапію кризи, одержимо поняття антикризового менеджменту в широкому розумінні. Дії в рамках гострої кризи можна розцінити як «реактивний антикризовий менеджмент», а дії по профілактики криз – як «превентивний антикризовий менеджмент».

Антикризовий менеджмент урахує характеристику як по цільовизначенню, по тимчасових обмеженнях, так і по областях завдань. Тому можливо визначити антикризовий менеджмент як планування й проведення заходів щодо збереження базисних змінних величин на підприємстві. Через прямий вплив на забезпечення збереження базисних змінних величин (ліквідність, дохід) окремі складові частини реактивного антикризового менеджменту характеризуються чіткою метою (досягнення певного рівня

ліквідності або прибутковості). Ця спрямованість і одночасна нестача часу істотно ускладнюють розробку зваженої антикризової концепції, а також переосмислення колишніх цілей і норм.

До основних завдань антикризового управління відносять наступні:

- 1) зміна функціонування господарських механізмів;
- 2) трансформацію критеріїв прийняття управлінських рішень;
- 3) розробку й реалізацію стратегії й тактики підприємств у нових умовах;
- 4) активне використання нових можливостей управління;
- 5) застосування всіх легальних методів господарського маневрування.

Основна концепція антикризового управління повинна будуватися на ранній ідентифікації розвитку кризової ситуації в умовах, коли підприємство ще повністю під контролем власників і управляється притягнутими ними менеджерами, а отже, має більшу волю маневру й більше широкий вибір антикризових процедур у порівнянні з навкруги заходів, здійснюваних у процесі законодавчого антикризового регулювання. Система антикризового управління підприємством повинна відповідати наступним принципам:

1. Можливість дестабілізації. Постійна готовність менеджерів підприємства до можливого порушення фінансової стабільності.

2. Рання діагностика розвитку кризових явищ у фінансовій діяльності підприємства.

3. Бюджетування. Наявність системи бюджетування й планування діяльності, які дозволяють найбільше точно ідентифікувати й оцінювати відхилення на підприємстві.

4. Диференціація відхилень по ступені їхньої небезпеки для фінансового розвитку підприємства.

5. Класифікація факторів, що впливають на підприємство і постійний моніторинг їхніх змін. Виявлення факторів, під впливом яких відбуваються зміни, що приводять до кризи.

6. Терміновість реагування на окремі кризові явища у фінансовому розвитку підприємства. Ніж раніше будуть включені механізми нейтралізації кризового явища, тим більшими можливостями до відновлення порушеної фінансової рівноваги буде розташовувати підприємство.

7. Адекватність реагування підприємства на ступінь реальної погрози його фінансовій рівновазі. Рівень витрат і втрат перебуває в прямої залежності від цілеспрямованості механізмів такої нейтралізації й масштабу їхнього використання. Тому включення окремих механізмів нейтралізації погрози банкрутства повинне виходити з реального рівня цієї погрози й бути адекватним йому. У протилежному випадку або не буде потрібного ефекту, або підприємство буде нести невиправдано високі видатки.

8. Повна реалізація внутрішніх можливостей по виходу підприємства з кризової ситуації.

Розглянуті принципи можуть бути основою організації антикризового управління підприємством.

Підприємство без ясної й ефективної економічної стратегії розвитку – це не бізнес, а набір активів, обтяжених зобов'язаннями. Без такої стратегії підприємства втрачають конкурентоспроможність і вартість. Утримання й ефективність антикризового управління прямо залежать від правильності вибору стратегії й тактики.

Більшість підприємств прагнуть бути успішними й керуються в плануванні стратегією росту або стратегією стабільності. У той же час виникнення несподіваних ситуацій у зовнішньому або внутрішньому середовищі, помилок в управлінні може неусвідомлене змусити підприємство перемінити курс на стратегію скорочення. Це відбувається непомітно, поволі. Тому важливо в кожному кварталному й річному циклах управління контролювати спрямованість розвитку підприємства й, при необхідності, протидіяти можливій зміні стратегічної спрямованості розвитку підприємства. Реалізація такої протидії можлива, якщо передбачити в моделі циклу управління механізм, що складається із блоків:

- показників стратегічної спрямованості розвитку підприємства;
- контролю спрямованості розвитку;
- управляючих протидій стихійній зміні стратегічного напрямку розвитку підприємства.

Це дозволить запобігти переходу в кризовий стан, підвищить ефективність управління. Визначення спрямованості розвитку підприємства пов'язане з розглядом відомих особливе альтернативних стратегій [1-3], зведених у табл. 1.

Таблиця 1 – Особливості альтернативних стратегій

Стратегія росту	Стратегія обмеженого росту	Стратегія скорочення
1	2	3
Використовується підприємствами в галузях, що динамічно, розвиваються, і технологіями, що швидко, змінюються, на ранніх стадіях життєвого циклу	Використовується більшістю підприємств у зрілих галузях промисловості зі стабільними асортиментами продукції, статичною технологією, при відносно слабких коливаннях кон'юнктури ринку й стабільний конкурентної позиції підприємства	Використовується підприємствами в стадії фінансової кризи й на останніх стадіях свого життєвого циклу

Закінчення таблиці 1

1	2	3
<p>Основні типи поведження:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вертикальна інтеграція; – зворотна інтеграція; – горизонтальна диверсифікованість; – конгломератна диверсифікованість 	<p>Основні типи поведження;</p> <ul style="list-style-type: none"> – посилення конкурентної позиції; – розширення ринку; – удосконалювання продукту; – обмежений ріст обсягів виробництва й реалізації продукції 	<p>Основні типи поведження:</p> <ul style="list-style-type: none"> – скорочення структур; – скорочення видатків; – ліквідація
<p>Характеризується високими темпами розвитку фінансової діяльності, її диверсифікованістю по фірмах і регіонах</p>	<p>Характеризується встановленням цілей «від досягнутого».</p> <p>Вважається легким, найбільш зручним і найменш ризикованим способом дії</p>	<p>Характеризується скороченням обсягу й асортименту продукції, виходом з окремих сегментів ринку, встановленням рівня цін нижче досягнутого в минулому, стійкою тенденцією погіршення показників</p>

Особливості стратегії скорочення зв'язані з погіршенням всіх показників і приведенням підприємства до ліквідації. Спрямованість стратегії скорочення прямо протилежна спрямованості стратегій росту й стабільності.

Відповідно до цього розвиток аналогічної стихійної зміни стратегічної спрямованості розвитку підприємства може бути описана моделлю, на якій позначена гранична область між стратегіями стабільності й скорочення (рис. 1). Ця гранична область характеризується зміною спрямованості показників Пк-Пі-П1, що визначають фінансовий стан підприємства. Саме в граничній області між протилежними стратегіями перебувають ранні ознаки стихійної зміни спрямованості розвитку підприємства.

Момент першої фіксації Φ_1 є самою ранньою ознакою можливості зміни всієї спрямованості розвитку підприємства. Після фіксації всіх моментів Φ_k - Φ_1 зміни спрямованості контрольованих показників Пк-Пі-П1 можна говорити про зміну загальної спрямованості розвитку підприємства від стратегії стабільності до стратегії скорочення. Спрямованість розвитку підприємства по моделі, зображеної на рис. 1, веде в підсумку до кризового стану, банкрутству й ліквідації підприємства. Щоб пізнати й запобігти розвитку підприємства по цій моделі, пропонуємо здійснювати контроль показників спрямованості розвитку підприємства Пі. У момент фік-

сації Φ_i незапланованої зміни спрямованості динаміки кожного з контрольованих показників Π_i вводити такі керуючі впливи, які здатні відновити заплановану динаміку цього показника й не допустити зміни стратегічної спрямованості розвитку підприємства.

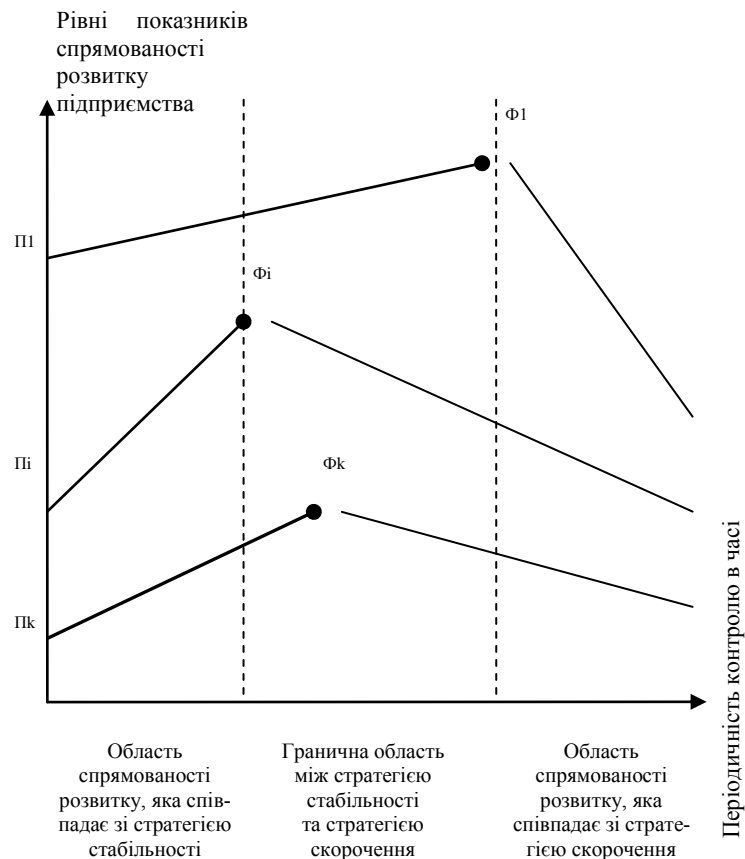

Рис. 1 – Модель зміни стратегічної спрямованості розвитку підприємства (Пк-Пі-ПІ – показники діяльності підприємства, Фк-Фі-ФІ-моменти фіксації ознак зміни спрямованості показників)

Реалізація моделі дозволить запобігти переходу підприємства на стратегію скорочення, уникнути можливого банкрутства. Механізм протидії повинен вводитися в дію раніше механізмів запобігання банкрутства й антикризового управління (рис. 2).

У випадку успішного застосування механізму протидії розвиток підприємства вертається в русло стратегій росту або стабільності. Якщо за допомогою механізму протидії бажаного здійснити не вдалося, переходять до підстратегії запобігання банкрутства. При успіху ситуація може бути повернута в граничну область. Для реалізації механізму протидії можна використовувати контроль фінансової стабільності й поточної ліквідності підприємства за графіком з набором керуючих впливів. У цьому варіанті механізму протидії блок показників стратегічної спрямованості розвитку підприємства представлений показниками фінансової стабільності (частка

власних оборотних коштів у покритті запасів $ВОК > 0$) і поточною ліквідністю (коефіцієнт поточної ліквідності $Кпл > 2$). Зміна спрямованості рухів цих показників можуть служити ранніми ознаками неконтрольованої зміни спрямованості розвитку підприємства.

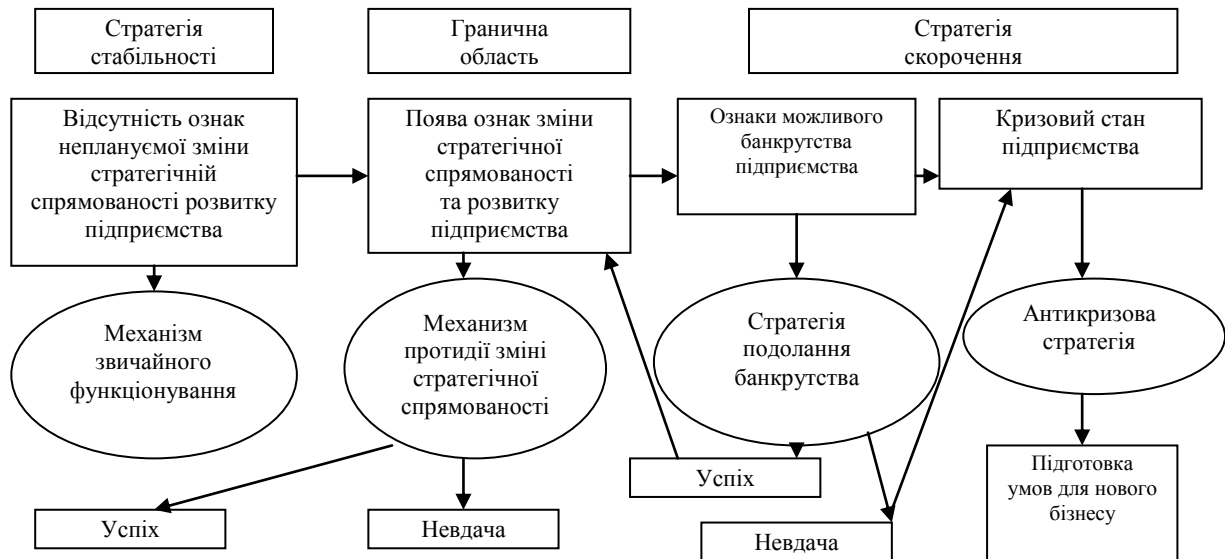

Рис. 2 – Схема розвитку ситуації після введення механізму протидії

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що грамотно розроблені, науково обґрунтовані заходи протидії розвитку кризової ситуації на підприємствах, адаптовані до умов ринку, дозволять ефективно функціонувати підприємствам. Реалізація розробленої моделі дозволить запобігти переходу підприємства на стратегію скорочення, уникнути можливого банкрутства.

Список літератури: 1. Бланк И.А. Концептуальные основы финансового менеджмента. – К.: Ника-Центр, 2003. 2. Боумен К. Основы стратегического менеджмента. Пер с англ. / Под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. – М.: «Банки и биржи», «ЮНИТИ», 1997. 3. Ильин А.И. Планирование на предприятии. – Мн.: Новое знание, 2007. 4. Лигоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: – К.: Нац. Торг-ек. ін-т, 2001. 5. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под общ. ред. А.П. Градова, В.И. Кузина. – СПб.: Спец. лит. 1996. 6. Управление организацией / Под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Соломатина. – 3-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2007.

Bibliography(transliterated): 1. Blank I.A. Konceptual'nye osnovy finansovogo menedzhmenta. – Kiev: Nika-Centr, 2003. 2. Boumen K. Osnovy strategicheskogo menedzhmenta. Per s angl. Pod red. L.G. Zajceva, M.I. Sokolovoj. – Moscow: «Banki i birzhi», «JuNITI», 1997. 3. Il'in A.I. Planirovanie na predpriyatii. – Minsk.: Novoe znanie, 2007. 4. Lihonenko L.O. Antykrizove upravlinnya pidpryyemstvom: – Kyiv: Nats. Torh-ek. in-t, 2001. 5. Strategija i taktika antikrizisnogo upravlenija firmoj. / Pod obshh. Red. A.P. Gradova, V.I. Kuzina. – St. Pet.: Spec. lit. 1996. 6. Upravlenie organizaciej / Pod red. A.G. Porshneva, Z.P. Rumjancevoj, N.A. Solomatina. – 3-e izd. – Moscow: INFRA-M, 2007.

Надійшла (received) 21.06.2013.

А.А. ПУХОВА, студент, НТУ «ХП»

АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано та обґрунтовано загальні засади методів оцінки ефективності управління діяльністю підприємства для забезпечення всебічного та об'єктивного оцінювання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку методології наукових досліджень. Показано, що проблема визначення ефективності підприємства та пошуку шляхів її підвищення є дуже складною, оскільки будь-яке підприємство є складною системою, яку важко спростити, не втративши при цьому її суттєвих характеристик. Запропоновано ряд дій щодо визначення оцінки ефективності діяльності підприємства з урахуванням його специфіки.

Ключові слова: ефективність, метод, оцінювання, ефект, ефективність управління, діяльність, підприємство.

Вступ. Ефективність є однією з головних характеристик результативності управління діяльністю підприємства, що зумовлює необхідність її поглибленого вивчення. Забезпечення ефективності якраз пов'язано з його оцінюванням. Проте сьогодні питання визначення ефективності є дискусійними. Розв'язання питань підвищення та підтримки ефективності управління діяльністю підприємства неможливо без комплексного оцінювання її рівня. Результати такого оцінювання дозволяють встановити масштаб і зміну напрямку в управлінні діяльністю підприємства, передбачати їх вплив на ключові функціональні підсистеми підприємства, ухвалювати відповідні управлінські рішення щодо підвищення та підтримки рівня ефективності управління діяльністю, обирати методи, способи, інструменти управління діяльністю підприємства. Ця тема є доволі актуальною для подальшого її аналізу.

Оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства передбачає собою проблему вибору методу, на підставі якого вона має здійснюватись. Проблемам оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: З.П. Румянцевой, Дж.К. Лафти, А.Н. Тіщенко, Н.А. Кизим, Я.В. Догадайло, Р.С. Каплана, Д.П. Нортон, І.І. Мазура, В.Д. Шапіро, Н.Г. Ольдерогге. Принциповим в аналізі цієї проблеми з позицій системного підходу є те, що в самому трактуванні поняття ефективності до цього часу відсутня чітка визначеність. У середовищі вчених-економістів спостерігаються суттєві розбіжності в розумінні сутності цієї категорії, методів її суспільного обліку, критеріїв і показників.

Мета статті – аналіз науково-методичних підходів до оцінювання

© А.А. Пухова, 2014

ефективності діяльності підприємств та в обґрунтуванні вибору методу оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства.

Результати досліджень. Оцінка ефективності діяльності підприємства, як правило, ґрунтується на аналізі різних фінансових показників, таких як чистий прибуток, рентабельність інвестицій, ринкова вартість підприємства. Завдання визначення ефективності виникає в різних ситуаціях, і його раціональне вирішення в конкретних умовах передбачає застосування тих чи інших підходів або методик. Можна виділити такі загальні напрями, за якими визначається ефективність:

1. Оцінювання ефективності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління ним. У межах цього напрямку досліджується, насамперед, ефективність використання ресурсів підприємства.

2. Оцінювання ефективності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування. Таке оцінювання може здійснюватися самим підприємством, потенційним інвестором або ж для забезпечення об'єктивності – незацікавленою організацією. При цьому портфельні інвестори, як правило, задовольняються фінансовими показниками ефективності, а стратегічних здебільшого цікавить комплексна її оцінка.

3. Оцінювання ефективності підприємства на макrorівні з боку держави. Не слід вважати, що цей напрям стосується виключно радянських часів, хоча об'єктивно в ті часи спостерігався розквіт діяльності в цьому напрямі. Але і в умовах ринку завдання такого плану вирішуються, хоча, звичайно, в інших масштабах[1].

У визначенні показників ефективності науковці пішли різними шляхами. Представники одного з них вважають за доцільне нехтувати необхідністю отримання єдиної оцінки й будувати систему показників ефективності. А остаточний висновок, на їхню думку, має зробити експерт, який аналізує цю систему показників, враховує певні неформальні обставини, власний досвід, можливо, інтуїтивні міркування, прогнози і на базі всього цього робить висновок. Інші вчені пропонують відразу обмежити множину факторів впливу й визначати комплексний показник ефективності. Є, звичайно, і певні компромісні підходи. Так, наприклад, відомі методики, у яких спочатку визначається система показників, а потім до неї застосовуються певні правила згортання для отримання інтегральної оцінки. Серед прибічників єдиного показника є такі, котрі будують настільки складний комплексний показник, що він за широтою охоплення вхідних параметрів фактично не поступається системам показників. Крім того, розроблені й ситуаційні алгоритми, які дають змогу обирати той чи інший комплексний показник на базі попереднього аналізу певних характеристик підприємства.

Аналіз різних наукових джерел виявив, що для оцінювання ефективності управління суб'єктами ринкової економіки використовуються різноманітні методи, серед яких найбільш поширеними є методи порівняння,

метод угруповань, методи математичної статистики, матричний метод, метод факторного аналізу, ранговий метод, рейтинговий метод, методи експертних оцінок, метод нечіткої логіки, метод нейронних мереж. Проаналізуємо існуючі методи оцінювання ефективності управління.

Метою першої групи методів є отримання результатів порівняння показників, що відображають ефективність управління. Виділяють метод динамічного і метод просторового порівняння [3]. Ці методи направлені на вивчення всієї сукупності показників і дозволяють дати характеристику рівня ефективності управління діяльністю підприємства безпосередньо по виявлених відхиленнях фактичних знань від базових. Вадюю цих методів є неоднозначна інтерпретація рівня ефективності управління діяльністю у разі одночасного поліпшення кінцевих результатів за одними показниками і погіршення по інших.

Метод угруповань є одним із способів здійснення рейтингової оцінки ефективності управління діяльністю підприємства. Він полягає у виділенні серед сукупності досліджуваних підприємств однорідних груп по будь-яким загальним ознакам. Отримані при цьому оцінки містять в собі характеристики окремих підприємств як типових представників своєї групи, а також характеристики їх положення як в межах своєї групи, так і серед підприємств, що вивчаються [3].

В свою чергу, колектив українських вчених на чолі з О.І. Богатовим [5] пропонують рейтинговий метод оцінювання ефективності управління підприємством на підставі оцінювання так званого комплексного фінансового мультиплікатора, що характеризує «стан підприємства в цілому». Цей мультиплікатор визначається майновим станом підприємства, його фінансовою стійкістю, платоспроможністю, діловою активністю, прибутковістю. В той же час використання даного мультиплікатора не дозволяє оцінити ефективність управління діяльністю в цілому, оскільки в його склад входять лише фінансові показники, які відображають кінцеві результати діяльності, але не дозволяють оцінити ефективність управління маркетинговою, кадровою, інноваційною діяльностями.

Методи математичної статистики дозволяють побудувати модель, в якій відображено залежність одного показника від сукупності інших, що його визначають [3]. Слід зазначити, що використання методів математичної статистики для оцінювання ефективності управління діяльністю в цілому ускладнюється великою кількістю необхідної початкової інформації і неможливістю встановлення взаємозв'язків між всіма показниками.

Ефективність управління діяльністю є складною багатокритеріальною характеристикою, тому необхідно вибрати такий метод її оцінювання, який врахував би всі складові елементи, дав би комплексний результат і дозволив би аналізувати зміни, що відбуваються в управлінні діяльністю підприємства.

Підприємство є відкритою системою, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем, тому оцінювання ефективності управління підприємством має проводитися на основі оцінок зовнішньої та внутрішньої ефективності управління.

Оцінювання внутрішньої ефективності управління підприємством має ґрунтуватися на узагальненій оцінці ефективності за окремими елементами, що складають цілісну систему управління підприємством.

Показники оцінки ефективності управління підприємством поділяються на кількісні та якісні. Кількісні показники визначаються шляхом розрахунку та застосовуються в оцінюванні таких складників ефективності управління як ефективність керуючої підсистеми управління (оцінювання ефективності управлінського персоналу, організаційної структури управління, технології управління) та ефективність керованої підсистеми [2].

Якісні показники отримують шляхом експертних оцінок, їх застосовують в оцінюванні ефективності організаційної культури в межах визначення ефективності керуючої підсистеми управління та в оцінюванні зовнішньої ефективності управління підприємством за всіма складниками [4].

Кількісні та якісні показники мають встановлюватися не менш ніж за два звітних періоди, що дає можливість визначати їх констатуюче значення та динаміку з метою врахування чинника часу при оцінюванні ефективності управління підприємством. Констатуюче значення показника визначається за алгоритмом розрахунку, а динаміка – за темпом приросту показника відповідно до попереднього періоду.

Для оцінювання внутрішньої ефективності управління діяльності підприємством використовується модель діагностики таких показників ефективності: виробничої діяльності, використання необоротних активів, використання трудових ресурсів, використання матеріальних ресурсів, використання фінансових ресурсів, розрахунків з дебіторами і кредиторами.

Статичний аналіз цих показників покаже досягнутий рівень ефективності діяльності підприємства. Ретроспективний, оперативний, прогнозний та комплексний аналіз через визначення факторів впливу на ефективність діяльності підприємства буде індикатором виявлення трансформаційних процесів відтворення ресурсів підприємства, а оцінка управління ефективністю діяльності підприємства через методи моніторингу, експрес-діагностики та моделі «результат-витрати» дасть об'єктивне визначення ефективності діяльності підприємства [8].

Ефективність функціонування кожного підприємства залежить насамперед від того, відповідають чи не відповідають управлінські рішення реальному стану ринкового середовища господарювання (з урахуванням власного потенціалу підприємства). Базою для обґрунтування і прийняття

оптимальних управлінських рішень має бути діагностика ефективності діяльності підприємства, етапи якого подано на рис. 1.

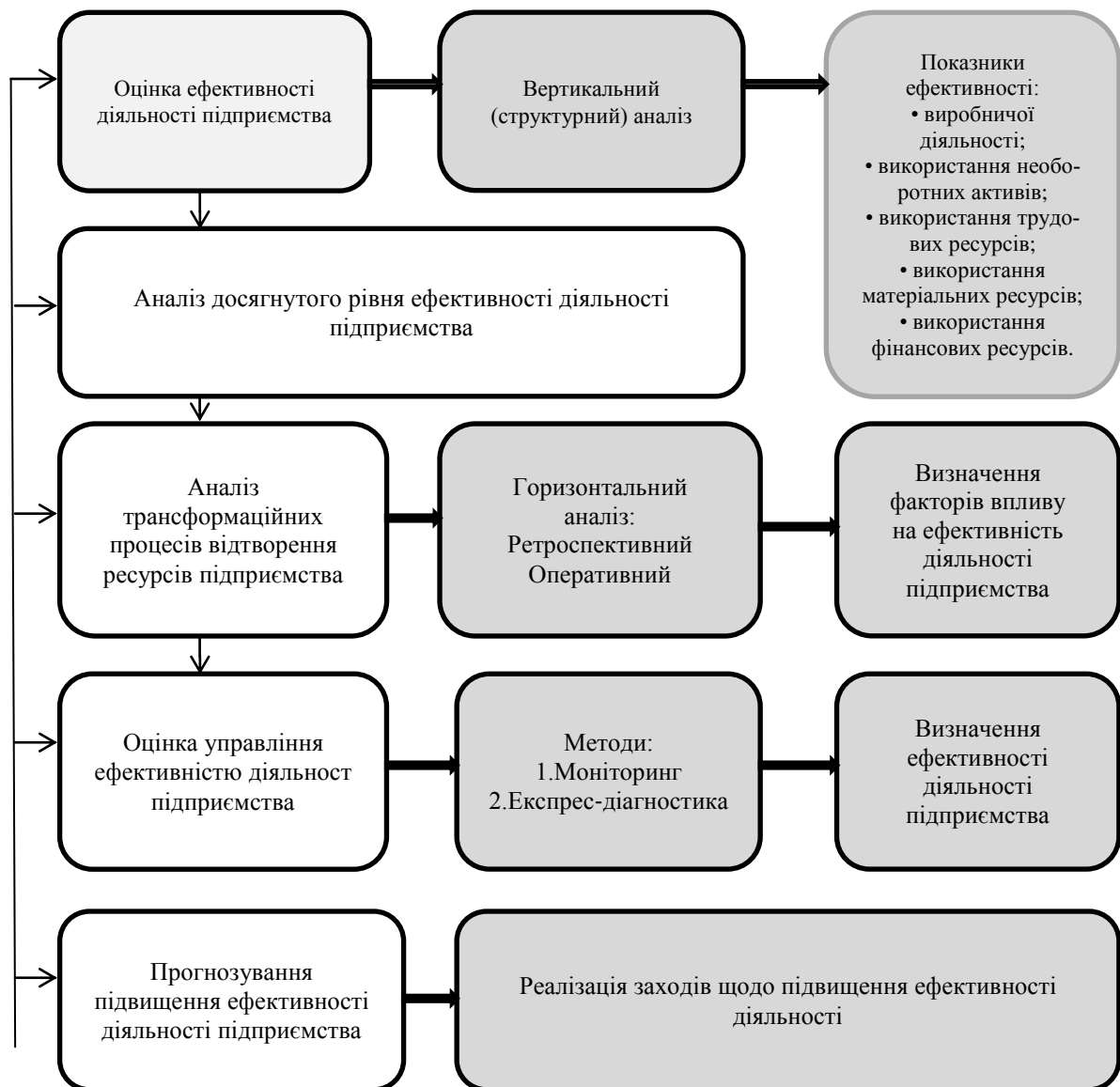

Рис. 1 – Етапи діагностики ефективності діяльності підприємства

Зовнішня ефективність управління розглядається з погляду використання зовнішніх можливостей підприємства. Ця складова значною мірою зумовлена станом організаційного оточення, особливо його інституційними складовими і здатністю підприємства пристосовуватись до його змін, тому його ще називають адаптивним управлінням.

Російські вчені під адаптивним управлінням розуміють цілеспрямований, психозберігаючий, ресурсозабезпечений процес взаємодії керуючої і керованої підсистем із досягнення планованого результату з врахуванням їх особливостей та середовища [6].

Розробка питань адаптивного управління ефективністю пов'язана з необхідністю вивчення мікроекономіки, теорії організацій і теорії еволюції підприємства, що забезпечують їх виживання і розвиток, теорії економічних інститутів, що значною мірою визначають стан зовнішнього середовища. Особливо значимими є питання, пов'язані з аналізом форм адаптації підприємства, розкриття напрямів необхідних змін в діяльності підприємства і їх взаємозв'язку. Важливим є аналіз підсумків процесу адаптації підприємства, визначення глибини якісних зрушень в їх виробничій і організаційній структурі [7].

При оцінюванні ефективності управління діяльністю підприємства необхідно ґрунтуватися на великій кількості часткових показників, які відображають різні аспекти управління діяльністю.

Висновки. Таким чином, розглянута система методів до визначення ефективності вже сама по собі значною мірою розкриває основні напрями пошуку резервів підвищення ефективності діяльності підприємства. Існуючі методи до оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства не дозволяють розглядати ефективність як комплексну характеристику управління діяльністю. Це пов'язано з тим, що кожен з розглянутих методів не враховує впливу всіх чинників функціональних підсистем.

Вибір конкретного методу для оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства визначається наступними критеріями: інтерпретація результатів, виявлення слабких сторін, різноманітність показників, кількість аналітиків, витрати часу, фінансові витрати, рівень об'єктивності, доступність використання, оперативність застосування, поширеність застосування, доступність програмного продукту, достовірність результатів.

Проблема визначення ефективності підприємства та пошуку шляхів її підвищення є дуже складною. Адже будь-яке підприємство – це складна система, яку важко спростити, не втративши при цьому її суттєвих характеристик. Тому сподіватися, що можна дістати просту й легко зрозумілу схему аналізу, яка давала б змогу отримувати бажаний результат в усіх випадках, було б не зовсім правильно.

Результат аналізу полягає в розробці комплексного оцінювання ефективності управління підприємством.

Головною особливістю проведених досліджень є те, що на основі отриманих результатів підприємство може покращити роботу та фінансовий стан підприємства чи впровадити деякі зміни.

Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямку є дослідження інших методів оцінки ефективності з метою стабілізації та подальшого підвищення ефективності діяльності підприємства.

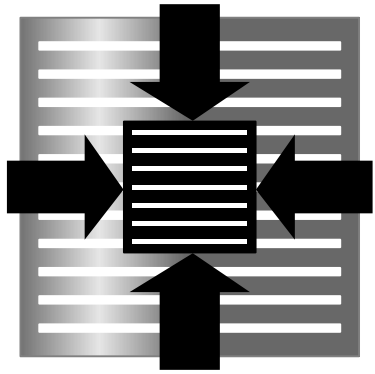
Список літератури: 1. *Перекрест Т.В.* Методология оцінювання ефективності діяльності підприємства [Електронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: <http://archive.nbuv.gov.ua>. 2. *Лафта Дж.К.* Эффективность менеджмента организации / Лафта

та Дж. К. Учебное пособие. – М.: Русская Деловая Литература, 1999. – 320 с. **3.** Тищенко А.Н., Кизим Н.А., Догадайло Я.В. Экономическая результативность деятельности предприятий: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2005. – 144 с. **4.** Малин А.С., Мухин В.И. Исследование систем управления / Малин А.С., Мухин В.И. Учеб. для вузов. – М.: ГУ, 2002. – 400 с. **5.** Богатов О.И., Скобелев В.Г., Стасюк В.П. Моделирование процессов рейтинговой оценки экономических систем // Сб. науч. тр.: Новое в экономической кибернетике / Моделирование функционирования экономических систем (вып. №1). – Донецк: ДонГУ, 1999. – С. 41-75. **6.** Третьяков П.И. Практика управления. – М., 1992. **7.** Аубакирова Г. М. Адаптивный подход к управлению предприятием // [http://www.rusnauka.com /DN2006/ Economics/10_aubakirova.doc.htm](http://www.rusnauka.com/DN2006/Economics/10_aubakirova.doc.htm). **8.** Лега Ю.Г., Поляков О.М. Якість, ціна та ефективність виробництва: монографія. – К. : Наукова думка, 2008.

Bibliography(transliterated): **1.** Perekrest T.V. Metodolohiya otsinyuvannya efektyvnosti diyal'nosti pidpnyemstva [Elektronnyy resurs]. – 2011. – Rezhym dostupa: <http://archive.nbuv.gov.ua>. **2.** Lafta Dzh. K. Jefferektivnost' menedzhmenta organizacii / Lafta Dzh.K. Uchebnoe posobie. – Moscow: Russkaja Delovaja Literatura, 1999. – 320 s. **3.** Tishhenko A.N., Kizim N.A., Dogadajlo Ja.V. Jekonomicheskaja rezul'tativnost' dejatel'nosti predpriyatij: Monografija. – Kharkov.: ID «INZhJeK», 2005. – 144 s. **4.** Malin A.S., Muhin V.I. Issledovanie sistem upravlenija / Malin A.S., Muhin V.I. Ucheb. dlja vuzov. – Moscow: GU, 2002. – 400 s. **5.** Bogatov O.I., Skobelev V.G., Stasjuk V.P. Modelirovanie processov rejtingovoj ocenki jekonomicheskikh system. Sb. nauch. tr.: Novoe v jekonomicheskij kibernetike. Modelirovanie funkcionirovanija jekonomicheskikh sistem (vyp. № 1). – Doneck: DonGU, 1999. – S. 41-75. **6.** Tret'jakov P.I. Praktika upravlenija. – Moscow, 1992. **7.** Aubakirova G.M. Adaptivnyj podhod k upravleniju predprijatiem // [http://www.rusnauka.com /DN2006/ Economics/10_aubakirova.doc.htm](http://www.rusnauka.com/DN2006/Economics/10_aubakirova.doc.htm). **8.** Leha Yu.H., Polyakov O.M. Yakist', tsina ta efektyvnist' vyrobnytstva: monohrafiya. – Kyiv: Naukova dumka, 2008.

Стаття рекомендована до друку канд. економ. наук, доц. Ліньковою О.Ю.

Надійшла (received) 13.12.2013.

РЕФЕРАТИ

РЕФЕРАТИ

УДК 347.78.045

Проблеми захисту авторського права в Україні / А.В. Орлова, Л.В. Перевалова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 4-8. – Бібліогр.: 3 назв. – ISSN 2227-6809.

У даній роботі розглянуто проблеми, пов'язані з захистом авторського права в Україні. Виділені основні проблемні аспекти даного питання та проаналізовані основні причини їх виникнення. Запропоновано певний комплекс дій, спрямованих на вирішення проблеми захисту авторського права в Україні. Показано, що підвищення рівня судової та виконавчої влади, правової культури та свідомості громадян буде сприяти зменшенню правопорушень у сфері використання об'єктів авторського права.

Ключові слова: авторське право, комп'ютерні програми, правопорушення, плагіат, піратство, авторська винагорода, організація колективного управління.

УДК 339.166.5:658.626

Розробка заходів по підвищенню ефективності використання об'єктів промислової власності / В.В. Пономаренко, Л.В. Перевалова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 8-12. – Бібліогр.: 5 назв. – ISSN 2227-6809.

У даній роботі розглядаються переваги використання об'єктів промислової власності на підприємстві, а також можливі шляхи вирішення проблеми їх низького використання. Показано, що залучення промислової власності в господарський обіг, а також дотримання принципів організації оцінки та обліку нематеріальних активів надає значний вплив на підвищення стійкості підприємства на ринку, а також сприяє підвищенню ефективності його функціонування.

Ключові слова: промислова власність, об'єкти промислової власності, оцінка вартості прав, організація обліку, бухгалтерський облік.

УДК 658.8.088.72

Основні способи підвищення конкурентоздатності товару на прикладі розвитку стратегії торговельної марки / І.Є. Гармаш, Л.В. Перевалова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 13-18. – Бібліогр.: 3 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглянуто основні поняття, що пов'язані зі стратегією розвитку торго-

вельної марки підприємства, наведена класифікація стратегій торговельних марок, яка залежить від різних чинників, надані приклади їх використання задля підвищення конкурентоздатності товару. Розглянуті різні методики оцінки сприйняття торговельної марки споживачами. Показано, що торговельна марка тільки тоді реалізує свій потенціал, коли цільова аудиторія непохитно впевнена в її якості та неповторності.

Ключові слова: торговельна марка, бренд, стратегія, конкурентоздатність, інструменти маркетингу.

УДК 316.7

Культура contra цивілізація: вічний конфлікт? / О.В. Голозубов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 19-26. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглядаються деякі аспекти опозиції культура-цивілізація. Зокрема, культура інтерпретується як простір моральної аксіології, спадкоємності традицій, сакральної вербальності, відкритої медійності, побудованих на антропологічних засадах. Цивілізація орієнтована на закритість, монологічність, тотальність, готовність до радикальної зміни парадигм. Виявлено, що культурний простір формує умови актуалізації історичної пам'яті, живої пам'яті з минулим; цивілізація ж, озброюючись науково-технічним прогресом, йде по шляху глобалізації та уніфікації культур. Зроблено висновки про те, що можливий вихід полягає в усвідомленні самої проблеми техніки і цивілізації як духовної колізії людської істоти і виявленні в самому собі саме тих вищеназваних критеріїв, які є сутнісними для самої культури, вибудовують поведінку самої людини та устрій її суспільного життя.

Ключові слова: культура, цивілізація, духовність, спілкування, мас-медіа.

УДК 7.01:[77.03+77.04]

Сучасне фотомистецтво України: соціальний досвід та нові художні рішення / М.М. Міщенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 27-33. – Бібліогр.: 9 назв. – ISSN 2227-6809.

Стаття присвячена дослідженню розвитку фотомистецтва в Україні на сучасному етапі, огляду основних фотопроектів в ряду визначних арт-практик в нашій державі, виявленню основних напрямків роботи українських фотомитців. Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення фотомистецтва в історії культури України, а також визначення місця української фотографії в світовому фотопроцесі. Показано, що сьогодні фотографія є повноправною учасницею мистецького процесу, існуючи як окремо, так і будучи частиною перформансів, інсталляцій, хеппенінгів, арт-об'єктів та ін.

Ключові слова: фотомистецтво, історія фотографії, фото проект, арт-практика, візуальне мистецтво.

УДК 572.925(477)«18/19»-057.16:340.141

Наймиткування як явище соціально-економічного життя і духовної культури українців другої половини XIX – початку XX століть / В.В. Маліков // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 34-43. – Бібліогр.: 22 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розкривається роль наймиткування у економічній діяльності і соціокультурному бутті українських селян другої половини XIX – початку XX століть. Проаналізовано основні світоглядні та звичаєво-правові уявлення, пов'язані з відносинами най-

мання, соціальним і правовим становищем наймита. Встановлено, що звичаєво-правовий інститут наймитування був важливою системою в господарко-побутовому комплексі українців другої половини XIX – початку XX століть. Формування та функціонування інституту наймитування в українській етнокультурі відбувалося на основі звичаєво-правових і господарських традицій, світоглядних настанов, ustalених статево-вікових та соціальних ролей українського селянства під впливом нових соціально-економічних явищ.

Ключові слова: наймит, наймитування, господарсько-побутовий комплекс, українська етнокультура, звичаєве право.

УДК 007.2:72

Роль архітектури у підготовці майбутніх інженерів (з педагогічного досвіду ХТІ кінця XIX – початку XX ст.) / О.О. Петутіна // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 44-49. – Бібліогр.: 4 назв. – ISSN 2227-6809.

Стаття присвячена історії викладання архітектури, як однієї з найважливіших учбових дисциплін у підготовці інженерів ХТІ, а також виховному потенціалу освоєння студентами предметів середі учбового закладу. Вказано на доцільність включення в зміст виховної роботи з першокурсниками не тільки ознайомлення з історією і традиціями університету, але й з естетичною організацією його предметної середі, яка формує відчуття патріотизму, гордості за всій ВНЗ, повагу до унікальних архітектурних творінь, прагнення зберегти їх для майбутніх поколінь.

Ключові слова: технічна освіта, світогляд, раціоналістична архітектура, цегляний стиль, архітектурне мислення, естетика середовища.

УДК 159

Реалізація технології організації навчальної взаємодії студентів на семінарі / О.В. Кузьменко, Н.Б. Решетняк // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 49-57. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті здійснюється аналіз дидактичної теорії семінарського заняття. Обґрунтовується доцільність подальшого дослідження педагогічної ефективності цієї форми навчання. Автори вважають, що на семінарах із громадянської освіти активність студентів, їх пізнавальні знахідки не менш важливі, ніж суворі в дидактичному відношенні показники їх навчально-пізнавальної діяльності. Через це викладачеві доцільно оперувати не стільки фіксованою оцінкою, скільки парціальним оцінюванням.

Ключові слова: семінарське заняття, навчальна взаємодія, організація спілкування студентів, комунікативна культура, педагогічна технологія.

УДК 001:1

Техногенна цивілізація: філософські підходи до проблеми техніки / І.В. Владленова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 58-66. – Бібліогр.: 16 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглядаються різні підходи до проблем техніки: техноутопізм, техноцентризм, технокритицизм. У руслі технологічного детермінізму можна виділити дві ідеї: розвиток технології являє собою передбачуваний процес; або технологія являє собою «наслідки», які притаманні суспільству. У контексті техноутопізму розвинулося уявлення – техноцентризм. Протилежною ідеєю оптимістичними прогнозами, які про-

понується в рамках техноцентризму, виступає концепція технокритицизму.

Ключові слова: техноутопізм, техноцентризм, технокритицизм, техніка, наука.

УДК 165.194

Стратегії концептуалізації дійсності і проблема об'єктивності наукового знання / М.В. Смоляга, Г.Г. Старикова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 66-71. Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглядається проблема об'єктивності наукового знання. Висловлюється припущення, що рішення цієї проблеми певним чином залежить від методів концептуалізації дійсності, яких дотримується вчений. Аналізуються погляди на цю проблему видатних представників постпозитивізму. Показано, що при всій логічності та видимій об'єктивності класичного, традиційно-раціоналістичного реалістичного підходу у нього виявляються непереборні суперечності суттєві обмеження, які спотворюють саму ідею об'єктивності.

Ключові слова: об'єктивність наукового знання, теорія, відображення, конструктивізм, реалізм, постпозитивізм, неявне знання, теоретична домінантність.

УДК 130.2

72 перекладачі: давня легенда у комп'ютерну добу / С.Л. Євсєєв // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 72-77. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6809.

Стаття присвячена питанню творчого потенціалу глобальної мережі. Показано, що при виробництві інформації за допомогою програмних засобів, у гіпертекстуальному середовищі Інтернету можуть виникати та поширюватися хибні смисли, як у випадку з „72 перекладачами” Острозької Біблії. Відсутність ефективного контролю якості призводить до збільшення ймовірності виникнення фіктивного значення, а завдяки простоті обміну та запозичення (команди «копіювати» та «вставити») – до породження нових смислів і нісенітниць

Ключові слова: текст, смисл, Інтернет, Острозька Біблія, Септуагінта.

УДК 811.111'25

Особливості перекладу суспільно-політичної лексики з англійської мови на українську / Н.М. Акоп'янц, В.І. Полтавський // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). С. 77-82. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розкриваються особливості перекладу суспільно-політичної лексики з англійської мови на українську. В роботі досліджуються основні прийоми, які використовуються в газетно-інформаційних матеріалах та офіційно-діловому стилі. Особлива увага приділяється визначенню специфіки лексичних трансформацій при перекладі текстів суспільно-політичної тематики. Показано, що порушення фразеологічного поєднання потребують відповідного ефективного рішення завдання від перекладача.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, лакуни, офіційний та неофіційний стиль, переклад.

УДК [339.372]

Тенденції розвитку роздрібною торгівлі в Україні / Р.Г. Бабаєв // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). С. 83-88. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті проводиться аналіз поточного стану і перспектив розвитку роздрібно торгівлі в Україні. Зокрема, аналізуються динаміка і структура роздрібного товарообігу, виявляються проблеми і тенденції розвитку роздрібного бізнесу, розглядаються питання інвестиційної привабливості роздрібно торгівлі. Особлива увага приділяється розвитку торгових мереж в Україні. Показано, що для забезпечення свого росту, більшість українських торгових мереж йдуть шляхом залучення інвестора в тому числі зарубіжного.

Ключові слова: роздрібна торгівля, торговельна мережа, інвестиційна привабливість, супермаркет.

УДК 658.152/.153

Вплив співвідношення власних та запозичених коштів у загальній структурі капіталу підприємства на прибуток підприємства (на прикладі ВАТ «Турбоатом») / В.А. Міщенко, О.В. Мозенков, Т.Г. Чурсіна // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 88-92. – Бібліогр.: 2 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглянуто вплив співвідношення власних та запозичених коштів у загальній структурі капіталу підприємства на прибуток підприємства. Представлено динаміку змін показників за 10 років діяльності підприємства ВАТ «Турбоатом». Проведений аналіз свідчить, що максимального прибутку підприємство досягне тоді, коли доля запозичених коштів становитиме третину у загальній структурі, тоді як зменшення чи збільшення цієї частки призведе к більш низькому прибутку. Запропоновано використовувати результати проведеного дослідження для оптимізації структури капіталу підприємств.

Ключові слова: власні кошти, запозичені кошти, структура капіталу, прибуток підприємства.

УДК 330.342.14:658.015

Основні складові BSC, її переваги та недоліки / І.М. Погорелов, О.В. Сиром'ятникова, Я.В. Бондаренко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 92-100. – Бібліогр.: 16 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглянуті основні складові системи збалансованих показників, теоретико-методичні засади їх застосування, на основі аналізу праць науковців та власних досліджень були визначені переваги та недоліки збалансованої системи показників. Зроблено висновок про те, що збалансована система показників надає компанії новий інструмент управління, який дає змогу ефективного функціонування та розвитку не тільки на даний момент, а і в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: збалансована система показників (BSC), причинно-наслідковий зв'язок, фінансові показники, ефективність.

УДК 331.108.2

Аналіз чисельності та структури кадрів на підприємстві/ Л.В. Богомазова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 100-107. – Бібліогр.: 15 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглянуто картину стану й тенденції розвитку трудових ресурсів підприємства, яку дає аналіз зміни середньооблікової чисельності працівників проведений по категоріях персоналу, що дозволяє оцінити також склад і структуру трудових ресурсів. Досліджено динаміку чисельності персоналу, розраховані основні показники руху

кадрів. Розкрита повнота використання трудових ресурсів, яку можна оцінити по кількості відпрацьованих днів і годин одним працівником за аналізований період часу, а також по ступені використання фонду робочого часу. Такий аналіз проводиться по кожній категорії працівників, по кожному виробничому підрозділі й у цілому по підприємству.

Ключові слова: чисельність персоналу, структура, аналіз, трудові ресурси, фонд робочого часу.

УДК 658:005.61

Основні системи та методи визначення ефективності діяльності / І.М. Погорелов, О.В. Сиром'ятникова, М.Є. Демченко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 107-115. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглянуто основні системи та методи визначення ефективності діяльності підприємств, користуючись якими можливо підвищити ефективність їх функціонування. Розглянутий склад систем оцінювання та можливість їх застосування в сучасних умовах господарювання. Показано, що процес дослідження різних методів є одним з найбільш актуальних питань на сьогоднішній момент, зважаючи на те, що серед існуючих вартісних моделей немає такої, яка в повній мірі дозволила б враховувати всю сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища компанії.

Ключові слова: оцінка, ефективність діяльності, вартість компанії, система збалансованих показників.

УДК 330

Актуальні проблеми системного підходу до організації обліку доходів, витрат і фінансових результатів діяльності підприємств / Л.С. Стригуль, В.П. Остапенко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 116-120. – Бібліогр.: 5 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті з'ясовуються проблеми системного підходу до класифікації обліку доходів і фінансових результатів діяльності підприємств. Показано – класифікація фінансових результатів ускладнюється тим, що різні науковці по різному визначають сутність того ж самого виду прибутку і збитків, не називають ознак класифікації прибутку (збитків), а тільки перераховують його різні види. Зроблено висновки щодо особливостей організації облікових процесів доходів і фінансових результатів діяльності підприємств.

Ключові слова: підприємство, облік, фінансові результати, доходи, витрати, облікові процеси, організація обліку.

УДК 37.072

Управління міжнародними проектами у ВНЗ України / П.В. Брінь, Г.В. Мушинська // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 120-125. – Бібліогр.: 5 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті розглядається міжнародна проектна діяльність у вищих навчальних закладах України. Досліджуються її становлення та розвиток впродовж часу, розглядаються особливості та виділяються загальні тенденції. Показано, що стихійне впровадження такого роду інновацій тільки погіршує стан системи вищої освіти у цілому, через актуалізацію різних ризиків. Пропонуються шляхи вирішення проблем в управлінні

міжнародними проектами у ВНЗ України.

Ключові слова: вища освіта, глобалізація, інтеграція, інтернаціоналізація, міжнародний проект, проектна діяльність.

УДК 658/650.12.32

Інвестиції – основне джерело економічного розвитку молочної галузі в Україні / К.С. Дубовик // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 125-140. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6809.

У статті проаналізовано стан, проблеми і тенденції розвитку молочної промисловості України: ситуацію в секторі молочного тваринництва, джерела забезпечення сировиною, виробництво молока та молокопродуктів, динаміка обсягів експорту та імпорту, висвітлено переваги розвитку молочної галузі для всієї харчової промисловості України. Розглянуто стан інвестування молочної промисловості на фоні інвестиційних процесів в державі та досліджено їх вплив на економічний розвиток молочної галузі.

Ключові слова: молочна промисловість, молочний ринок, молочна сировина, молокопереробні підприємства, постачальники, конкуренти, прямі інвестиції, капітальні інвестиції.

УДК 005.931.11

Розвиток підприємництва в рамках антикризового менеджменту / Н.Ю. Єршова, А.І. Гусєва // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 140-146. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

В статті досліджено сутність та принципи антикризового управління. Визначено, залежність змін у траєкторії стратегічного розвитку підприємств з можливістю кризового стану. Запропоновано модель зміни стратегічної спрямованості розвитку підприємства, яка дозволить підвищити ефективність антикризового управління. Показано, що грамотно розроблені, науково обґрунтовані заходи протидії розвитку кризової ситуації на підприємствах, адаптовані до умов ринку, дозволять ефективно функціонувати підприємствам.

Ключові слова: антикризове управління, антикризова стратегія, кризовий стан, розвиток підприємства, технології управління.

УДК 338.242.2

Аналіз методів оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства / А.А. Пухова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 147-153. – Бібліогр.: 8 назв. – ISSN 2227-6809.

Проаналізовано та обґрунтовано загальні засади методів оцінки ефективності управління діяльністю підприємства для забезпечення всебічного та об'єктивного оцінювання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку методології наукових досліджень. Показано, що проблема визначення ефективності підприємства та пошуку шляхів її підвищення є дуже складною, оскільки будь-яке підприємство є складною системою, яку важко спростити, не втративши при цьому її суттєвих характеристик. Запропоновано ряд дій щодо визначення оцінки ефективності діяльності підприємства з урахуванням його специфіки.

Ключові слова: ефективність, метод, оцінювання, ефект, ефективність управління, діяльність, підприємство.

РЕФЕРАТЫ

УДК 347.78.045

Проблемы защиты авторского права в Украине / А.В. Орлова, Л.В. Перевалова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 4-8. – Бібліогр.: 3 назв. – ISSN 2227-6809.

В данной работе рассмотрены проблемы, связанные с защитой авторского права в Украине. Выделены основные проблемные аспекты данного вопроса и проанализированы основные причины их возникновения. Предлагается определенный комплекс действий, направленных на решение проблемы защиты авторского права в Украине. Показано, что повышение уровня судебной и исполнительной власти, правовой культуры и сознания граждан, будет способствовать уменьшению правонарушений в сфере использования объектов авторского права.

Ключевые слова: авторское право, компьютерные программы, правонарушения, плагиат, пиратство, авторское вознаграждение, организация коллективного управления.

УДК 339.166.5:658.626

Разработка мероприятий по повышению эффективности использования объектов промышленной собственности / В.В. Пономаренко, Л.В. Перевалова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 8-12. – Бібліогр.: 5 назв. – ISSN 2227-6809.

В данной работе рассматриваются преимущества использования объектов промышленной собственности на предприятии, а также возможные пути решения проблемы их низкого использования. Показано, что привлечение промышленной собственности в хозяйственный оборот, а так же соблюдение принципов оценки и учета нематериальных активов значительно влияет на повышение стойкости предприятия на рынке, а так же способствует повышению эффективности его функционирования.

Ключевые слова: промышленная собственность, объекты промышленной собственности, оценка стоимости прав, организация учета, бухгалтерский учет.

УДК 658.8.088.72

Основные способы повышения конкурентоспособности товара на примере развития стратегии торговой марки / И.Е. Гармаш, Л.В. Перевалова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 13-18. – Бібліогр.: 3 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассматриваются основные понятия, связанные со стратегией развития торговой марки предприятия, приводится классификация стратегий торговых марок, зависящая от различных показателей, приведены примеры их использования с целью повышения конкурентоспособности товара. Рассмотрены различные методики оценки восприятия торговой марки потребителями. Показано, что торговая марка только тогда реализует свой потенциал, когда целевая аудитория стойко уверена в ее качестве.

Ключевые слова: торговая марка, бренд, стратегия, конкурентоспособность, инструменты маркетинга.

УДК 316.7

Культура contra цивилизация: вечный конфликт? / А.В. Голозубов // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ

«ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 19-26. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассматриваются некоторые аспекты оппозиции культура-цивилизация. В частности, культура понимается как пространство нравственной аксиологии, преемственности традиций, сакральной вербальности, открытой медийности, подчиненных антропологическим основаниям. Цивилизация ориентирована на закрытость, моноличность, тотальность, готовность к радикальной смене парадигм. Выявлено, что культурное пространство формирует условия актуализации исторической памяти, живой связи с прошлым; цивилизация же, вооружаясь научно-техническим прогрессом, идет по пути глобализации и унификации культур. Возможный выход состоит в осознании самой проблемы техники и цивилизации как духовной коллизии человеческого существа и выявлении в самом себе именно тех вышеназванных критериев, которые являются сущностными для самой культуры, выстраивают поведение самого человека и устройство его общественной жизни.

Ключевые слова: культура, цивилизация, духовность, общение, масс-медиа.

УДК 7.01:[77.03+77.04]

Современное фотоискусство Украины: социальный опыт и новые художественные решения / М.Н. Мищенко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 27-33. – Бібліогр.: 9 назв. – ISSN 2227-6809.

Статья посвящена исследованию развития фотоискусства в Украине на современном этапе, обзору основных фотопроектов в ряде основных арт-практик в нашей стране, определению основных направлений работы украинских фотохудожников. Актуальность исследования обусловлена необходимостью осмысления фотоискусства в истории культуры Украины, а так же определения места украинской фотографии в мировом процессе. Показано, что сегодня фотография есть полноправной участницей художественного процесса, существуя как отдельно, так и являясь частью перформансов, инсталляций, хеппенингов, арт-объектов и пр.

Ключевые слова: фотоискусство, история фотографии, фотопроект, арт-практика, визуальное искусство.

УДК 572.925(477)«18/19»-057.16:340.141

Батрачество как явление социально-экономической жизни и духовной культуры украинцев второй половины XIX – начала XX веков / В.В. Маликов // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 34-43. – Бібліогр.: 22 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье раскрывается роль батрачества в экономической деятельности и социокультурном бытии украинских крестьян второй половины XIX – начала XX веков. Проанализированы основные мировоззренческие и обычно-правовые представления, связанные с отношениями найма рабочих, социальным и правовым положением батрака. Установлено, что обычно-правовой институт батрачества был важной системой в хозяйственно-бытовом комплексе украинцев второй половины XIX – начала XX веков. Формирование и функционирование института батрачества в украинской этнокультуре осуществлялось на основе обычно-правовых и хозяйственных традиций, мировоззренческих установок, половозрастных и социальных ролей украинского крестьянства под влиянием новых социально-экономических явлений.

Ключевые слова: батрак, батрачество, хозяйственно-бытовой комплекс, украинская этнокультура, обычное право.

УДК 007.2:72

Роль архитектуры в подготовке будущих инженеров (из педагогического опыта ХТИ конца XIX – начала XX вв.) / Е.А. Петутина // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 44-49. – Бібліогр.: 4 назв. – ISSN 2227-6809.

Статья посвящена истории преподавания архитектуры как одной из важнейших учебных дисциплин в подготовке инженеров ХТИ, а также воспитательному потенциалу освоения студентами предметной среды учебного заведения. Указано на целесообразность включения в содержание воспитательной работы с первокурсниками не только ознакомления с историей и традициями университета, но и с эстетической организацией его предметной среды, которая формирует чувства патриотизма, гордости за свой вуз, уважение к уникальным архитектурным творениям, стремление сохранить их для будущих поколений.

Ключевые слова: техническое образование, мировоззрение, рационалистическая архитектура, кирпичный стиль, архитектурное мышление, эстетика среды.

УДК 159

Реализация технологии учебного взаимодействия студентов на семинаре / А.В. Кузьменко, Н.Б. Решетняк // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 49-57. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье осуществляется анализ дидактической теории семинарского занятия. Обосновывается целесообразность дальнейшего исследования педагогической эффективности этой формы обучения. Авторы считают, что на семинарах по общественному образованию активность студентов, их познавательные находки не менее важны, чем суровые в дидактическом отношении показатели их учебно-познавательной деятельности. Поэтому преподавателю целесообразно оперировать не столько фиксированной оценкой, сколько парциальным оцениванием.

Ключевые слова: семинарское занятие, учебное взаимодействие, организация общения студентов, коммуникативная культура, педагогическая технология.

УДК 001:1

Техногенная цивилизация: философские подходы к проблеме техники / И.В. Владленова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 58-66. – Бібліогр.: 16 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассматриваются различные подходы в проблеме техники: техноутопизм, техноцентризм, технокритицизм. В русле технологического детерминизма можно выделить две идеи: развитие технологии представляет собой предполагаемый процесс, или технология представляет собой «последствия», которые присущи обществу. В контексте техноутопизма развилось представление, называемое техноцентризм, Противоположной идеей оптимистическим прогнозам, которые предлагаются в рамках техноцентризма, выступает концепция технокритицизма.

Ключевые слова: техноутопизм, техноцентризм, технокритицизм, техника, наука.

УДК 165.194

Стратегии концептуализации действительности и проблема объективности научного знания / М.В. Смоляга, Г.Г. Старикова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні

проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 66-71. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассматривается проблема объективности научного знания. Высказывается предположение о том, что решение этой проблемы определенным образом зависит от способов концептуализации действительности, которых придерживается ученый. Анализируются взгляды на эту проблему выдающихся представителей постпозитивизма. Показано, что при всей логичности и видимой объективности классического, традиционно-рационалистского реалистического подхода у него обнаруживаются непреодолимые противоречия о существенные ограничения, искажающие саму идею объективности.

Ключевые слова: объективность научного знания, теория отражения, конструктивизм, реализм, постпозитивизм, неявное знание, теоретическая доминантность.

УДК 130.2

72 переводчика: Древняя легенда в компьютерную эпоху / С.Л. Евсеев // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 72-77. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6809.

Статья посвящена вопросу творческого потенциала глобальной сети. Показано, что при производстве информации с помощью программных средств, в гипертекстуальной среде Интернета могут возникать ложные смыслы, как в случае с «72 переводчиками» Острожской Библии. Отсутствие эффективного контроля качества приводит к увеличению вероятности возникновения фиктивного знания, а благодаря простоте обмена и заимствования (команды «копировать» и «вставить») – к порождению новых смыслов и бессмыслиц.

Ключевые слова: текст, смысл, Интернет, Острожская Библия, Септуагинта.

УДК 811.111'25

Особенности перевода общественно-политической лексики с английского языка на украинский / Н.М. Акоп'янц, В.І. Полтавський // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 77-82. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье раскрываются особенности перевода общественно-политической лексики с английского языка на украинский. В работе исследуются основные приемы, которые используются в газетно-информационных материалах и в официально-деловом стиле. Особое внимание уделяется определению специфики лексических трансформаций при переводе текстов общественно-политической тематики. Показано, что нарушение фразеологического сочетания требуют соответствующего эффективного решения задачи от переводчика.

Ключевые слова: общественно-политическая лексика, лакуны, официальный и неофициальный стиль, перевод.

УДК [339.372]

Тенденции развития розничной торговли в Украине / Р.Г. Бабаев // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 83-88. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье проводится анализ текущего состояния и перспектив развития розничной торговли в Украине. В частности, анализируются динамика и структура розничного товарооборота, выявляются проблемы и тенденции развития розничного бизнеса, рассматриваются вопросы инвестиционной привлекательности розничной торговли. Особое

внимание уделяется развитию торговых сетей в Украине. Показано, что для обеспечения своего роста большинство украинских торговых сетей идут путем привлечения инвестора, в том числе зарубежного.

Ключевые слова: розничная торговля, торговая сеть, инвестиционная привлекательность, супермаркет.

УДК 658.152/153

Влияние соотношения собственных и заёмных средств в структуре капитала на прибыль предприятия (на примере ОАО «Турбоатом») / В.А. Мищенко, О.В. Мозенков, Т.Г. Чурсина // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 88-92. – Бібліогр.: 2 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассмотрено влияние соотношения собственных и заемных средств в общей структуре капитала предприятия на его прибыль. Представлена динамика изменения показателей за 10 лет деятельности предприятия ОАО «Турбоатом». Проведенный анализ показал, что максимальной прибыли предприятие достигает, когда доля заёмного капитала составляет одну треть в общей структуре, тогда как уменьшение или увеличение этой доли ведет к более низким доходам. Предложено использовать результаты проведенного исследования для оптимизации структуры капитала предприятий.

Ключевые слова: собственные средства, заёмные средства, структура капитала, прибыль предприятия.

УДК 330.342.14:658.015

Основные составляющие BSC, ее преимущества и недостатки / И.Н. Погорелов, О.В. Сыромятникова, Я.В. Бондаренко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 92-100. – Бібліогр.: 16 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассмотрены основные составляющие системы сбалансированных показателей, теоретико-методические основы их применения, на основе анализа трудов ученых и собственных исследований были определены преимущества и недостатки сбалансированной системы показателей. Сделан вывод о том, что сбалансированная система показателей предоставляет компании новый инструмент управления, который дает возможность эффективного функционирования и развития не только на данный момент, но и в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: сбалансированная система показателей (BSC), причинно-следственная связь, финансовые показатели, эффективность.

УДК 331.108.2

Анализ численности и структуры кадров на предприятии/ Л.В. Богомазова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 100-107. – Бібліогр.: 15 назв. – ISSN 2227-6809.

Рассмотрена картина состояния и тенденции развития трудовых ресурсов предприятия, которую дает анализ изменения среднеучетной численности работников, проведенный по категориям персонала. Исследовано динамику численности персонала, рассчитаны основные показатели движения кадров. Раскрыта полнота использования трудовых ресурсов, которую можно оценить по количеству отработанных дней и часов одним работником за анализируемый период времени, а также по степени использования фонда рабочего времени. Такой анализ проводится по каждой категории работни-

ков, по каждому производственному подразделению и в целом по предприятию.

Ключевые слова: численность персонала, структура, анализ, трудовые ресурсы, фонд рабочего времени.

УДК 658:005.61

Основные системы и методы определения эффективности деятельности / И.Н. Погорелов, О.В. Сыромятникова, М.Е. Демченко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 107-115. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассмотрены основные системы и методы определения эффективности деятельности предприятий, используя которые можно повысить эффективность их функционирования. Рассмотрен состав систем оценивания и возможность их применения в современных условиях хозяйствования. Показано, что процесс исследования разных методов есть одним из наиболее актуальных вопросов на сегодняшний момент, не смотря на то, что среди существующих стоимостных моделей нет такой, которая в полной мере позволила бы учесть совокупность факторов внешней и внутренней среды компании.

Ключевые слова: оценка, эффективность деятельности, стоимость компании, система сбалансированных показателей.

УДК 330

Актуальные проблемы системного подхода к организации учета доходов, затрат и финансовых результатов деятельности предприятий / Л.С. Стригуль, В.П. Остапенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 116-120. – Бібліогр.: 5 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассматриваются проблемы системного подхода к классификации учета доходов, затрат и финансовых результатов деятельности предприятий. Показано, что классификация финансовых результатов усложняется тем, что разные ученые по-разному определяют сущность одного и того же самого вида прибыли и убытка, не называют признаков классификации прибыли (убытка), а только перечисляют его различные виды. Сделаны выводы об особенностях организации учетных процессов доходов и финансовых результатов деятельности предприятий.

Ключевые слова: предприятие, учет, финансовые результаты, доходы, затраты, учетные процессы, организация учета.

УДК 37.072

Управление международными проектами в ВУЗах Украины / П.В. Бринь, А.В. Мушинская // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 37 (1080). – С. 120-125. – Бібліогр.: 5 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассматривается международная проектная деятельность в высших учебных заведениях Украины. Исследуются ее становление и развитие в течении времени, рассматриваются особенности и выделяются общие тенденции. Показано, что стихийное внедрение такого рода инноваций только лишь ухудшает состояние системы высшего образования в целом, через актуализацию разных рисков. Предлагаются пути решения проблем в управлении международными проектами в ВУЗах Украины.

Ключевые слова: высшее образование, глобализация, интеграция, интернационализация, международный проект, проектная деятельность.

УДК 658/650.12.32

Инвестиции - основной источник экономического развития молочной отрасли в Украине / Е.С. Дубовик // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 125-140. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье проанализировано состояние, проблемы и тенденции развития молочной промышленности Украины: ситуацию в секторе молочного животноводства, источники обеспечения сырьем, производство молока и молокопродуктов, динамика объемов экспорта и импорта, освещены преимущества развития молочной отрасли для всей пищевой промышленности Украины. Рассмотрено состояние инвестирования молочной промышленности на фоне инвестиционных процессов в государстве и исследовано их влияние на экономическое развитие молочной отрасли.

Ключевые слова: молочная промышленность, молочный рынок, молочное сырье, перерабатывающие предприятия, поставщики, конкуренты, прямые инвестиции, капитальные инвестиции.

УДК 005.931.11

Развитие предпринимательства в рамках антикризисного менеджмента / Н.Ю. Єршова, А.І. Гусєва // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 140-146. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6809.

В статье рассмотрены вопросы принципов антикризисного управления. Определена зависимость траектории стратегического развития предприятий от возможности кризисного состояния. Предложена модель изменения стратегической направленности развития предприятия, которая позволит повысить эффективность антикризисного управления. Показано, что грамотно разработанные и научно обоснованные меры противодействия развития кризисной ситуации на предприятиях, адаптированные к условиям рынка, позволяют эффективно функционировать предприятиям.

Ключевые слова: антикризисное управление, антикризисная стратегия, кризисное состояние, развитие предприятия, технологии управления.

УДК 338.242.2

Анализ методов оценки эффективности управления деятельностью предприятия / А.А. Пухова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2014. – № 37 (1080). – С. 146-152. – Бібліогр.: 8 назв. – ISSN 2227-6809.

Проанализированы и обоснованы общие принципы методов оценки эффективности управления деятельностью предприятия для обеспечения всестороннего и объективного оценивания с учетом современных тенденций развития методологии научных исследований. Показано, что проблема определения эффективности предприятия и поиска путей ее повышения является очень сложной, поскольку любое предприятие есть сложной структурой, которую тяжело упростить, не потеряв при этом существенных характеристик. Предложен ряд действий по определению оценки эффективности деятельности предприятия с учетом его специфики.

Ключевые слова: эффективность, метод, оценка, эффект, эффективность управления, деятельность, предприятие.

ABSTRACTS

Problems of defence of copyright are in Ukraine / A.V. Orlova, L.V. Perevalova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 4-8. – Bibliogr.: 3. – ISSN 2227-6809.

The problems related to defence of copyright in Ukraine are considered in this work. The basic problem aspects of this question and analysed principal reasons of their origin are distinguished. The certain complex of the actions sent to the decision of problem of defence of copyright in Ukraine offers.

Keywords: copyright, computer programs, offences, plagiarism, piracy, award, organization of collective management.

Development of events is on the increase of efficiency of the use of objects of industrial property / V.V. Ponomarenko, L.V. Perevalova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 8-12. – Bibliogr.: 5. – ISSN 2227-6809.

In this work advantages of the use of objects of industrial property are examined on an enterprise, and also possible ways of decision of problem them the subzero use. Advantages of estimation and account of industrial ownership rights are certain for the increase of their efficiency.

Keywords: industrial property, objects of industrial property, estimation of cost of rights, organization of account, record-keeping.

Basic methods of increase of competitiveness of commodity are on the example of development of strategy of trade mark / I. E. Garmash, L. V. Perevalova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 13-18. – Bibliogr.: 3. – ISSN 2227-6809.

Basic concepts that is related to strategy of development of trade mark of enterprise are considered in the article, the brought classification over of strategies of trademarks, that depends on different factors, the examples of their use are given for the sake of increase of competitiveness of commodity. Authors analyse different methodologies of estimation of perception of trade mark consumers.

Keywords: trade mark, brand, strategy, competitiveness, marketing instruments.

Culture contra civilization: eternal conflict? / O.V. Golozubov // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 19-26. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6809.

This article discusses some aspects of the culture-civilization opposition. In particular, culture is understood as a space of moral axiology, the continuity of traditions, sacred verbality, open mediality, subjected to the anthropological basis. Civilization is focused on the closure, monology, totality, willingness to radical shift of paradigms. It's revealed that cultural space creates the conditions of actualization of historical memory, the living connection with the past; civilization is moving towards globalization and unification of cultures through scientific and technical progress. A possible way to resolve these contradictions is to become aware of the problem of technology and civilization as a spiritual conflict of the human being and to identify himself in precisely the above-mentioned criteria. These criteria are essential to the culture itself. They form human behavior and social life.

Keywords: culture, civilization, spirituality, communication, mass media.

Contemporary Photography of Ukraine: social experience and new artistic solutions / M.M. Mishchenko // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 27-33. – Bibliogr.: 9. – ISSN 2227-6809.

The paper studies the development of photography in Ukraine at present, exploring major photo projects and revealing main trends of Ukrainian photographers' activities. The relevance of the study is due to the need for understanding of photography in the cultural history of Ukraine as well as the determination of the role of Ukrainian photography in the world photo processes. Nowadays photography is a cultural phenomenon that obtains certain characteristics: it has its own practices and technologies, photography creates specific images using photo devices, and moreover it is a way of communication and concentration of social experience. The peculiarity of photography is that it is always involved in social experience, whether it is amateur or professional photography, mass media or fine art one. Ukrainian photography during the period of independence could be considered exactly in terms of social experience. According to this approach the important thing is not only an actual image of reality in a photo or the message that an author intends to convey, but also the historical, social and cultural conditions accompanying its creation. Identifying this context is relevant both for the Ukrainian photographer and for the reception of Ukrainian photography in general.

Keywords: photography, history of photography, photo project, art practice, visual arts.

Hiring labourers as a phenomenon of Ukrainians' social, economic life and spiritual culture of the late 19th – early 20th centuries / V.V. Malikov // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 34-43. – Bibliogr.: 22. – ISSN 2227-6809.

The objectives of the paper are Ukrainian peasantry's economic activities, world-view and customary law conceptions that played fundamental role in the relations of hiring, social and law status of wage labourers. It also focuses on the examination of the consequences of this tradition on the social life of peasant community. Drawing upon research it becomes clear that the functioning of examined tradition of hiring labourers was based on established customary law and economic practices, social and gender roles that are embedded in Ukrainian traditional culture. Moreover, the customary law practice of hiring labourers had a great impact on core values and relationships within peasant community.

Keywords: wage labourer, institute of hiring labourers, hiring contract, Ukrainian ethnoculture, customary law.

The role of architecture in the teaching of future engineers (of pedagogical experience of the KhTI in the late 19th and early 20th cc.) / E.A. Petutina // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 44-49. – Bibliogr.: 4. – ISSN 2227-6809.

The article is devoted to the history of the teaching of architecture as one of the most important subjects in the studying of engineers KhTI, as well as the educational potential of the domain of students of the educational institution.

Keywords: technical education, worldview, rationalist architecture, brick style, architectural thinking, environmental aesthetics.

Implementation of educational technology interaction with students on seminars / A.V. Kuzmenko, N.B. Reshetnyak // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of

the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 49-57. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6809.

The didactic theory of student seminar is analyzed in the paper. The further research on efficiency of this pedagogic method is stipulated.

Keywords: seminar, educational cooperation, organization of students' communication, communicative culture, pedagogical technology.

Technological civilization: philosophical approaches to technology / I.V. Vladlenova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 58-66. – Bibliogr.: 16. – ISSN 2227-6809.

This paper discusses various approaches to the problem of technology: technoutopianism, technocentrism, technocriticism. In the context of technological determinism there are two ideas: technological development is a predictable process, or technology is the "consequences" inherent to society. The idea of technocentrism has developed in the context of technoutopianism Technocriticism offers the opposite concept to the optimistic forecasts of technocentrism.

Keywords: technoutopianism, technocentrism, technocriticism, technology, science.

Conceptualizing reality strategies and the problem of scientific knowledge objectivity / M.V. Smolyaha, G.G. Starikova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 66-71. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6809.

The article is devoted the problem of scientific knowledge's objectives. The hypothesis about decision this problem by connection with the methods of reality's conceptualization was formulated. The conceptions of philosophers – postpositivists were analyzed.

Keywords: scientific knowledge's objectives, the theory of reflection, constructivism, realism, postpositivism, unknown knowledge, the theoretical domination.

72 interpreters: An ancient legend in the computer age / S.L. Evseev // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 72-77. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6809.

The article focuses on the creative potential of the global network. With a lack of control in the production of information by the software, in a hypertextual environment of the Internet can occur and spread false meanings, as in the case of the "72 translators" Ostrog Bible.

Keywords: text, meaning, Internet, Ostrog Bible, the Septuagint.

The translation peculiarities of social-political lexis from the English language into Ukrainian / N.M. Akopyants, V.I. Poltavskyy // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – №. 37 (1080). – P. 77-82. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6809.

The study reveals the translation peculiarities of social-political lexis from the English language into Ukrainian. There is the analysis of means which are used in the newspapers, informational materials and official and business styles. The special attention is paid to the specificity of lexical transformation while translating the texts of social and political subject-matter.

Keywords: social-political lexis, lacunae, formal and informal styles, translation.

Trends in retail development in Ukraine / R.G. Babayev // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 83-88. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6809.

In the article the current state and prospects of the retail trade development in Ukraine are analyzed. In particular, we analyze the dynamics and structure of retail trade turnover, reveal problems and trends in the retail business, consider issues of investment attractiveness of the retail trade. Special attention is paid to the development of retail chains in Ukraine.

Keywords: Retail, retail chain, investment attraction, supermarket.

The influence of equity and debt ratio in the total capital of the enterprise on the enterprise profit (based on the example of OJSC «Turboatom») / V.A. Mishenko, O.V. Mozenkov, T.G. Chursina // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – №. 37 (1080). – P. 88-92. – Bibliogr.: 2. – ISSN 2227-6809.

The influence of equity and debt ratio in the total capital of the enterprise on the enterprise profit is considered in the article. The dynamics of indicators changes over 10 years of enterprise is represented.

Keywords: own funds, debt capital, capital structure, enterprise profit.

The main components of the BSC, its advantages and disadvantages / I.N. Pogorelov, O.V. Syromyatnikova, Y.V. Bondarenko // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 92-100. – Bibliogr.: 16. – ISSN 2227-6809.

The article describes the main components of the balanced scorecard, the theoretic-methodological foundations of their application, on the basis of the analysis of works of the scientists and their own studies were identified advantages and disadvantages of the balanced scorecard. The conclusion is that the balanced scorecard provides the company's new management tool that allows for the effective functioning and development not only at the moment, but in the long run.

Keywords: balanced scorecard (BSC), causality, financial performance, efficiency.

Analysis of quantity and structure of shots on an enterprise / L.V. Bogomazova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 100-107. – Bibliogr.: 15. – ISSN 2227-6809.

In the article the picture of the status and trends of the labour resources of the enterprise, which provides analysis of changes in sredneučetnoj number of employees by staff category, allowing you to evaluate the composition and structure of the labour force. The dinamiku staff are key indicators of movement of personnel. Disclosed to the fullness of human resources, which can be estimated by the number of days worked and the hours one worker for the analyzed period as well as on the extent of the use of the Fund. Such an analysis is carried out for each category of workers, for each production unit and the whole company.

Keywords: strength, structure, analysis, human resources, Fund of working time.

Basic systems and methods of definition of efficiency of activity / I.N. Pogorelov, O.V. Syromyatnikova, M.E. Demchenko // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 107-115. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6809.

The article describes the main systems and methods for determining the efficiency of enterprises, using which you can improve the efficiency of their operation. The structure of the systems of assessment and the possibility of their use was considered in the current economic conditions.

Keywords: evaluation, operation efficiency, value of the company, balanced scorecard.

Actual problems of the system approach to the organisation of accounting of incomes, costs and financial results of activity of the enterprises / L.S. Strygul, V.P. Ostapenko // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – №. 37 (1080). – P. 116-120. – Bibliogr.: 5. – ISSN 2227-6809.

In article problems of the system approach to classification of accounting of incomes, costs and financial results of activity of the enterprises are considered. Conclusions are drawn on features of the organisation of registration processes of incomes and financial results of activity of the enterprises.

Keywords: enterprise, accounting, financial results, incomes, costs, registration processes, the accounting organisation.

Management of the international projects in HEIs of Ukraine / P.V. Brin, G.V. Mushinskaya // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 120-125. – Bibliogr.: 5. – ISSN 2227-6809.

The article deals with the international project activity of the higher education institutions in Ukraine. The authors study the formation of the international project activities in Ukrainian HEIs, its development during the time, define its features and distinguish the common trends. The statistics of the projects implemented in Ukraine by universities is given. The universities participated in more projects are defined. The obstacles of the project activities development are studied. The key challenges and problems in the further implementation of the project activities are revised and the methods of their solving are proposed.

Keywords: higher education, globalization, integration, internationalization, international project, project activities.

Investments are the main source of economic development of dairy branch in Ukraine / K.S. Dubovik // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 125-140. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6809.

The article analyzes the situation, problems and tendencies of development of the dairy industry of Ukraine: situation in the field of dairy farming, the sources of milk production procurement, dairy production, dynamics of export and import volumes. The advantages of the dairy industry development for the entire food industry of Ukraine are enlightened in the article. The state of investment of the dairy industry amid the investment processes in the country is considered. The impact on the economic development of the dairy industry is examined.

Keywords: dairy, dairy market, the milk raw materials, processing enterprises, suppliers, competitors, direct investments, capital investments.

Enterprise development in the anti-recessionary management / N.Yu. Ershova, A.I. Guseva // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 140-146. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6809.

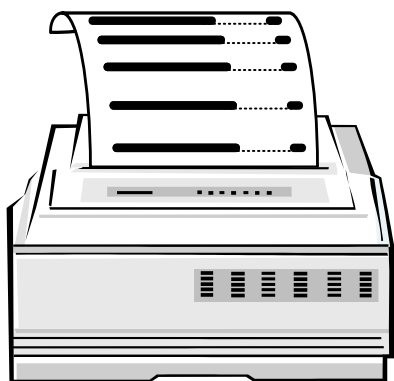
In given article the essence and principles of anti-recessionary management is investigated, Is certain, that changes in strategic development of the enterprise can cause transition to a crisis condition. The model of change of a strategic orientation of development of the enterprise which will allow efficiency of anti-recessionary management is offered will rise.

Keywords: anti-recessionary management, anti-recessionary strategy, a crisis condition, development of the enterprise.

The analysis of methods to assess the efficiency of enterprise management / A.A. Pukhova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – № 37 (1080). – P. 147-153. – Bibliogr.: 8. – ISSN 2227-6809.

The author analyzes and proves the general principles of methods to assess the efficiency of enterprise management to ensure the full and objective evaluation based on current trends in the methodology of scientific research. A number of actions on the measurement of the efficiency of enterprises on the basis of its specificity.

Keywords: efficiency, methodology, evaluation, effect, performance management, activity, enterprise.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	4
<i>Орлова А.В., Перевалова Л.В.</i> Проблеми захисту авторського права в Україні	4
<i>Пономаренко В.В., Перевалова Л.В.</i> Розробка заходів по підвищенню ефективності використання об'єктів промислової власності	8
<i>Гармаш І.Є., Перевалова Л.В.</i> Основні способи підвищення конкурентоздатності товару на прикладі розвитку стратегії торговельної марки	13
ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	19
<i>Голозубов А.В.</i> Культура contra цивілізація: вечний конфлікт?	19
<i>Міщенко М.М.</i> Сучасне фотомистецтво України: соціальний досвід та нові художні рішення	27
<i>Маліков В.В.</i> Наймиткування як явище соціально-економічного життя й духовної культури українців другої половини ХІХ – початку ХХ століть	34
ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ МОЛОДІ	44
<i>Петутина Е.А.</i> Роль архітектури в підготовке будущих инженеров (из педагогического опыта ХТИ конца ХІХ – начала ХХ вв.)	44
<i>Кузьменко О.В., Решетняк Н.Б.</i> Реалізація технології організації навчальної взаємодії студентів на семінарі	49
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ І ТЕХНІКИ	58
<i>Владенова І.В.</i> Техногенная цивілізація: философские подходы к проблеме техники	58
<i>Смоляга М.В., Старикова Г.Г.</i> Стратегии концептуализации действительности и проблема объективности научного знания	66

ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ І ТЕХНІЧНИХ НАУК	72
<i>Евсеев С.Л.</i> 72 переводчика: древняя легенда в компьютерную эпоху	72
<i>Акоп'яни Н.М., Полтавський В.І.</i> Особливості перекладу суспільно-політичної лексики з англійської мови на українську	77
ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ	83
<i>Бабаєв Р.Г.</i> Тенденции развития розничной торговли в Украине	83
<i>Мищенко В.А., Мозенков О.В., Чурсина Т.Г.</i> Влияние соотношения собственных и заёмных средств в структуре капитала на прибыль предприятия (на примере ОАО «Турбоатом»)	88
<i>Погорелов І.М., Сиром'ятникова О.В., Бондаренко Я.В.</i> Основні складові BSC, її переваги та недоліки	92
<i>Богомазова Л.В.</i> Аналіз чисельності та структури кадрів на підприємстві	100
<i>Погорелов І.М., Сиром'ятникова О.В., Демченко М.Є.</i> Основні системи та методи визначення ефективності діяльності	107
<i>Стригуль Л.С., Остапенко В.П.</i> Актуальні проблеми системного підходу до організації обліку доходів, витрат і фінансових результатів діяльності підприємств	116
<i>Брінь П.В., Мушинська Г.В.</i> Управління міжнародними проектами у ВНЗ України	120
<i>Дубовик К.С.</i> Інвестиції – основне джерело економічного розвитку молочної галузі в Україні	125
<i>Єршова Н.Ю., Гусєва А.І.</i> Розвиток підприємництва в рамках антикризового менеджменту	139
<i>Пухова А.А.</i> Аналіз методів оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства	147
РЕФЕРАТИ	154
РЕФЕРАТЫ	161
ABSTRACTS	168